

บทที่ 2

พัฒนาการของแม่แจ่ม

การศึกษาถึงพัฒนาการของแม่แจ่มในบทนี้มีจุดหมายเพื่อสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับแม่แจ่ม อันจะทำให้เห็นภาพของบริเวณที่เรียกว่า “แม่แจ่ม” ซึ่งพื้นที่ของการศึกษานี้ตั้งอยู่ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ และระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้ นอกจากนี้พัฒนาการของแม่แจ่มยังมีความซับซ้อน การนำพัฒนาการของแม่แจ่มมากล่าวถึงไว้ก่อนในบทนี้จึงจะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจภาพกว้างของแม่แจ่มเพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจพัฒนาการของชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลูในบทถัดไป เนื้อหาของบทนี้จึงจำกัดขอบเขตว่าจะกล่าวถึงพัฒนาการของแม่แจ่มในด้านที่เกี่ยวข้องและทำให้เข้าใจพื้นที่ศึกษาคือลุ่มน้ำแม่หลูได้มากขึ้นเป็นสำคัญ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่กล่าวถึงขอบเขตและความหมายของ “แม่แจ่ม” และส่วนที่กล่าวถึงพัฒนาการของแม่แจ่ม

ขอบเขตและความหมายของ “แม่แจ่ม”

ในการนิยามขอบเขตและความหมายของแม่แจ่มอันสามารถทำให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่าง “แม่แจ่ม” กับลุ่มน้ำแม่หลูซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษานั้น อาจพิจารณาได้จาก 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

1. พิจารณาจากระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในบริเวณที่เรียกว่า “แม่แจ่ม”

ระบบความสัมพันธ์นี้พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในระบบนิเวศน์หน่วยหนึ่งจนพัฒนาไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ¹ ใน

¹ กรอบความคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์เป็นกรอบความคิดหลักของการศึกษานี้ ผู้ศึกษาได้ดัดแปลงมาจากข้อเสนอของฉลาดชาย รมิตานนท์ที่เสนอว่า วัฒนธรรมหรือระบบคิดเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ 3 ชุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น แม่แจ่มมีขอบเขตทางภูมิศาสตร์ค่อนข้างแน่นอน เพราะมีทิวเขาถนนธงชัยกลางและทิวเขาถนนธงชัยตะวันตกโอบอยู่โดยรอบ ผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ราบ บนที่สูง ใกล้ลำน้ำสายต่างๆ แต่ละชุมชนก็มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนของตนเองซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เป็นสำคัญ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายซับซ้อนและมีพลวัตขึ้นมาในบริเวณนี้ ลำน้ำสายเล็กๆ ภายในเขตแม่แจ่มได้ไหลรวมกันเป็นแม่น้ำสายสำคัญคือ น้ำแม่แจ่ม ถือได้ว่าน้ำแม่แจ่มเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ในเชิงนิเวศวิทยาของชุมชนต่างๆ ในแม่แจ่มที่ผู้คนยึดถือร่วมกัน ดังนั้นชื่อที่ใช้เรียก “แม่แจ่ม” เท่าที่ปรากฏ เช่น แม่แจ่ม เมืองแจ่ม เมืองแจ่ม หรือเมืองแจ่ม จึงล้วนเป็นชื่อที่ถูกพันอยู่กับสายน้ำแม่แจ่มทั้งสิ้น นอกจากนี้ชื่อ “แม่แจ่ม” ยังใช้เรียกที่ราบขนาดใหญ่ที่น้ำแม่แจ่มไหลผ่านว่า ที่ราบแม่แจ่ม ที่ราบดังกล่าวมีหมู่บ้านหลายหมู่บ้านตั้งอยู่ รวมทั้งที่ว่าการอำเภอในปัจจุบัน หมู่บ้านเหล่านั้นนอกจากมีชื่อเฉพาะแต่ละหมู่บ้านแล้วคนทั่วไปยังเรียกรวมๆ ว่า “แม่แจ่ม” เช่น เมื่อคนจากชุมชนที่สูงกล่าวว่าได้ไปแลกข้าวมาจากแม่แจ่ม ก็หมายถึงการไปแลกข้าวมาจากบ้านใดบ้านหนึ่งในที่ราบแม่แจ่มนั่นเอง และ “แม่แจ่ม” ยังเป็นชื่อของ 2-3 หมู่บ้านที่ตั้งชื่อเพื่อให้มีนัยยะผูกพันกับน้ำแม่แจ่ม คือ บ้านแจ่มน้อย บ้านแจ่มหลวง บ้านมูจะคี (บ้านจันทร์) ซึ่งหมายถึงบ้านที่อยู่ต้นน้ำแม่แจ่ม และบ้านสบแจ่ม ซึ่งหมายถึงบ้านที่น้ำแม่แจ่มไปสบกับน้ำปิง

ดังนั้นการที่คนในบริเวณนี้ใช้ชื่อลำน้ำแม่แจ่มมาเรียกเป็นชื่อบริเวณของแม่แจ่มโดยรวมโดยไม่มีที่ใดที่เรียกเฉพาะว่าแม่แจ่มโดยตรงเลย² จึงแสดงให้เห็นว่าคนในบริเวณนี้ทั้งคนดอยและคนพื้นราบได้ให้ความสำคัญกับลำน้ำแม่แจ่มมาก เพราะต่างก็สัมพันธ์อยู่กับลำน้ำสายนี้ เนื่องจากแต่ละหมู่

โปรดดูฉลาดชาย รมิตานนท์ “วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ” ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บก.) ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537), หน้า 75-87.

การศึกษานี้ต้องการศึกษาถึงลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่กรณีศึกษาในช่วงเวลาต่างๆ โดยผ่านประเด็นการจัดการทรัพยากร จึงเลือกกรอบความสัมพันธ์ทั้ง 3 กรอบมาเป็นกรอบหลักในการวิเคราะห์ โดยได้นำส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติไปรวมอยู่ในอีก 2 ส่วนที่เหลือ เพราะเห็นว่าความคิดเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติก็คือความพยายามจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้นในการศึกษานี้จึงนำกรอบ 2 กรอบมาเป็นกรอบหลักคือส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างและมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็อธิบายถึงอำนาจเหนือธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในทั้ง 2 กรอบนั้นไปพร้อมกันด้วย

² เป็นข้อสังเกตของนายไพโรจน์ แสงภู่วงษ์ (135) นายอำเภอแม่แจ่ม

บ้านจะตั้งถิ่นฐานอยู่บนลำห้วยสาขาใดสาขาหนึ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำแม่แจ่มทั้งสิ้น และมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรภายในแต่ละชุมชนเป็นพื้นฐานอยู่ด้วย ในแง่นี้ก็กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในระบบนิเวศน์หน่วยหนึ่งซึ่งมนุษย์ได้อาศัยอยู่และใช้ประโยชน์ร่วมกัน ถ้าเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในจุดใดจุดหนึ่งของระบบนิเวศน์ย่อมจะส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นด้วย ดังที่ปรากฏชัดเจนในกรณีของการทำเหมืองแร่ หรือการตัดไม้ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งของแม่แจ่ม ก็จะทำให้บริเวณอื่นพลอยได้รับผลกระทบไปด้วย จนเกิดเป็นความร่วมมือของชาวแม่แจ่มเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันในช่วงทศวรรษ 2520-2530 อันเป็นการร่วมมือกันจัดการทรัพยากรในระดับที่กว้างกว่าชุมชนของตนออกไป เป็นต้น

จากการที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแม่แจ่มมีภูเขาล้อมรอบจึงทำให้ผู้คนติดต่อกับชุมชนอื่นภายนอกแม่แจ่มค่อนข้างลำบาก การแลกเปลี่ยนสินค้าหรือสิ่งของที่ต้องการจึงมักทำกันภายในแม่แจ่มเป็นหลัก โดยเฉพาะระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันหรือระหว่างลุ่มน้ำใกล้เคียงกัน ศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนที่สำคัญของแม่แจ่มอยู่ที่บริเวณที่ราบแม่แจ่ม สินค้าที่นำมาจากภายนอกแม่แจ่มคงจะมีเฉพาะสินค้าที่จำเป็นซึ่งแม่แจ่มไม่สามารถผลิตเองได้ เช่น เกลือ เมียง เป็นต้น แต่คงมีปริมาณไม่มากนักเมื่อเทียบกับปริมาณการแลกเปลี่ยนทั้งหมดที่เกิดขึ้น ดังนั้นการแลกเปลี่ยนจึงกระทำกันระหว่างชุมชน หรือระหว่างลุ่มน้ำภายในแม่แจ่มเองเป็นหลักเพราะสามารถเดินทางติดต่อได้สะดวกกว่า

ระบบความสัมพันธ์อีกรูปแบบหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตของแม่แจ่มคือ ระบบศรัทธาวัด ในหมู่ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ถือกันว่าทุกปีศรัทธาวัดที่อยู่ในเขต “แม่แจ่ม” จะร่วมงานปอยหลวงที่วัดสำคัญของแม่แจ่ม เป็นการตอกย้ำว่าศรัทธาวัดทั้งหลายก็คือผู้ที่อยู่ในบริเวณขอบเขตภูมิศาสตร์เดียวกันเช่นกัน โดยนำความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าชุมชนต่างๆที่อยู่ในบริเวณแม่แจ่มได้พยายามจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตนมาใช้ประโยชน์ อันทำให้เกิดมีระบบการจัดการทรัพยากรในแต่ละชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญ ขณะเดียวกันผู้คนในแต่ละชุมชนก็ยังมีจินตนาการถึงตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนของตนในระบบนิเวศน์ที่กว้างกว่า นั่นคืออาณาบริเวณโดยรวมของแม่แจ่มซึ่งสัมพันธ์อยู่กับชุมชนของตนอย่างใกล้ชิดด้วย จนกลายเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมในระดับ “แม่แจ่ม” อันสังเกตได้จาก 3 ประการ คือ ความสัมพันธ์ในเชิงนิเวศวิทยาซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ระบบการแลกเปลี่ยน และการตั้งเอาอุดมการณ์ทางพุทธศาสนามาตอกย้ำขอบเขตความสัมพันธ์ซึ่งเป็นการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระบบความสัมพันธ์เหล่านี้เกิดขึ้นในบริเวณที่เรียกว่า “แม่แจ่ม” อันมีพื้นฐานอยู่บนขอบเขตทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ต่อมาช่วงหลังเมื่อความต้องการสินค้าของผู้คนขยายมากขึ้นและการติดต่อกันมากขึ้น ขอบเขตความสัมพันธ์ก็ขยายกว้างและซับซ้อนขึ้นตามไปด้วยจนเกินขอบเขตทาง

ภูมิศาสตร์ เพราะการคมนาคมที่สะดวกขึ้นได้ทำลายข้อจำกัดของความยากลำบากของชาวแม่แจ่มในการติดต่อกับภายนอก เมื่อความสัมพันธ์กว้างไกลออกไป ขอบเขตความสัมพันธ์ในยุคใหม่จึงซับซ้อนมากขึ้นกว่าเดิม ขอบเขตของความสัมพันธ์ยุคใหม่จึงขึ้นอยู่กับศักยภาพของคนแม่แจ่มที่จะติดต่อกับคนภายนอกได้กว้างไกลเพียงใด โดยมีถนนและระบบโทรคมนาคมคอยเอื้ออำนวยการขยายขอบเขตดังกล่าว แต่ในอดีตขอบเขตการแลกเปลี่ยนคงจะอยู่ภายในข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์เป็นหลัก

2. พิจารณาจากการกำหนดขอบเขตทางการปกครอง

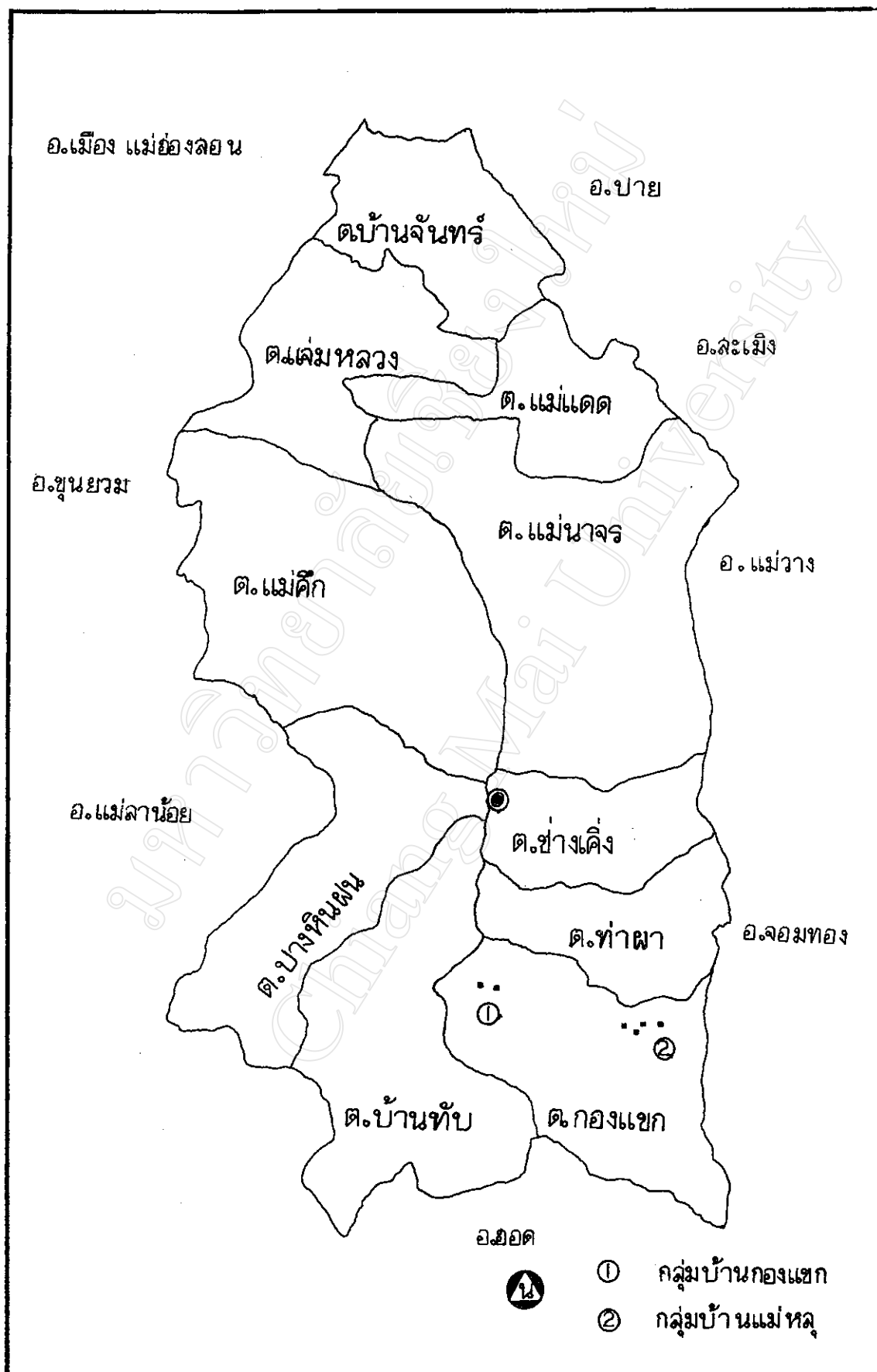
เป็นการกำหนดโดยรัฐ โดยในปัจจุบันรัฐได้แบ่งการปกครองของแม่แจ่มออกเป็น 10 ตำบล อย่างไรก็ตามการกำหนดขอบเขตปกครองโดยรัฐต่อแม่แจ่มก็สอดคล้องกับขอบเขตทางภูมิศาสตร์ โดยในปัจจุบันรัฐได้แบ่งการปกครองของแม่แจ่มออกเป็น 10 ตำบล

ดังนั้นหากสรุปเกี่ยวกับเรื่องขอบเขตและความหมายของแม่แจ่มว่าอาจจะกำหนดได้จากหลายมิติ แต่ละมิติก็มีความสอดคล้องอยู่ค่อนข้างมาก เช่น สภาพภูมิศาสตร์ เครือข่ายความสัมพันธ์ และลักษณะการปกครองโดยรัฐ เป็นต้น ในที่นี้จึงขอกำหนดคร่าวๆ ว่าขอบเขตของแม่แจ่มคือขอบเขตที่แบ่งตามการปกครองในปัจจุบันซึ่งก็มีมิติอื่นซ้อนอยู่อย่างค่อนข้างลงตัวพอสมควร ส่วนความหมายของแม่แจ่มจะเน้นพิจารณาความสัมพันธ์ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ

อนึ่ง การกำหนดขอบเขตและความหมายของแม่แจ่มดังกล่าวข้างต้นยังทำให้สามารถกำหนดกรอบความสัมพันธ์ระหว่างแม่แจ่มกับชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลดได้ นั่นคือทำให้เห็นว่าในความสัมพันธ์ดังกล่าวแม่แจ่มมีสถานะ 2 ประการคือ 1. แม่แจ่ม ในความหมายของระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ภายในแม่แจ่มซึ่งครอบคลุมถึงชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลดด้วย 2. แม่แจ่ม ในฐานะเป็นตัวแทน หรือด่านหน้า หรือทางผ่านของอำนาจการปกครองจากรัฐส่วนกลาง ท้องถิ่น หรืออิทธิพลจากภายนอกอื่นๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนต่างๆ ในแม่แจ่มรวมทั้งชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลดด้วย

พัฒนาการของแม่แจ่ม

พัฒนาการของแม่แจ่มสามารถพิจารณาได้จากระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่ม ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งคลี่คลายไปในช่วงเวลาต่างๆ อันจะทำให้การจัดการทรัพยากรของคนเปลี่ยนไป พัฒนาการของแม่แจ่มสามารถแบ่งได้เป็น 3 ยุคคือ 1. ยุคยังชีพ(ประมาณก่อน พ.ศ. 2480) 2. ยุคฝัน(ประมาณ พ.ศ. 2481-2523) 3. ยุคพัฒนา(ประมาณ พ.ศ. 2524-2539)

การคลี่คลายของระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มแต่ละยุคนั้น จะพบว่าในยุคยังชีพจะมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติรอบข้างเป็นพื้นฐานสำคัญ ชาวบ้านจะมีระบบการจัดการทรัพยากรเพื่อรองรับวิถีชีวิตแบบยังชีพอย่างเหมาะสมกับสภาพนิเวศที่ตั้งถิ่นฐานของตน ซึ่งมีทั้งที่ราบและที่สูง และต้องอาศัยความสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นพื้นฐานสำคัญ การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ก็มีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์สามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน มีระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนต่างๆ ต่อมาระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ก็มีความสำคัญและส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรของชาวแม่แจ่มมากขึ้น เช่น รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้ามาเก็บภาษีและหาประโยชน์จากชาวแม่แจ่มมากขึ้น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้ก้าวไปสู่ยุคถัดมาคือยุคฝิ่นซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องจัดการทรัพยากรต่างไปจากเดิม เช่น เริ่มปลูกฝิ่นเพื่อหาเงิน เริ่มบุกเบิกที่นามากขึ้น เริ่มจับจองที่ดินเป็นของตนเองยิ่งขึ้น ผลประโยชน์จากการปลูกฝิ่นยังส่งผลทำให้ความสัมพันธ์ของคนในแม่แจ่มยังมีความซับซ้อนกว่าเดิม ในยุคนี้อาจกล่าวได้ว่าฝิ่นเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในแม่แจ่ม ต่อมาในปลายยุคฝิ่นรัฐได้พยายามเข้ามาบีบคั้นในแม่แจ่มมากขึ้นเนื่องจากปัญหาความมั่นคงและความต้องการปราบฝิ่น ทำให้แม่แจ่มก้าวไปสู่ยุคถัดมาคือยุคพัฒนาซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของคนยิ่งซับซ้อนขึ้นทั้งฝ่ายรัฐที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในการเข้ามายุติการปลูกฝิ่นและการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ และฝ่ายนายทุนที่เข้ามาหาผลประโยชน์จากแม่แจ่ม และฝ่ายชาวบ้านแม่แจ่มกลุ่มต่างๆ เช่น คนที่ราบและที่สูงอีกด้วย การที่รัฐเข้ามาควบคุมชุมชนใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ของคนฝ่ายต่างๆ ในยุคพัฒนาจึงทำให้การจัดการทรัพยากรในแม่แจ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากอีกครั้งหนึ่ง เช่น การปลูกพืชทดแทนฝิ่น การเลิกทำไร่หมุนเวียน การเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงและได้ประโยชน์จากทรัพยากรของคนกลุ่มต่างๆ มากขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคพัฒนามาก็คือยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรนั่นเอง ดังจะกล่าวในรายละเอียดของแต่ละยุคต่อไปนี้

ยุคที่ 1 ยุคยังชีพ(ประมาณก่อน พ.ศ. 2480)

ยุคนี้กำหนดจากช่วงเวลาที่ผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่แจ่มจนถึงประมาณ พ.ศ. 2480 ซึ่งเป็นช่วงที่การปลูกฝิ่นเริ่มเข้ามาบีบคั้นในแม่แจ่ม กล่าวได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวผู้คนในแม่แจ่มมีวิถีชีวิตแบบยังชีพเป็นหลัก

1. ชชาติพันธุ์และพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในแม่แจ่ม

ในแม่แจ่มคงจะมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนเป็นชุมชนมาช้านานแล้ว ดังที่ปรากฏอยู่ในตำนานมูลศาสนาว่าในสมัยพระเจ้ากือนา(พ.ศ. 1898-1928) ได้มีภิกษุรูปหนึ่งเดินทางจากเชียงใหม่จะไปเมืองเมาะตะมะ แต่ได้มรณภาพกลางทางที่ “เมืองแจ่ม”³ ซึ่งสันนิษฐานว่าคือ เมืองแจ่ม หรือ แม่แจ่มนั่นเอง แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าชุมชนดังกล่าวเป็นชาติพันธุ์ใดและตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณไหน

พื้นที่ของแม่แจ่มถึงร้อยละ 96 เป็นภูเขา มีเพียงร้อยละ 4 ที่เป็นที่ราบ ในแม่แจ่มพบว่ามีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานในอดีตของผู้คนกระจายอยู่ทั่วไปทั้งบริเวณที่สูงและบริเวณที่ราบ สิ่งที่ยังหลงเหลือให้เห็นคือสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เศษถ้วยชามดินเผา กล้องสูบยาดินเผา เครื่องใช้หรือเครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะ เศษแผ่นอิฐ เป็นต้น หลักฐานวัตถุที่หลงเหลืออยู่เหล่านี้ยังแสดงให้เห็นว่าชุมชนเหล่านี้ได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนหรือค้าขายกับชุมชนนอกเขตแม่แจ่มแล้ว เช่น พบเศษเครื่องปั้นดินเผาที่สันนิษฐานว่าทำขึ้นนอกเขตแม่แจ่ม เป็นต้น แต่ปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาว่าชุมชนเหล่านั้นเป็นของชาติพันธุ์ใดและมีอายุที่แน่นอนในช่วงเวลาใด อย่างไรก็ตามก็พอจะอนุมานได้ว่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ราบจะมีเงื่อนไขเหมาะสมให้สามารถขยายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ได้มากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่สูง ที่ราบที่สำคัญของแม่แจ่มคือ ที่ราบแม่แจ่ม ปัจจุบันพบว่ามีซากเจดีย์และวัดร้างริมแม่น้ำแม่แจ่มร่วม 200 แห่ง⁴ ชุมชนขนาดใหญ่คงจะเกิดขึ้นบนที่ราบนี้มานานแล้ว และเป็นชุมชนที่อยู่บนเส้นทางเดินทางสายหนึ่งระหว่างเชียงใหม่กับดินแดนที่เป็นประเทศพม่าในปัจจุบัน ดังนั้น “เมืองแจ่ม” ที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนาในสมัยพระเจ้ากือนาคงจะเป็นชุมชนที่อยู่บนที่ราบแม่แจ่มก็เป็นได้

ช่วงเวลาที่เริ่มจะระบุอย่างแน่ชัดยิ่งขึ้นในประเด็นชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐานในแม่แจ่มคือพบว่าอย่างน้อยตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษ 24 เป็นต้นมาจนถึงประมาณ พ.ศ. 2480 นั้นผู้คนในแม่แจ่มมี 3 ชาติพันธุ์คือ คนเมือง ปกาเกอญอ และลัวะ⁵ โดยคนเมืองจะตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบ ปกาเกอญอ

³ ตำนานมูลศาสนา (ฉบับวัดสวนดอก) เชียงใหม่: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำครบ 100 วัน ศพนายหน่อ ชูติมา 2513 ,หน้า 241.

⁴ นุสรา เดียงเกตุ “ลวดลายดินจก” ใน สรรพช่าง : ภูมิปัญญาท้องถิ่นเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด ,2539), หน้า 203.

⁵ อย่างไรก็ตาม ถ้ามีการศึกษาที่ละเอียดยิ่งขึ้นก็อาจจะแยกย่อยกลุ่มชาติพันธุ์ในแม่แจ่มได้มากกว่านี้ ดังเกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิชได้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุนในบริเวณที่ราบแม่แจ่มด้วยการสืบสายผิยอนไป3-4ชั่วอายุคน ปรากฏว่าชาวบ้านมีบรรพบุรุษเป็นยองบ้าง เงี้ยวบ้าง ลัวะบ้าง เชน ตองสู้ และปกาเกอญอ

และลั๊วะจะตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง จำนวนประชากรบนที่สูงซึ่งประกอบไปด้วยปกากะญอและลั๊วะมีมากกว่าคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบเล็กน้อย ดังปรากฏว่าในการสำรวจสำมะโนครัวในประมาณ พ.ศ. 2490 พบว่าแม่แจ่มมีประชากรประมาณ 22,000 คน แยกเป็นคนเมืองประมาณ 10,000 คน และเป็นชาวเขาประมาณ 12,000 คน⁶

ลั๊วะ เป็นกลุ่มที่เชื่อกันว่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนกลุ่มอื่นทั้งในบริเวณที่สูงและที่ราบ กับทั้งเชื่อกันว่าลั๊วะเป็นเจ้าของชุมชนในอดีตที่ยังเหลือร่องรอยมาจนปัจจุบัน เชื่อกันว่าต่อมาเมื่อมีคนเมืองและกะเหรี่ยงอพยพเข้ามามากขึ้น ลั๊วะซึ่งมีนิสัยรักสงบจึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานบนที่สูงโดยพยายามตั้งถิ่นฐานให้อยู่ห่างไกลจากชุมชนของกะเหรี่ยงและคนเมือง⁷ จำนวนประชากรของลั๊วะในเขตแม่แจ่มมีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับคนเมืองและปกากะญอ ใน พ.ศ. 2538 มีประชากรลั๊วะเพียงร้อยละ 3 เท่านั้น⁸

ปกากะญอ ในพื้นที่ใกล้เคียงกับแม่แจ่มพบว่ามีการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงมานานแล้ว เป็นพื้นที่กว้างตลอดไปถึงดินแดนที่อยู่ในเขตประเทศพม่าในปัจจุบัน เช่น ในสมัยเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมืองของพระยาภาววิไลเป็นต้นมาชาวปกากะญอได้โยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณตะวันตกของเชียงใหม่รวมทั้งแถบอำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบันตลอดจนถึงลำพูน⁹ เมื่อ ดร. ริชาร์ดสันเดินทางผ่านเขตแม่สะเรียงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ก็ได้เห็นปกากะญอตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไป¹⁰ เช่นเดียวกับปกากะญอบ้านผาหมอนบนดอยอินทนนท์ก็ตั้งถิ่นฐานมากกว่า 100 ปีมาแล้ว¹¹ ส่วนปกากะญอในเขตแม่แจ่มก็คงเข้ามาตั้งถิ่นฐานพร้อมๆกัน เช่น ในเขตลุ่มน้ำแม่ศึกพบว่ามีชาวปกากะญอเข้ามา

บ้าง โปรดดู เกียรติศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิช “วัฒนธรรมการจัดการภายในชุมชนดั้งเดิมและผลกระทบจากชุมชนชาติ : ตัวอย่างกรณีศึกษาจากชุมชนแม่แจ่ม” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2538, หน้า 28.

⁶ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ(117)

⁷ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ(117) นายวีรพล ประสพสุข(125)

⁸ พัฒนาการอำเภอแม่แจ่ม 2538(134)

⁹ Renard ,Ronald D. Kariang : History of Karen-T'ai Relations form the Beginnings to 1823 (Ph.D. Dissertation,University of Hawii.1980),pp.119-130.

¹⁰ Richardson 1934 in Renard “Problems of Small Farmers in Highland Area ” in G. Lamar Robert and Ronald D. Renard (ed.) Data Requirements for Highland Farming System Development (PRC , Payap University.1986), p. 21.

¹¹ Ibid. , p. 22.

ตั้งถิ่นฐานไม่ต่ำกว่า 100 ปีมาแล้ว¹² ในลุ่มน้ำแม่หลุมพบว่ามีการปลูกฝิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณ 150 ปีมาแล้ว และในลุ่มน้ำแม่แรก ลุ่มน้ำแม่คงคาพบว่ามีการปลูกฝิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเกินกว่า 150 ปีขึ้นไป¹³ ชาวปลูกฝิ่นที่ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายเป็นบริเวณกว้างนี้บางครั้งก็มีความสัมพันธ์กันอันเนื่องมาจากการอพยพโยกย้ายจากชุมชนเดิมไปหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ หรือการไปแต่งงานในหมู่บ้านอื่น ดังจะพบว่าชาวปลูกฝิ่นบางคนในเขตแม่แจ่มเป็นญาติกับชาวปลูกฝิ่นในเขตกิ่งอำเภอแม่วาง หรือกิ่งอำเภอแม่ฮอน จ.เชียงใหม่ ปลูกฝิ่นในเขต อ.ลี้ จ.ลำพูน หรือปลูกฝิ่นในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น¹⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวปลูกฝิ่นได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบตะวันตกตลอดไปจนถึงพม่าเป็นบริเวณกว้างมานานแล้ว การอพยพโยกย้ายหรือตั้งถิ่นฐานของชาวปลูกฝิ่นในช่วงก่อน พ.ศ. 2480 คงจะมีอิสระจากการควบคุมของรัฐพอสมควร เพราะชาวปลูกฝิ่นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงซึ่งในอดีตรัฐไม่สามารถควบคุมได้เต็มที่นัก ดังในเขตแม่แจ่มรัฐเพิ่งจะมีข้อมูลอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับชาวปลูกฝิ่นเมื่อเริ่มมีการสำรวจสำมะโนครัวในทศวรรษ 2490 นี้เอง¹⁵

คนเมือง เป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบ การอพยพเข้ามาของคนเมืองคงจะเข้ามาจากหลายแหล่งและหลายระลอก จึงพบว่าคนเมืองในแม่แจ่มมีความแตกต่างกัน โดยสามารถแบ่งความแตกต่างได้ว่าเป็นผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฟากเหนือและฟากใต้ของแม่แจ่ม โดยใช้วัดพระธาตุช้างเค่งเป็นเขตแบ่ง¹⁶ ความแตกต่างดังกล่าวมีหลายประการ เช่น

-การพูด เขตเหนือจะพูดเสียงสระเอื้อ เช่น เมื่อ(แปลว่ากลับ) เกือ(แปลว่าเกลือ) ส่วนเขตใต้จะพูดเป็นเสียงสระเอียคือออกเสียงเป็น เมีย เกีย(เกลือ)¹⁷ นอกจากนี้ถ้าสังเกตรายละเอียดของสำเนียงการพูดก็อาจจะแบ่งความแตกต่างเป็นออกกลุ่มย่อยๆ ได้อีก เช่น สำเนียงบ้านพร้าวหนุ่ม สำเนียงบ้านท่าผา สำเนียงบ้านกองแขก เป็นต้น¹⁸

-การแต่งกาย คนเขตเหนือชอบใช้ผ้าลาย แต่คนเขตใต้ชอบใช้ผ้าหม้อฮ่อม¹⁹

¹² DDRC Information and Considerations on Opium Poppy Cultivation (Bangkok : Chulalongkorn University 1986), p. 6.

¹³ ข้อมูลจากภาคสนาม

¹⁴ สัมภาษณ์ นายอ้าย (91)

¹⁵ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ(117)

¹⁶ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ(117)

¹⁷ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิหาคำ (120)

¹⁸ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112) นายวีรพล ประสพสุข(125)

¹⁹ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิหาคำ(120)

-การเป็นสมาชิกของหอผีเจ้าหลวง ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นหอผีระดับอำเภอ พบว่าคนเขตเหนือส่วนมากจะเป็นสมาชิกของหอผีที่บ้านช้างเคื่อง ส่วนคนเขตใต้ส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของหอผีที่บ้านยางหลวง²⁰

-รูปแบบของการสร้างวัด ซึ่งบางแห่งมีความแตกต่างจากทั่วไป เช่น ที่วัดพุทธเอ็นมีอุโบสถกลางน้ำ ที่วัดช้างเคื่องเคยมีต้นยางอยู่ในบริเวณวัดซึ่งน่าจะเป็นต้นยางที่คนนำมาปลูก เพราะสภาพป่าดั้งเดิมบริเวณนั้นไม่น่าจะมีต้นยางขึ้นทำให้เชื่อกันว่าเดิมศรัทธาวัดช้างเคื่องคงจะอพยพมาจากละแวกวัดช้างเคื่อง อ.สารภี จ.เชียงใหม่ จึงนำชื่อ “วัดช้างเคื่อง” จาก อ.สารภี มาตั้งเป็นชื่อวัด และปลูกต้นยางขึ้นเพื่อให้เหมือนกับวัดช้างเคื่อง อ.สารภี²¹

ความแตกต่างเหล่านี้ ยังได้แปรไปเป็นความเชื่อและเรื่องเล่า ตำนาน เพื่อจะอธิบายถึงความแตกต่างที่มีอยู่ เช่น ตำนานเกี่ยวกับสิ่งทั้งสองตัวที่ต่อสู้กันในสมัยพุทธกาลจนพระพุทธเจ้าต้องมาแบ่งเขต ให้สิ่งแต่ละตัวอยู่คนละแดนกันโดยใช้ห้วยช้างเคื่องเป็นเขตแบ่ง หรือเชื่อกันว่าแม้แต่ไม้รวกในเขตใต้จะตรงส่วนในเขตเหนือจะคดงอ หรือหอยชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า “หอยเล็กจ่าน” ในเขตใต้หอยชนิดนี้จะกันแหลม ส่วนในเขตเหนือจะไม่มีกัน²² ความเชื่อและเรื่องเล่าที่กล่าวถึงความแตกต่างนี้อาจจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงให้เห็นว่าการปรากฏอยู่ของ “ความเป็นเขาเป็นเรา” หรือความเป็น “คนอื่น” ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของบริเวณนี้นั้นถือว่ามีอยู่แล้วตามธรรมชาติ และเป็นเรื่องปกติ อันจะทำให้ลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากความแตกต่างได้

สาเหตุของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่แจ่มของคนเมือง นอกจากจะเกิดจากการเข้ามาหาพื้นที่ที่เหมาะสมในการทำมาหากินแล้ว ยังมีสาเหตุทางด้านการเมืองการปกครองด้วย เช่น เชื่อกันว่าในสมัยที่พม่าปกครองล้านนา ได้มีคนเมืองจากภายนอก อพยพหนีการปกครองของพม่าเข้ามาในแม่แจ่มจำนวนมาก โดยครั้งแรกหนีพม่ามาตั้งบ้านอยู่บริเวณบ้านแม่สอยซึ่งอยู่ใกล้บริเวณสบน้ำแม่แจ่มไหลลงน้ำปิง แล้วอพยพขึ้นมาตามลำน้ำแม่แจ่มจนมาตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในบริเวณแม่แจ่ม²³ ต่อมาในช่วงเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าวใส่เมืองพญากาวิละก็ได้กวาดต้อนผู้คนจากเชียงใหม่เข้ามาไว้ที่แม่แจ่ม²⁴ หรือบางชุมชนเชื่อกันว่าผู้ที่เข้ามาตั้งชุมชนครั้งแรกเพราะหนีการกดขี่ขูดรีดของผู้ปกครอง

²⁰ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ (117)

²¹ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120) นำสังเกตว่าต้นยางริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูนใน อ.สารภี เพิ่งปลูกใน พ.ศ. 2442 นี้เอง โปรดดู ธเนศวร์ เจริญเมือง “ยางนี้” ใน มาจากล้านนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2536), หน้า 149-152.

²² สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120)

²³ สัมภาษณ์ นายวีรพล ประสพสุข(125)

²⁴ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ศึกษาวัดยางหลวง (เชียงใหม่ : คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534),

ครองเดิมมา²⁵ ปัญหาด้านการเมืองการปกครองนอกจากเป็นสาเหตุให้คนเมืองอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแล้วยังทำให้คนเมืองในแม่แจ่มอพยพออกไปอยู่ที่อื่นด้วย เช่น ประมาณช่วงทศวรรษ 2440 เมื่อเปลี่ยนการเก็บภาษีจากผลิตผลหรือสิ่งของมาเก็บเป็นเงินนั้นคนเมืองในแม่แจ่มได้หลบหนีไปอยู่ที่อื่นเป็นอันมาก เช่น ไปอยู่ที่แม่ลา ลี้ ขุนยวม แม่ฮ่องสอน ฝาง เป็นต้น²⁶ และในทศวรรษที่คนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบแม่แจ่มก็อพยพออกไปอยู่บริเวณรอบนอกของที่ราบแม่แจ่มมากด้วย²⁷

2. การตั้งถิ่นฐานในเขตที่สูงและที่ราบ

ถ้าแบ่งเขตการตั้งถิ่นฐานตามชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแม่แจ่มสามารถแบ่งได้เป็น 2 เขตคือ เขตที่ราบซึ่งมีคนเมืองตั้งถิ่นฐานอยู่ และเขตที่สูงซึ่งมีลัวะและปกากะญอตั้งถิ่นฐานอยู่

2.1 การตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่สูง

บริเวณที่มีลัวะและปกากะญอตั้งถิ่นฐานอยู่นั้น ส่วนใหญ่พื้นที่จะเป็นหุบเขาที่มีความลาดชันอาจมีที่ราบเล็ก ๆ ริมน้ำอยู่บ้าง วิถีชีวิตของลัวะและปกากะญอจะยึดเทคนิคการเกษตรที่เรียกว่าการทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ความมั่นคงในชีวิตจึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอยู่มาก ถ้าบริเวณใดธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ก็จะตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณนั้นค่อนข้างยาวนาน แต่ถ้าบริเวณใดธรรมชาติไม่อุดมสมบูรณ์นักก็จะตั้งชุมชนอยู่ไม่นานก็ย้ายไปหาที่ตั้งชุมชนใหม่ การไม่ตั้งชุมชนอย่างถาวรในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง นับว่าสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีพบนพื้นที่สูง เพราะการย้ายชุมชนจะทำให้บริเวณที่ทำกินเดิมมีโอกาสดินฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นจะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของปกากะญอหลายอย่างที่เป็นเงื่อนไขป้องกันการตั้งถิ่นฐานถาวร และเป็นเงื่อนไขให้ต้องย้ายที่ตั้งชุมชนใหม่ เช่น การสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่ซึ่งไม่แข็งแรงถาวรเท่าไม้เนื้อแข็ง ทำให้สะดวกต่อการย้ายชุมชนกว่าการสร้างบ้านเรือนอย่างแข็งแรง ประกอบกับการที่ถ้าครอบครัวใดที่ผู้เป็นแม่เสียชีวิตครอบครัวนั้นจะต้องรื้อบ้านทิ้ง จึงทำให้ชาวปกากะญอพร้อมที่จะเคลื่อนย้ายบ้านหรือ

หน้า 138.

²⁵ ข้อมูลภาคสนาม บ้านกองแขก

²⁶ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รัชชนะ (117) นำสังเกตว่าเมืองที่คนจากแม่แจ่มอพยพไปอยู่นั้นอาจจะยังเข้าใกล้ศูนย์อำนาจรัฐกว่าพื้นที่แม่แจ่มด้วยซ้ำ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าอาจจะเป็นการย้ายจากบริเวณที่ราบแม่แจ่มอันอยู่ใกล้ศูนย์อำนาจในเขตแม่แจ่มไปตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณชายขอบรอบนอกของเมืองเหล่านั้น

²⁷ ข้อมูลภาคสนาม

ชุมชนได้เสนอ การที่หมู่บ้านใด “ญูซีโซ่ว” เสียชีวิตหมู่บ้านนั้นต้องย้ายหมู่บ้านไปที่อื่น เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดภายหลัง

รูปแบบการทำไร่หมุนเวียนของลัวะและปกากะญอจึงมีความสอดคล้องกับการดำรงชีพบนพื้นที่สูง เพราะเป็นการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการใช้ ซึ่งทำให้เกิดความยั่งยืนในการผลิต ขณะเดียวกันปริมาณของผลผลิตจากระบบไร่หมุนเวียนก็ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ซึ่งเป็นผลสะท้อนเนื่องของการใช้พื้นที่หนึ่ง พบว่าชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่อุดมสมบูรณ์จะสามารถผลิตข้าวไร่ได้มาก จนบางครั้งคนเมืองจากพื้นราบต้องขึ้นไปขอแลกข้าวก็มี²⁸ หรือเมื่อ ดร.วิฑูรย์สันติเดินทางผ่าน อ.แม่สะเรียงในปลายศตวรรษ 2300 เขาพบว่ามีเพียงผู้ที่เป็นชาวเขาเท่านั้นที่สามารถปลูกข้าวจนเหลือขายได้²⁹ แต่ชุมชนที่อยู่ในบริเวณที่ไม่อุดมสมบูรณ์นักก็อาจผลิตข้าวได้เพียงพอกิน หรือไม่พอเพียงก็มี เช่น ชุมชนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลู ซึ่งเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็ก³⁰ เป็นต้น

นอกจากการทำไร่ข้าวแล้วชุมชนบนที่สูงซึ่งมีที่ราบกว้างพอสมควรก็อาจจะบุกเบิกที่นาได้ด้วย เช่น พบว่าปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรกได้บุกเบิกที่นามาไม่น้อยกว่า 100 ปีมาแล้ว เป็นต้น แต่เนื่องจากการบุกเบิกที่นานั้นผู้บุกเบิกต้องมีเงื่อนไขพร้อมหลายอย่าง เช่น ต้องมีแรงงานในครอบครัว หรือทุนในการจ้างแรงงานเพิ่มและเป็นทุนสำรองไว้อย่างเพียงพอ ต้องมีที่ดินเพียงพอ และต้องพร้อมที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการที่ต้องโยกย้ายถิ่นฐานบ่อยๆมาเป็นการตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรขึ้น อันอาจจะสืบเนื่องมาจากการเกิดเงื่อนไขบางประการขึ้น เช่น ประชากรเพิ่มขึ้น หรือ แรงกดดันอื่น ๆ ดังนั้น ในช่วงที่ชุมชนบนที่สูงผลิตแบบยังชีพจึงไม่มีการบุกเบิกที่นาขึ้นมากนัก

นอกจากนี้การจัดระบบความสัมพันธ์ทั้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ของชุมชนบนที่สูงในยุคยังชีพสังเกตได้ว่า มีเป้าหมายเพื่อรองรับความยั่งยืนของระบบการผลิต นั่นคือมุ่งรักษาสมดุลย์ของธรรมชาติเอาไว้ ระบบความสัมพันธ์นี้ปรากฏอยู่ในรูปของประเพณีวัฒนธรรม ดังเช่นประเพณีวัฒนธรรมของปกากะญอ เช่น การเลือกทำเลทำไร่ การห้ามตัดไม้บริเวณที่เป็นขุนน้ำ การไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนบุคคล (ในกรณีไร่) การมีรูปแบบครอบครัวขยายในวัฒนธรรมของปกากะญอที่แม้ทำให้แรงงานกระจุกตัวก็จริงแต่ถ้าเปรียบเทียบกับชาวเขาเผ่าอื่นบางเผ่าแล้วรูปแบบครอบครัวขยายของปกากะญอแต่ละครอบครัวก็ไม่ทำการผลิตแบบเข้มข้นได้เท่ากับบางเผ่า เช่น ครอบครัว

²⁸ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิศาคำ(120)

²⁹ Richardson 1934 in Renald “Problems of Small Farmers in Highland Area ” in G. Lamar Robert and Ronald D. Renard (ed.) Data Requirements for Highland Farming System Development (PRC , Payap University.1986), p. 22.

³⁰ ข้อมูลภาคสนาม

ครัวขยายแบบม้ง เมียน³¹ โดยถ้าต้องการแรงงานจำนวนมากจะมีรูปแบบของการเอาแรงกัน เป็นต้นซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

2.2 การตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบ

เมื่อเทียบกับพื้นที่ของแม่แจ่มทั้งหมดพื้นที่ที่ราบจะมีอัตราส่วนเพียงเล็กน้อย คือมีเพียงร้อยละ 4 ผู้ที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่บนบริเวณที่ราบคือกลุ่มคนเมือง คนเมืองจะตั้งชุมชนในบริเวณใดบริเวณหนึ่งอย่างถาวรพร้อมกับเริ่มต้นทำไร่หมุนเวียน ขณะเดียวกันก็พยายามบุกเบิกที่นาบนพื้นที่ราบสะสมไปด้วย การมีที่นาถือเป็นหลักประกันความมั่นคงของคนเมือง การทำน่ายังสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเมืองที่มักตั้งถิ่นฐานบนที่ราบอย่างถาวรในที่ใดที่หนึ่ง และสอดคล้องกับการมีพื้นที่ราบเพียงเล็กน้อย เพราะการทำนาทำให้สามารถทำในพื้นที่เดิมได้ตลอดไปจึงไม่ต้องใช้พื้นที่มากเหมือนการทำไร่หมุนเวียน อย่างไรก็ตามคนเมืองก็ยังให้ความสำคัญกับการทำไร่หมุนเวียนไปด้วย ทั้งนี้เพราะเมื่อมีคนบุกเบิกที่นามากขึ้นพื้นที่ที่เหมาะสมในการบุกเบิกที่นาก็น้อยลง และการบุกเบิกที่นาต้องมีความพร้อมหลายอย่างดังกล่าวแล้ว โดยคนที่มีความพร้อมมักจะเป็นผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นคนแรกๆ จึงมักจับจองทำเลที่ดีได้ก่อนคนอื่น เป็นผู้ที่มิสมาชิกในครอบครัวมากหรือมีทุนพอที่จะจ้างแรงงานในการบุกเบิกที่นาได้มาก หรือมีทรัพย์สินสะสมสำหรับการสะสมทุนไว้มากพอสมควรสำหรับในยามที่ต้องใช้เวลาบุกเบิกที่นา เป็นต้น ส่วนผู้ที่ยังไม่มีความพร้อมในการบุกเบิกที่นา หรือมีที่นาล็กๆก็จะยังคงทำไร่หมุนเวียนไปด้วย³² โดยทำไร่หมุนเวียนในบริเวณที่สูงรอบๆ หมู่บ้าน และมีการหมุนที่ไร่ในลักษณะที่คล้ายกับการทำไร่หมุนเวียนของปกากะญอ

คนเมืองจะให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติโดยเฉพาะป่ามากเช่นกัน เพราะจะส่งผลให้ผลผลิตจากไร่ข้าวเพิ่มมากขึ้นด้วย และป่ายังเป็นแหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรคของชุมชน บางชุมชนจึงห้ามตัดไม้ในป่ารอบๆหมู่บ้าน นอกจากจะตัดเพื่อทำแปลงปลูกฝ้ายสำหรับใช้ทอผ้าเท่านั้น³³

³¹ เคยมีการศึกษาพบว่าครอบครัวขยายแบบม้งและเมียนเป็นการระดมแรงงานให้สามารถผลิตแบบเข้มข้นได้สูง ซึ่งเป็นเหตุให้ชาวม้งและเมียนสามารถปลูกฝิ่นได้มาก ในขณะที่รูปแบบครอบครัวของชาวปกากะญอแม้จะเป็นครอบครัวขยาย แต่ไม่ใช่รูปแบบที่จะระดมแรงงานเพื่อผลิตแบบเข้มข้นได้เท่าอันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวปกากะญอไม่ใช้ชนเผ่าที่ปลูกฝิ่น โปรดดู Peter Hinton "Why the Karen Do Not Grow Opium : Competition and Contradiction in the Highlands of North Thailand" in *Ethnology* Volume 22, 1983, pp.1-16.

³² สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4) นายบุญทอง รบชนะ(117)

³³ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4)

ส่วนการบุกเบิกที่นา ถ้าเป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันก็จะเริ่มจากการสำรวจพื้นที่แล้วขุดเหมือง ฝายไปเหนือบริเวณที่จะเบิกนา จากนั้นจึงขุดที่นาแล้วขุดเหมืองทดน้ำเข้านาภายหลัง แต่ถ้าเป็นที่ราบก็อาจเบิกที่นาต่อๆ กันไปจากนาที่มีอยู่เดิม การแบ่งปันน้ำก็มีระบบเหมือนฝายเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ในภาคเหนือ บริเวณที่ราบสำคัญที่คนเมืองเข้าไปตั้งถิ่นฐานแล้วบุกเบิกที่นาเป็นบริเวณกว้างคือบริเวณที่ราบแม่แจ่ม นอกจากนี้คนเมืองยังเข้าไปตั้งถิ่นฐานบนที่ราบริมลำน้ำสายเล็กๆ และบริเวณที่สายน้ำเหล่านั้นจะไหลลงสู่แม่น้ำแจ่ม เช่น บ้านอมพุด บ้านกองแขก บ้านกองกาน บ้านผานัง เป็นต้น

3. รูปแบบการกระจายทรัพยากรในแม่แจ่ม: การแลกเปลี่ยนของชุมชน

ลักษณะวิถีชีวิตของผู้ที่ตั้งชุมชนอยู่บนที่สูงและที่ราบในเขตแม่แจ่มดังที่กล่าวมาแล้วนั้น กล่าวได้ว่ามีเป้าหมายเพื่อจัดการทรัพยากรมารองรับการผลิตแบบยังชีพ นั่นคือการพยายามหาทางใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนที่สุด ขณะเดียวกันสิ่งที่มีความสำคัญต่อการผลิตแบบยังชีพอีกอย่างหนึ่งคือความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนด้วย ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของแม่แจ่มตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่แจ่มซึ่งเป็นลุ่มน้ำขนาดใหญ่ลุ่มน้ำหนึ่ง ภายในลุ่มน้ำแม่แจ่มประกอบไปด้วยลุ่มน้ำย่อยๆ อีกเป็นจำนวนมาก ขอบเขตของลุ่มน้ำย่อยเหล่านี้มีขนาดพื้นที่ ชนิดของทรัพยากร และความอุดมสมบูรณ์ไม่เท่ากัน ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มน้ำย่อยเหล่านั้นจึงอาจมีทรัพยากรต่างชนิดกันและมีระดับความอุดมสมบูรณ์ไม่เท่ากัน ดังนั้นแม้ว่าแต่ละชุมชนจะมีการจัดการทรัพยากรเพื่อมารองรับวิถีชีวิตแบบยังชีพอยู่ในรูปแบบต่างๆ ดังกล่าวแล้ว แต่บางครั้งก็อาจเกิดภาวะขาดแคลนขึ้นได้

ภาวะขาดแคลนนอกจากจะเกิดจากลักษณะทางกายภาพของแต่ละพื้นที่ตั้งชุมชนแล้ว อาจจะเกิดจากการแปรปรวนของภูมิอากาศในบางปี เช่น ฝนแล้ง หรือเกิดจากการขาดทักษะบางอย่าง เช่น การทำเครื่องมือเหล็ก ดังนั้นจึงได้เกิดการแลกเปลี่ยนกันขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลน การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มมีทั้งการแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่อยู่ภายนอกแม่แจ่มและการแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชุมชนภายในแม่แจ่ม

3.1 การแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่อยู่ภายนอกแม่แจ่ม

เกิดขึ้นจากความต้องการสิ่งของที่ไม่สามารถผลิตได้ในแม่แจ่ม เช่น เมียง เกลือ เป็นต้น สินค้าเหล่านี้พ่อค้าวัวต่างเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นคนกลางที่ขนส่งสินค้าจากภายนอกเข้ามา จึงพบว่าเส้นทางการเดินทางของพ่อค้าวัวต่างทั้งภายในแม่แจ่มและเส้นทางติดต่อระหว่างแม่แจ่มกับภายนอก

นอกหลายเส้นทาง เช่น แม่แจ่ม-แม่มาจอน-สะเมิง , แม่แจ่ม-ดอยผ้าขาว-จอมทอง , แม่แจ่ม-ออบหลวง-ฮอด , แม่แจ่ม-แม่สะเรียง เป็นต้น แต่บางครั้งการแลกเปลี่ยนก็ไม่ได้ผ่านพ่อค้าวัวต่าง เช่น การที่ชาวปกาเกอะญอต้องเดินทางไปแลกเปลี่ยนเครื่องมือเหล็กจากลัวะบ้านออบหลวงด้วยตัวเอง³⁴ ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2460 ได้มีพ่อค้านำเครื่องมือเหล็กจากกรุงเทพและพม่าเข้ามาจำหน่ายที่จอมทองหรือแม่สะเรียงมากขึ้น ชาวบ้านจึงมีแหล่งไปแลกเปลี่ยนเครื่องมือเหล็กหลายแหล่งขึ้น และพ่อค้าวัวต่างก็เริ่มนำเครื่องมือเหล็กเข้ามาขายในแม่แจ่มมากขึ้นด้วย³⁵

3.2 การแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชุมชนภายในแม่แจ่ม

การแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกแม่แจ่มคงจะมีปริมาณไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับ การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในแม่แจ่มด้วยกัน ดังที่กล่าวแล้วว่าแต่ละชุมชนมีทรัพยากร และระดับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไม่เท่ากัน ชุมชนที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำขนาดใหญ่และมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมากก็มักมีผลผลิตเพียงพอหรือเหลือไว้สำหรับให้ผู้อื่นมาแลกเปลี่ยนได้ การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นทั้งระหว่างชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกันและระหว่างชุมชนที่ตั้งอยู่คนละลุ่มน้ำกัน และเกิดขึ้นทั้งระหว่างคนบนที่สูงด้วยกัน หรือคนบนที่ราบด้วยกัน หรือระหว่างคนบนที่สูงกับคนบนที่ราบก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าชุมชนที่จะแลกเปลี่ยนนั้นมีสิ่งของที่ต้องการให้แลกเปลี่ยน และสามารถเดินทางติดต่อกันโดยสะดวกหรือไม่ จึงจะพบว่าบางกรณีแม้ชุมชนจะตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันแต่ก็ไม่มี การแลกเปลี่ยนกันนัก เพราะต่างก็ไม่มีสิ่งที่อีกชุมชนหนึ่งต้องการ และเดินทางติดต่อกันไม่สะดวกเท่าชุมชนที่อยู่คนละลุ่มน้ำกันก็ได้ เช่น ชาวปกาเกอะญอบ้านแม่หลุมก็ไม่มีการแลกเปลี่ยนกับคนเมืองบ้านกองแขกมากนัก ทั้ง ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำเดียวกัน แต่พวกเขากลับแลกเปลี่ยนกับคนเมืองในบริเวณที่ราบแม่แจ่มมากกว่า หรือบางกรณีคนเมืองบนที่ราบ ซึ่งผลิตข้าวไม่เพียงพอต้องไปแลกข้าวกับชาวปกาเกอะญอซึ่งสามารถผลิตข้าวจนเหลือพอให้ผู้อื่นแลกได้ เช่น คนเมืองบ้านกองแขกกับชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ยะ เป็นต้น

นอกจากนี้ รูปแบบการแลกเปลี่ยนยังพบในรูปของการขยายตัวของผู้คนในชุมชนเดิมออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ เช่น ในหมู่ชาวปกาเกอะญอ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำแม่แรกที่มีสภาพธรรมชาติค่อนข้างอุดมสมบูรณ์และเป็นลุ่มน้ำที่มีพื้นที่กว้างพอสมควร ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ก็มีการแยกหมู่บ้านไปยังลุ่มน้ำที่เล็กกว่า เช่น ลุ่มน้ำแม่หลู จึงเกิดความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่อยู่คนละลุ่มน้ำกัน ดังนั้นเมื่อชุมชนใดเกิดการขาดแคลนก็อาจไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ที่เป็นเครือญาติกันได้ รวมทั้งการแลกเปลี่ยนแรงงานกันด้วย

³⁴ สัมภาษณ์ นายพะเดอะ(65)

³⁵ สัมภาษณ์ นายพะเดอะ(65)

แต่ละชุมชนในเขตแม่แจ่ม ทั้งชุมชนในที่สูงและที่ราบจะมีเส้นทางติดต่อถึงกันแทบทุกชุมชน ดังจะเห็นได้จากการสำรวจเส้นทางภายในแม่แจ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ โดย พูนพล อาสนจินดา พบว่าในแม่แจ่มมีเส้นทางติดต่อระหว่างชุมชนถึงกันอย่างหนาแน่น โดยเฉพาะเส้นทางเดินเท้า³⁶ เส้นทางติดต่อเหล่านี้ทำให้การแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนต่างๆ ภายในแม่แจ่มเป็นไปโดยง่ายและทั่วถึง

4. โอกาสที่ไม่เท่าเทียมกันในการปรับตัว : การเข้าถึงทรัพยากร การสะสมทรัพย์สินและความแตกต่างทางฐานะของคนในแม่แจ่ม

กล่าวได้ว่าการแลกเปลี่ยนในยุคนี้มีเป้าหมายสำคัญเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคให้เพียงพอในการยังชีพเป็นหลัก การแลกเปลี่ยนในยุคนี้จึงมิได้ก่อให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งมากนักเมื่อเทียบกับยุคหลัง พ่อค้าวัวต่างซึ่งเป็นคนกลางในการแลกเปลี่ยนในยุคยังชีพก็คือชาวบ้านทั่วไปที่ใช้เวลาว่างหลังฤดูเก็บเกี่ยวมาทำการค้าวัวต่าง เมื่อถึงหน้าทำไร่ทำนา ก็จะเลิกทำการค้าวัวต่างกลับไปทำนาตามเดิม³⁷ การแลกเปลี่ยนในยุคนี้จึงเป็นการถ่ายเททรัพยากรจากพื้นที่ที่มีไปยังพื้นที่ที่ขาดแคลนเป็นสำคัญ เป็นการแลกเปลี่ยนที่อยู่ภายใต้การผลิตเพื่อยังชีพ

4.1 ความแตกต่างทางฐานะของคนในชุมชนเดียวกัน

อย่างไรก็ตามก็อาจมีคนในชุมชนบางคนที่สามารถสะสมทรัพย์สินได้มากกว่าคนอื่นในชุมชนเดียวกัน ในชุมชนที่อยู่นับที่ราบผู้ที่ถือว่ามีฐานะคือผู้ที่มีที่นามากกว่าคนอื่น ซึ่งคนที่สามารถมีที่นาได้มากนั้นต้องมีความพร้อมหลายประการ เช่น เป็นผู้ที่ไม่เข้าไปตั้งถิ่นฐานก่อนคนอื่นจึงสามารถจับจองที่ได้เป็นจำนวนมากและได้ทำเลที่ดีกว่าคนอื่น เป็นครอบครัวที่มีแรงงานมาก เป็นคนที่ขยัน เป็นต้น คนที่มีที่นามากจะสามารถสะสมทรัพย์สินได้จากการมีผลผลิตข้าวมาก จากนั้นจึงอาจจ้างคนมุกเบิกที่นาเพิ่ม บางคนก็ซื้อวัวควาย และค้าวัวต่าง³⁸

ส่วนในชุมชนบนที่สูงผู้ที่สามารถสะสมทรัพย์สินได้คือผู้ที่มีแรงงานครอบครัวมาก มีความขยัน มีทักษะในการทำไร่ บางคนอาจมีนิสัยเป็นคนชอบสะสมเงินทองจากการค้าขายเล็กๆน้อยๆ³⁹ เมื่อมีเงินก็จะนำมาซื้อวัวควายไว้แล้วปล่อยเลี้ยงตามป่าตามธรรมชาติ ต่อมาบางคนก็ขายวัวมาเพื่อ

³⁶ พูนพล อาสนจินดา และคณะ คู่มือแผนผังเส้นทางประจำตำบล จังหวัดเชียงใหม่ เล่ม 1 (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์แห่งประเทศไทย, 2514)

³⁷ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5)

³⁸ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5)

³⁹ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

เป็นทุนในการบุกเบิกที่นา หรือขายวัวมาซื้อที่นาโดยตรงก็มี ดังนั้นสำหรับคนบนที่สูงคนที่มีความไว้วางใจมากหรือมีที่นามากจึงถือได้ว่าเป็นคนมีฐานะกว่าคนอื่นในชุมชน

แต่ความแตกต่างทางฐานะของคนในชุมชนเดียวกันในยุคยังชีพก็ไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนนัก เพราะผู้ที่มีฐานะด้อยกว่าก็ยังสามารถทำมาหากินทางอื่นได้ เนื่องจากยังคงมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นผู้ที่ยังไม่สามารถบุกเบิกที่นาได้จึงสามารถทำไร่ บางครั้งก็รับจ้างผู้ที่มีฐานะ ภายหลังอาจจะค่อยๆ บุกเบิกที่นาสะสมไปเรื่อยๆ ก็ได้

4.2 ความแตกต่างระหว่างคนที่ราบกับคนที่สูง

ความแตกต่างอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในแม่แจ่มคือ ความแตกต่างระหว่างคนบนที่ราบกับคนบนที่สูง การแลกเปลี่ยนดังที่ได้กล่าวมาแล้วได้ทำให้คนชาติพันธุ์ต่างกัน และคนที่ตั้งชุมชนบนที่สูงและบนที่ราบได้ติดต่อสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน แต่อีกด้านหนึ่งสังเกตได้ว่าความสัมพันธ์ในด้านอื่นของคนบนที่ราบและคนบนที่สูงนั้นมีความไม่เท่าเทียมกันแฝงอยู่ โดยคนบนที่ราบซึ่งเป็นคนเมืองมีแนวโน้มจะมีอำนาจเหนือและพยายามจะครอบงำคนบนพื้นที่สูงซึ่งเป็นชาวปกาเกอะญอและลัวะ สภาพของความไม่เท่าเทียมและความพยายามครอบงำดังกล่าวอาจสังเกตได้จาก 2 ประการคือ ด้านประเพณีความเชื่อ และด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งทั้ง 2 ประการนี้มีความสำคัญมากและเป็นพลวัตที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในแม่แจ่มต่อมา

4.2.1 ด้านประเพณีความเชื่อ แม้ชาวปกาเกอะญอและลัวะจะมีระบบการสร้างเครือข่ายในระดับเครือญาติโดยผ่านความเชื่อเรื่องผีเรือน แต่ก็ไม่มีประเพณีความเชื่อที่มีรูปแบบเป็นการสร้างความเป็นเครือญาติของชาติพันธุ์เดียวกันในระดับแม่แจ่มชัดเจนเหมือนคนเมือง ส่วนในหมู่คนเมือง จะพบว่านอกจากจะมีระบบการสร้างเครือข่ายในระดับเครือญาติผ่านความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าแล้ว ยังมีทั้งการใช้รูปแบบความเชื่อเรื่องผีเจ้าหลวง และการใช้พุทธศาสนาเพื่อมาเป็นเครื่องมือในการสร้างเครือข่ายของคนเมืองในระดับแม่แจ่ม

การใช้ความเชื่อเรื่องผีเจ้าหลวงมาเป็นเครื่องมือในการสร้างเครือข่ายของคนเมือง จะพบว่าคนเมืองในแม่แจ่มนอกจากจะมีหอผีประจำหมู่บ้านแล้วยังมีหอผีระดับอำเภอ คือผีเจ้าหลวงอีกด้วย โดยแบ่งเป็น 2 หอหลัก⁴⁰ คือหอผีที่บ้านยางหลวง ซึ่งมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นคนเมืองที่ตั้งหมู่บ้านทางปากทิศใต้ของแม่แจ่ม และหอผีที่บ้านช่างเค็ง ซึ่งมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นคนเมืองที่อยู่ทางปากทิศเหนือของแม่แจ่ม การเลี้ยงผีจะเลี้ยง 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง ชาวบ้านกล่าวกันว่าหอผีเจ้าหลวงนี้เป็นเหมือน

⁴⁰ สัมภาษณ์ นายจันทร์โต ศรีเที่ยง(124)

นายอำเภอ หอผีระดับหมู่บ้านเป็นเหมือนกำนัน และหอผีปู่ย่าเป็นเหมือนสารวัตรหอผีประจำตระกูล⁴¹

ส่วนการสร้างเครือข่ายของคนเมืองโดยผ่านพุทธศาสนานั้น แม้ว่าในตำนานเกี่ยวกับพระธาตุช้างเค่งจะให้ความสำคัญกับลัวะว่าเป็นผู้นำข้าวมาถวายพระพุทธรเจ้าเมื่อคราวพระพุทธรเจ้าเสด็จมายุติการต่อสู้ของสิงห์สองตัวในบริเวณที่ราบแม่แจ่ม แต่ดูเหมือนบทบาทของลัวะดังกล่าวจะเป็นเพียงผู้ดูหรือพยานเท่านั้น และการอ้างถึงลัวะก็พบโดยทั่วไปในตำนานต่าง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในความรู้สึกของชาวบ้านว่าลัวะเป็นกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน แต่โดยรวมแล้วตำนานก็เน้นเสนอภาพของการขยายเข้ามาของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบ การแต่งตำนานเกี่ยวกับพระธาตุช้างเค่งจึงอาจถือเป็นการสร้างเครือข่ายกับคนที่นับถือศาสนาพุทธในพื้นที่อื่น ๆ ด้วย เช่น บางตำนานกล่าวว่า พระพุทธรเจ้าเสด็จมาจากพระธาตุพนมแล้วมาที่พระธาตุจอมทอง แล้วเดินทางมาทางวัดพะเกิด อ.จอมทอง ผ่านคอยผ้าขาวมาจนถึงแม่แจ่มจากนั้นก็เสด็จไปพม่าเพื่อกลับอินเดีย⁴²

ขณะเดียวกันกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของคนเมือง ก็แสดงให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายการจัดองค์กรอย่างมีระบบ และการพยายามสถาปนาให้พุทธศาสนามีความเข้มแข็งขึ้น คนเมืองในแต่ละชุมชนของแม่แจ่มจึงมีระบบศรัทธาวัด และแต่ละปีจะมีกิจกรรมร่วมกันทำบุญประจำปีในระดับอำเภอ โดยแต่เดิมจะทำบุญร่วมกันปีละ 3 ครั้ง ที่วัดพระธาตุจอมทอง วัดกองกาน และวัดช้างเค่ง ต่อมาในราวทศวรรษ 2500 จึงได้เลิกการไปทำบุญประจำปีที่วัดพระธาตุจอมทอง และ ต่อมาได้มีการกำหนดการทำบุญประจำปีของวัดภายในแม่แจ่มเพิ่มเติมคือ ที่วัดบุปผาราม วัดเจียงวัดแม่ปาน⁴³

นอกจากนี้ยังพบว่าความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนาในหมู่คนเมือง ได้มีการผสมผสานกันดังเช่น การสร้างหอเลื้อยวัด ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผีของผู้ที่สร้างวัด หรือ เจ้าอาวาสวัดรูปแรก ที่ได้มรณภาพไป และคอยคุ้มครองวัดอยู่ เป็นต้น⁴⁴

⁴¹ สัมภาษณ์ นายกมล สมหมาย (26) บางคนอธิบายว่าศาลรักษาดูแลหลายศาลรวมกันเป็นสมาชิกของศาลรักษากำนัน และศาลรักษากำนันหลายศาลรวมกันเป็นสมาชิกของศาลเจ้าหลวง สัมภาษณ์ นายแก้ว เจริญผล (11)

⁴² พระนวลตา นาดปัญญา(รวบรวมเรียบเรียง) ตำนานวัดคอยสะพาน อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ (เอกสารโรเนียว, 2536) โปรดดูภาคผนวกท้ายวิทยานิพนธ์เล่มนี้

⁴³ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รบชนะ (117)

⁴⁴ สัมภาษณ์ พระทองอินทร์ วิฑูโร (21)

4.2.2 ด้านการเมืองการปกครอง ในเขตแม่แจ่มนั้นสังเกตได้อย่างชัดเจนว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองการปกครองคือคนเมืองที่อยู่บนพื้นราบ แม้ว่าในแม่แจ่มจะมีชาวปกาเกอะญอและลัวะตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย แต่ทั้งปกาเกอะญอและลัวะไม่มีเงื่อนไขให้สามารถมีอำนาจทางการเมืองการปกครองได้เท่าคนเมือง เพราะปกาเกอะญอและลัวะตั้งชุมชนอยู่บนที่สูงอย่างกระจัดกระจาย ไม่สามารถตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มก้อนปึกแผ่นถาวรเหมือนคนเมือง และไม่สามารถต่อสายกับอำนาจการเมืองจากภายนอก เช่น เชียงใหม่หรือ กรุงเทพฯ ได้เท่ากับคนเมือง

ในยุคยังชีพ ด้วยเหตุที่แม่แจ่มตั้งอยู่บนเส้นทางติดต่อสายหนึ่งระหว่างเชียงใหม่กับดินแดนที่เป็นประเทศพม่าในปัจจุบัน ดังนั้นเชียงใหม่จึงคงจะให้ความสำคัญกับแม่แจ่มมากพอสมควร ดังเมื่อพระยาภาววิไลเสด็จเสนาแตกใน พ.ศ. 2347 ก็ได้ผู้คนส่วนหนึ่งมาไว้ที่แม่แจ่มเพราะพระยาภาววิไลให้ความสำคัญกับการเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางติดต่อกับพม่า⁴⁵ ดังนั้น อย่างน้อยตั้งแต่สมัยพระยาภาววิไลเป็นต้นมา อำนาจการปกครองของผู้ปกครองในแม่แจ่มน่าจะเป็นอำนาจที่เกิดจากการเป็นตัวแทนการปกครองจากเชียงใหม่ โดยผู้ปกครองแม่แจ่มคือคนเมืองในท้องถิ่นซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบแม่แจ่ม⁴⁶

ก่อน พ.ศ. 2480 การปกครองในแม่แจ่มอาจแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนระบบเทศาภิบาล และช่วงปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล

4.2.2.1 การปกครองแม่แจ่มช่วงก่อนระบบเทศาภิบาล

คือประมาณก่อนทศวรรษ 2440 ขึ้นไป เป็นช่วงที่ล้านนามีฐานะเป็นประเทศราชของสยาม ขณะนั้นล้านนาแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็น 3 เขตคือหัวเมืองภายใน หัวเมืองด่านชั้นนอกและหัวเมืองชายแดนปลายอาณาเขต⁴⁷ ช่วงนี้แม่แจ่มมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองจอมทองซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองภายใน ผู้ปกครองของแม่แจ่มตั้งขึ้นจากคนในพื้นที่มียศเป็นพญา⁴⁸ พญาจะสืบทอดตำแหน่งให้กับคนในตระกูลเดียวกัน ผู้ช่วยของพญามียศเป็น ท้าว เรียกว่า “ท้าวอินทร์” “ท้าวพรหม” นอกจากนี้ยังมีตำแหน่ง ขุน หมื่น แคว้น แก่บ้าน⁴⁹ แม่แจ่มในขณะนั้นแบ่งการปกครองเป็น 4 ตำบล มีนายแคว้นปกครองระดับตำบล หมู่บ้านต่าง ๆ จะมีหัวหน้ามีตำแหน่งเป็นท้าว⁵⁰

⁴⁵ สุรสวัสดิ์ 2534:138

⁴⁶ สัมภาษณ์ นางผดุง เก่งการทำ(109)

⁴⁷ สุรสวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539) , หน้า 296.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน ,หน้า 296. สัมภาษณ์นางผดุง เก่งการทำ(109)

⁴⁹ สัมภาษณ์ นายสุวรรณ นัคคี(115) นางผดุง เก่งการทำ (109)

⁵⁰ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120)

แม่แม่แจ่มจะอยู่ในพื้นที่ของหัวเมืองภายในแต่อำนาจการปกครองจากเชียงใหม่ก็ไม่ได้เข้ามาควบคุมแม่แจ่มอย่างเข้มงวดนัก มีเพียงบางครั้งที่เชียงใหม่ส่งเจ้านายเข้ามาตรวจ หรือเดินทางผ่านมาบ้าง เช่น เจ้าน้อยคำคง⁵¹ ซึ่งเดินทางเข้าแม่แจ่มในช่วงทศวรรษ 2420-2440 หรือเจ้าดารารัศมีซึ่งเดินทางนำอัฐิของพระบิดาไปบรรจุในสถูปที่ยอดดอยอินทนนท์ในราว พ.ศ. 2460 โดยเดินทางขึ้นไปดอยอินทนนท์ทางแม่แจ่มและเกณฑ์คนงานแม่แจ่มให้นำทางขึ้นไปบนยอดดอยอินทนนท์⁵² ดังนั้นพันธะของแม่แจ่มต่อเชียงใหม่มีเพียงต้องส่งส่วยให้เชียงใหม่ปีละ 1 ครั้งเท่านั้น ส่วยที่เชียงใหม่ต้องการจากแม่แจ่มคือของป่าและอื่นๆ เช่น ผ้าขึ้นดินจก⁵³ เนื้อกระทิง เนื้อกวาง หม่อนหาย เป็นต้น แล้วขนไปด้วยช้างประมาณ 9-10 เชือก⁵⁴

ดังนั้นการปกครองของผู้ปกครองในแม่แจ่มจึงมีอิสระมาก ที่ทำการของผู้ปกครอง(พญา)อยู่ที่บ้านของพญานั้นเอง ซึ่งอยู่ที่บ้านท่าผา(ยางหลวง) ในบริเวณที่ทำการของพญาจะมีที่ทำการของท้าว ซึ่งเป็นผู้ช่วยของพญา มีคุก มีสถานที่ลงโทษผู้กระทำความผิด เช่น การโบย พญาจะเรียกเก็บภาษีจากชาวบ้านเป็นข้าวจำนวนครอบครัวละ 1 ต่างต่อปีไม่ว่าผู้ใดจะมีที่ไร่ นา หรือผลผลิตมากน้อยเพียงใดก็ตาม⁵⁵ ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นว่าแม่แจ่มทั่วไปยังคงทำมาหากินแบบพออยู่พอกินเป็นหลัก ความแตกต่างของการผลิต หรือฐานะของคนจึงยังมีไม่มากนัก ดังนั้นนโยบายดังกล่าวจะเอื้อประโยชน์ต่อคนมีฐานะอยู่บ้าง⁵⁶ แต่คงไม่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันนัก

ในช่วงนี้เชียงใหม่ยังให้อิสระแก่เมืองต่างๆในการบริหารภาษีและค่าใช้จ่ายเอง⁵⁷ ดังนั้นภาษีที่ผู้ปกครองของแม่แจ่มเก็บมาได้จากชาวบ้านจึงจะถูกนำมาเพื่อเป็นค่าตอบแทนของพญาผู้ช่วย และพนักงาน ส่วนการเกณฑ์แรงงานนั้นคงจะมีไม่บ่อยนัก และคงจะเกณฑ์ในกรณีที่

⁵¹ สัมภาษณ์ นายสุวรรณ นัคคี(115) นายอ้าย(91) ปราณิ ศิริธร ณ พัทลุง เพ็ชรล้านนา เล่ม 1 (เชียงใหม่ : ผู้จัดการศูนย์ภาคเหนือ ,2538), หน้า 170-175.

⁵² สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

⁵³ นุสรา เตียงเกตุ“ลวดลายดินจก” ใน สรรพช่าง : ภูมิปัญญาท้องถิ่นเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด ,2539) หน้า 207.

⁵⁴ สัมภาษณ์ นายสุวรรณ นัคคี(115)

⁵⁵ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รบชนะ (117)

⁵⁶ และอาจเป็นกลไกหนึ่งในการปกครองของพญาที่อาจต้องการพยายามสร้างพันธมิตรกับกลุ่มคนมีฐานะ

⁵⁷ โอริต ปีแอร์ (2440) ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง พิษณุ จันทรวินัน (แปล) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การ์นต์ ,2539) หน้า 75.

เป็นสาธารณประโยชน์ โดยผู้เกณฑ์อาจจะเป็นหัวที่ปกครองหมู่บ้านก็ได้ เช่น ในประมาณปลายศตวรรษ 2300 หัวสิริบ้านข้างเค็งได้เกณฑ์ชาวบ้านขุดลำห้วยสายใหม่จากห้วยข้างเค็งเพื่อหาน้ำจากห้วยข้างเค็งซึ่งมักจะท่วมวัดและชุมชนให้เปลี่ยนทิศทาง เพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วม⁵⁸

อย่างไรก็ตามอำนาจและกลไกในการปกครองของพลญาก็จะมีขอบเขตความสามารถควบคุมชุมชนได้จริงอยู่เพียงในบริเวณที่ราบซึ่งเป็นชุมชนของคนเมืองเป็นสำคัญ ดังนั้นแม้แม่แจ่มจะมีพื้นที่กว้างขวางและมีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่โดยทั่วไป แต่ลักษณะการออกกฎหมายของผู้ปกครองก็สังเกตได้ว่ามีความอะลุ่มอล่วยอันเหมาะสมสำหรับบ้านเมืองที่ไม่กว้างใหญ่และซับซ้อนนัก ดังจะพบว่าได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับการลักทรัพย์ว่าถ้าผู้ใดขโมยสิ่งที่เป็นของที่หายาก แม่จะมีราคามาก แต่ผู้นั้นก็จะได้รับโทษน้อยกว่าการขโมยสิ่งของที่เป็นสิ่งที่คนทั่วไปสามารถทำเองได้แต่ผู้ขโมยซึ่งเกียจไม่ยอมทำเอง ดังนั้นกฎหมายของพลญาจึงกำหนดให้มีโทษมากกว่า เช่น การขโมยกระดิ่งคอวัวที่ทำด้วยเหล็กจะมีโทษน้อยกว่ากระดิ่งคอวัวที่ทำด้วยไม้ไผ่เพราะเหล็กเป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า การรับโทษก็มักเป็นการปรับไหมหรือการไต่ถาม การไต่ถามจะทำการที่ทำการของพลญา โดยจะมีทนายแซ่น้ำมันไว้ตลอดเวลา เมื่อมีผู้ที่จะถูกลงโทษก็จะให้ยื่นหรือนอนคว่ำและไต่ถามด้วยทนายแซ่น้ำมันโดยนับเป็นจำนวนไม้ เช่น ไต่ถาม 10 ไม้ก็ต้องเปลี่ยนทนายไต่ถาม 10 อัน ไต่ถามอันละ 1 ครั้ง⁵⁹

ส่วนผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลจากบริเวณที่ราบแม่แจ่มออกไป อำนาจของพลญาคงจะไม่ถึงนัก โดยเฉพาะผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง จะพบว่าชาวปกากะญอในสมัยนี้ไม่มีตำแหน่งผู้ปกครองหมู่บ้านที่ตั้งโดยอำนาจการปกครองของพลญา มีเพียงหัวหน้าหมู่บ้านตามประเพณีที่เรียกว่า “ญูชีโว” ส่วนลัวะซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลออกไปยิ่งกว่าปกากะญอนั้นจะมีหัวหน้าซึ่งเรียกกันว่า “ขุน” จัดการปกครองตนเอง⁶⁰ ดังนั้นชุมชนเหล่านี้จึงมีอิสระจากการปกครองค่อนข้างมาก โดยอาจจะมีภาระเพียงหาของป่าส่งพลญาเพื่อรวบรวมเป็นส่วยให้เสียดใหม่บ้างเท่านั้น

การปกครองในช่วงก่อนมีระบบเทศบาลจึงมีลักษณะไม่เข้มงวดนัก ชาวบ้านมีอิสระในการทำมาหากินตามแบบยังชีพโดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ห่างไกลอย่างชุมชนบนที่สูงซึ่งอำนาจการปกครองของพลญาไม่สามารถควบคุมขึ้นไปได้อย่างสะดวกนัก ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการที่ไม่มีการเก็บภาษีอย่างเข้มข้นอาจมีส่วนทำให้ชุมชนที่มีการผลิตแบบยังชีพสามารถดำรงสภาพนั้นไว้ได้ และในทางกลับกันเมื่อมีการปกครองและเก็บภาษีอย่างเข้มข้นก็ทำให้ชุมชนต้องพยายามดิ้นรนให้หลุดจากการผลิตแบบยังชีพเพียงอย่างเดียว ดังจะเห็นได้ในช่วงถัดไป

⁵⁸ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิหาคำ(120)

⁵⁹ สัมภาษณ์ นายสุวรรณ นัคคี(115) นางผง เก่งการทำ(109)

⁶⁰ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

4.2.2.2 การปกครองแม่แจ่มช่วงระบบเทศาภิบาล

เมื่อทางกรุงเทพ ฯ พยายามขยายอำนาจออกมาควบคุมส่วนภูมิภาคและดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้นโดยการสถาปนาระบบเทศาภิบาลขึ้น ก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในแม่แจ่มอย่างมาก ในช่วงประมาณทศวรรษ 2440 กรุงเทพ ฯ ได้ยกเลิกตำแหน่งพญาที่ปกครองแม่แจ่ม ประกอบกับพญาชั้นแก้วซึ่งเป็นพญาคนสุดท้ายที่ปกครองแม่แจ่มได้เสียชีวิตลง ทางกรมจึงได้ส่งนายอำเภอเข้าไปปกครองพร้อมทั้งจัดการบริหารปกครองใหม่ เจ้าหน้าที่อำเภอก็เป็นคนภายนอกพร้อมกันนั้นก็ได้นำกำหนดให้มีการแต่งตั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ให้ครบทุกหมู่บ้าน รวมทั้งชุมชนบนที่สูงด้วย⁶¹ ดังนั้นการปกครองโดยนายอำเภอจึงเริ่มเข้มงวดและเริ่มเข้าควบคุมชุมชนต่างๆ ใกล้เคียงขึ้นกว่าสมัยที่ยังปกครองโดยพญา

รูปแบบการปกครองในระบบเทศาภิบาลจึงทำให้คนแม่แจ่มไม่พอใจโดยเฉพาะในหมู่คนเมืองซึ่งอยู่ในบริเวณที่ราบแม่แจ่ม เพราะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการปกครองอย่างใกล้ชิด สิ่งที่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมากที่สุดคือการเก็บภาษี ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวเกิดภาวะแห้งแล้ง ดังนั้นชาวบ้านในบริเวณที่ราบแม่แจ่มจึงได้รวมตัวกันโดยมีท้าวอินทร์ ท้าวพรหมเป็นหัวหน้ายกกำลังไปเผาที่ว่าการอำเภอ และฆ่านายอำเภอกับเจ้าหน้าที่ที่เป็นคนมาจากภายนอกเสียชีวิตเกือบทั้งหมด⁶² ทางเชียงใหม่จึงต้องยกกำลังทหารไปควบคุมสถานการณ์และส่งผู้ปกครองคนใหม่เข้าไป หลังจากนั้นจึงไม่มีการต่อต้านอีก

การที่รัฐขยายอำนาจเข้ามาในแม่แจ่มมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาทำให้เกิดการย้ายที่อยู่ของชาวบ้านจำนวนมากด้วย การโยกย้ายที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มพบว่าได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว โดยการโยกย้ายในช่วงแรกๆ ยังมีไม่มากนัก ต่อมาในราวช่วงต้นทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา พบว่ามีชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณที่ราบแม่แจ่มอพยพออกไปอยู่บริเวณรอบนอกของที่ราบแม่แจ่มเป็นจำนวนมาก รวมทั้งที่อพยพไปอยู่ที่ยื่นด้วย เช่น ลี้ ขุนยวม แม่ฮ่องสอน แม่ลา เป็นต้น รวมทั้งผู้ที่อยู่นอกแม่แจ่ม เช่น จอมทอง สันป่าตอง ได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบนอกของที่ราบแม่แจ่มด้วย สาเหตุของการโยกย้ายครั้งใหญ่นี้ นอกจากการเพิ่มของประชากรแล้วยังเกิดจากการที่รัฐเข้ามาปกครองแม่แจ่มเข้มงวดขึ้นด้วย ดังกล่าวแล้ว⁶³

ส่วนการเปลี่ยนแปลงฐานะทางการปกครองของแม่แจ่มนั้น พบว่าใน พ.ศ. 2451 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กราบทูลรัชกาลที่ 5 ขอแยก 4 ตำบลของอำเภอจอมทองตั้งเป็นอำเภอเมือง

⁶¹ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112) นายสุวรรณ นัคคี(115)

⁶² สัมภาษณ์ นายสุวรรณ นัคคี(115) นายบุญทอง ราชชนะ(117)

⁶³ สัมภาษณ์ นายบุญทอง ราชชนะ(117) , ข้อมูลภาคสนามของพื้นที่ศึกษา

แจ่มขึ้น ต่อมา พ.ศ. 2481 ทางภารกิจลดฐานะลงเป็นกิ่งอำเภอขึ้นอยู่กับอำเภอจอมทอง และต่อมา พ.ศ. 2499 ก็ได้ยกฐานะเป็นอำเภอแม่แจ่มมาจนปัจจุบันนี้

กล่าวได้ว่าตั้งแต่มีการปกครองระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมาแม่แจ่มก็ถูกปกครองอย่างเข้มงวดมากขึ้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้ปกครองระดับอำเภอจะเป็นคนนอกที่ถูกส่งเข้ามาปกครองแม่แจ่ม และเชื้อสายของพญาที่เป็นผู้ปกครองแม่แจ่มมาแต่เดิมจะไม่ได้มีตำแหน่งในระบบการปกครองแบบใหม่อีกก็ตาม แต่ระบบกลไกการปกครองที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านนั้นก็มักจะเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับมาแต่เดิม หรือเคยเป็นหัวหน้า หรือมีเชื้อสายของผู้ปกครองในระดับตำบลหรือหมู่บ้านตามเดิม เช่น กำนันคนแรกของ ต.ท่าผาก็เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับพญามาก่อน ต่อมาลูกชายของกำนันก็ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน⁶⁴ หรือผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านของชาวกะเหรี่ยงก็มักเป็นผู้อาวุโสในเครือญาติที่คนในชุมชนให้การยอมรับ⁶⁵ ผู้นำที่ชาวบ้านเลือกขึ้นมาในระยนี้จึงมักเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านหรือผู้ที่ชาวบ้านยอมรับว่าเป็นผู้มีคุณธรรม โดยอาจไม่มีคุณสมบัติของการเป็นคนรวย หรือเป็นคนที่สามารถติดต่อกับราชการได้ดีอย่างการเลือกผู้นำในยุคหลัง ผู้นำในยุคแรกๆ หรือผู้สืบเชื้อสายมาจึงมักจะไม่ใช่ผู้มีฐานะดี แต่จะสังเกตได้ว่าเป็นผู้ที่หยิ่งและรักใน “เกียรติยศ” มากกว่า⁶⁶ ปัจจุบันเชื้อสายของผู้นำกลุ่มแรกๆ จึงอาจจะเป็นคนตั้งชั้นเลี้ยงหอยผีเจ้าหลวง เป็นจารย์วัด เป็นต้น⁶⁷

อำนาจของนายอำเภอที่เข้ามาปกครองแม่แจ่มในระยะแรกจึงเป็นจริงในบริเวณที่ราบซึ่งสามารถเดินทางติดต่อได้สะดวกเป็นหลัก ส่วนชุมชนที่ห่างไกลก็มักจะพบว่าการเก็บภาษีเป็นไปได้ยาก นายแคว้น หรือข้าราชการต้องไปติดตามเก็บเอง บางครั้งก็มีการหลบหนีการเก็บภาษี และการเก็บภาษีในพื้นที่สูงคงจะเก็บได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยนัก เนื่องจากราชการไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับชาวกะเหรี่ยงและลัวะอย่างเป็นระบบ ทางกรมจึงจะสำรวจข้อมูลชุมชนบนที่สูงอย่างเป็นทางการครั้งแรกเมื่อเริ่มทำสามโนครวัในทศวรรษ 2490 นี้เอง อย่างไรก็ตามระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลก็ทำให้ชุมชนต่างๆ เริ่มถูกควบคุมและเก็บภาษีมากขึ้นเมื่อผู้ปกครองสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับกลไกการปกครองได้มากขึ้น ดังจะพบว่าช่วงก่อนถึงทศวรรษ 2480 ผู้นำบางชุมชนเริ่มหาประโยชน์จากการเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐมากขึ้นแล้ว⁶⁸ อันแสดงให้เห็นว่าอำนาจของรัฐเริ่มเพิ่มขึ้นมาเมื่อเทียบกับ

⁶⁴ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

⁶⁵ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

⁶⁶ ในขณะที่ผู้นำยุคต่อมาสังเกตได้ว่าจะต้องมีทั้งคุณสมบัติที่เป็นคนมีฐานะและมี “เกียรติยศ” ให้ผู้อื่นยอมรับเป็นผู้นำ นั่นคือคุณสมบัติของผู้นำในปัจจุบันด้านการมีฐานะและการมีเกียรติยศได้ซ้อนทับกันมากขึ้น ในขณะที่ยุคแรกๆคุณสมบัติทั้ง 2 ประการยังสามารถแยกกันอยู่ก็ได้

⁶⁷ สัมภาษณ์ นางผดุง เก่งการท่า (109) นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

⁶⁸ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

อำนาจของชุมชนทำให้ผู้นำชุมชนหลุดจากการควบคุมของชุมชนมากขึ้น ดังนั้นในช่วงปลายๆ ของยุคยังชีพชุมชนในแม่แจ่มคงจะได้รับความกดดันอันเกิดจากการขยายอำนาจการปกครองจากส่วนกลางมากขึ้นและต้องพยายามหาเงินเพื่อเสียภาษีด้วย

นอกจากนี้หลังจากที่ล้านนาถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา รัฐก็ได้หันไปให้ความสำคัญกับการพยายามเข้ามาควบคุมส่วนท้องถิ่นโดยการกำหนดบังคับในระดับนโยบาย โดยมีได้เน้นการให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการประนีประนอมในระดับพื้นที่เช่นแม่แจ่มมากเหมือนในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่กำลังพยายามผนวกล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของสยามอยู่ ดังจะเห็นว่าใน พ.ศ. 2481 ทางกรมได้ลดฐานะของแม่แจ่มลงเป็นกิ่งอำเภอขึ้นอยู่กับอำเภอจอมทอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการลดการควบคุมในระดับพื้นที่ลงไปด้วย ขณะเดียวกันรัฐก็ปฏิบัติต่อแม่แจ่มเหมือนแม่แจ่มเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์แล้ว ดังนั้นรัฐจึงยังคงมีนโยบายดึงอำนาจ รวมทั้งดึงทรัพยากรจากแม่แจ่มเข้าสู่ส่วนกลางไปด้วย เช่น การเกณฑ์ทหาร การเก็บภาษี การลงโทษ การตั้งโรงเรียน การให้สัมปทานตัดไม้ในแม่แจ่ม เป็นต้น

ในส่วนที่รัฐเข้ามาควบคุมและดึงทรัพยากรธรรมชาติจากแม่แจ่มออกไปนั้นได้เกิดขึ้นมานานแล้ว เช่น ใน พ.ศ. 2427 รัฐได้ออกกฎหมายห้ามชาวบ้านตัดไม้สัก นอกจากนี้รัฐยังให้สัมปทานตัดไม้ในบริเวณลุ่มน้ำแม่แจ่มดังจะพบว่าในช่วง พ.ศ. 2460-2468 รัฐได้ให้สัมปทานตัดไม้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา⁶⁹ โดยบริษัทได้เข้ามาตั้งสำนักงานใหญ่ในที่ราบแม่แจ่ม แล้วนำเทคโนโลยีการตัดไม้เข้ามา เช่น นำรถบรรทุกเข้ามาโดยแยกชิ้นส่วน ขนเข้ามาประกอบในพื้นที่ทำไม้ ตัดถนนเพื่อขนไม้ การตัดไม้ดังกล่าวจะตัดในแถบทุกลุ่มน้ำย่อย จนทำให้ปริมาณน้ำในลำน้ำแม่แจ่มลดลงอย่างมาก⁷⁰

อย่างไรก็ตาม พบว่าการออกกฎหมายห้ามชาวบ้านใช้ไม้สักใน พ.ศ. 2527 ขณะนั้นก็ยังไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมากนัก เพราะกฎหมายดังกล่าวคงจะไม่ส่งผลต่อการตัดไม้มาใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐนัก เพราะกฎหมายดังกล่าวมีจุดหมายสำคัญคือต้องการลดอำนาจเจ้าผู้ครองนครจากเดิมที่เป็นผู้มีอำนาจเต็มในการทำสัญญาเช่าป่าไม้เปลี่ยนมาเป็นอำนาจของข้าหลวงใหญ่ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจรัฐส่วนกลาง⁷¹ ส่วนวิถีชีวิตของชาวบ้านใน

⁶⁹ ชมัยโสม สุนทรสวัสดิ์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2475 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 328.

⁷⁰ สัมภาษณ์นายบุญทอง รบชนะ (117)

⁷¹ เสน่ห์ เสน่ห์ จามริกและคณะ “ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย” เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บก.) ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536), หน้า 91-92.

ขณะนั้นไม่ได้ใช้ไม้ใหญ่เช่นไม้สักมากนัก เพราะชาวบ้านทั่วไปขาดเครื่องมือและทักษะในการแปรรูปไม้ใหญ่ นอกจากนี้การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านก็มักสร้างด้วยไม้ไผ่ ส่วนเครื่องมือต่างๆ เช่น แอก คราด ไถ ที่อาจต้องใช้ไม้เนื้อแข็งก็เป็นวัสดุที่ใช้ได้นาน การสร้างอาคารหรือเครื่องใช้ด้วยไม้ใหญ่มักเป็นสิ่งที่เป็นส่วนรวมที่ต้องร่วมแรงกัน เช่น การสร้างวัด สร้างกลอง เป็นต้น⁷² อีกทั้งกฎหมายดังกล่าวคงจะบังคับใช้ในที่ห่างไกลได้ยาก ดังนั้นถ้ามีการลักลอบตัดไม้สักมาใช้บ้างนาน ๆ ครั้งก็คงไม่ถูกจับกุม ดังจะพบว่าเมื่อเข้าสู่ยุคนั้นคนบางคนที่เริ่มมีฐานะได้เริ่มสร้างบ้านด้วยไม้เนื้อแข็งจึงทำให้เริ่มมีการลักลอบตัดไม้มาสร้างบ้านกันขึ้นมา อนึ่ง ทักษะการแปรรูปไม้ด้วยเลื่อยมีนั้นชาวบ้านเพิ่งรู้จักกันแพร่หลายในราว พ.ศ. 2460-2490 นี้เองเมื่อมีคนจากภายนอกเข้าไปรับจ้างแปรรูปไม้ด้วยเลื่อยมือเพื่อสร้างวัดหรือโรงเรียน ตามหมู่บ้าน ทำให้ชาวแม่แจ่มมีโอกาสเรียนรู้ทักษะการใช้เลื่อยมือ และนำทักษะดังกล่าวมารับจ้างเลื่อยไม้ให้กับคนที่มีเงินจากการปลูกฝิ่น โดยเฉพาะคนในที่ราบแม่แจ่มในเวลาต่อมา⁷³ อย่างไรก็ตามการออกกฎหมายห้ามตัดไม้สักใน พ.ศ. 2427 ก็ทำให้ชาวบ้านระวังในการตัดไม้สัก อันเป็นการย่ำให้ชาวบ้านเห็นถึงอำนาจของรัฐที่ขยายเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้น และกฎหมายดังกล่าวยังเป็นฐานในการออกกฎหมายเพิ่มเติมอันสามารถควบคุมการตัดไม้สักของชาวบ้าน ต่อมาเมื่อกลไกของรัฐมีประสิทธิภาพในการกำกับอำนาจของกฎหมายยิ่งขึ้น

ส่วนการตัดไม้ของบริษัทสัมปทานในช่วงก่อน พ.ศ. 2480 ก็ไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนในการทำอะไรโดยตรงนัก เพราะบริษัทจะเลือกตัดเฉพาะไม้ขนาดใหญ่ และพื้นที่ที่ไม้สักขึ้นมักเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะกับการทำไร่อยู่แล้ว การตัดไม้สัมปทานยังเข้าไปรองรับความต้องการหาเงินของชาวแม่แจ่มได้อีกด้วย โดยการเป็นลูกจ้างตัดไม้ เช่น ชาวปกากะญอบางคนจะไปรับจ้างโค่นไม้ ตีตรา ที่ข้างลากไม้ บางคนยังตามบริษัทสัมปทานไปตัดไม่ถึงจังหวัดตากก็มี แต่แรงงานที่สำคัญในการตัดไม้ของบริษัทก็มักเป็นชาวขมุ ซึ่งบริษัทนำมาจากภายนอก⁷⁴

5. การสร้างทางรถไฟขึ้นมาถึงเชียงใหม่กับผลกระทบต่อแม่แจ่มในช่วงปลายยุคยังชีพ

ในช่วงปลายของยุคยังชีพได้เริ่มมีสินค้าจากภายนอกเข้าสู่แม่แจ่มมากขึ้น ซึ่งอาจจะเกิดจากการที่มีการสร้างทางรถไฟขึ้นมาถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2464 สินค้าที่สำคัญ เช่น เครื่องมือเหล็ก

⁷² สัมภาษณ์นายตีบ โมตาลี(4)

⁷³ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4) พระปวน ประภาโส(41)

⁷⁴ สัมภาษณ์ นางแปะโพ ชะนุ(98)

ซึ่งแต่ก่อนชาวบ้านต้องเดินทางไปแลกจากชาวลัวะที่บ้านบ่อหลวง อ.ฮอด ก็เริ่มมีขายที่จอมทอง แม่สะเรียง มากขึ้น⁷⁵ นอกจากนี้ยังมีสินค้าจำพวกเสื้อผ้า ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาซื้อเสื้อผ้าใส่ และเริ่มเลิกปลูกฝ้ายทอผ้าบ้างแล้ว⁷⁶ การมีสินค้าเข้ามามากขึ้นเช่นนี้ทำให้ระบบการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านเปลี่ยนไป

ในราวทศวรรษ 2460 ในที่ราบแม่แจ่มเริ่มมีคนตั้งร้านค้าขายของขึ้น โดยรับสินค้าจากจอมทองมาขาย ดังนั้นทั้งคนบนที่สูงและที่ราบในแม่แจ่มจึงสามารถมาแลกเปลี่ยนหรือซื้อของได้จากที่ราบแม่แจ่มง่ายขึ้นกว่าการไปซื้อจากจอมทองโดยตรง ร้านค้าสมัยแรกเริ่มประมาณช่วงทศวรรษ 2460 จำนวน 2 ร้านคือ 1. นายสุมนัตตะ ซึ่งเป็นคนที่มาจากทางเหนือ แถบเชียงตุง 2. นายบุญมาก ซึ่งเป็นคนที่มาจากทางภาคกลาง⁷⁷ ต่อมาได้มีผู้ตั้งร้านค้าเพิ่มขึ้นอีกคือ 1. นายศิริวิชัย สรรพตา ซึ่งเป็นคนในแม่แจ่มที่ร่ำรวยมาก่อน เคยมีที่ดินมาก 2. นายคำ ศศิฉาย(คำเน) ซึ่งเป็นคนมาจากภาคกลาง⁷⁸ 3. นายอุ้นใจ มุทุมม ซึ่งเป็นคนในแม่แจ่ม ต่อมาในช่วงปลายศตวรรษ 2400 และต้นศตวรรษ 2500 ก็มีผู้ตั้งร้านค้าอีกหลายคน เช่น นายวิโรจน์ พิฑาคำ แจ็กซือซง เป็นต้น

น่าสังเกตว่าเจ้าของร้านเหล่านี้ส่วนมากเป็นผู้ที่อพยพมาจากภายนอกเข้ามาอยู่ในแม่แจ่ม คนเหล่านี้บางคนอาจเป็นนักผจญภัย เป็นผู้ที่หลบหนีคดี หรือเป็นผู้ที่หนีภัยทางการเมืองไทย รวมทั้งจากประเทศจีนดังกรณีของแจ็กซือซง แม่แจ่มซึ่งถือได้ว่าเป็นถิ่นที่อยู่หลบภัยจึงมีคนหลายจำพวกจากภายนอกเข้ามาอาศัยอยู่ ประกอบกับช่วงนี้การขยายตัวของระบบตลาดภายนอกแม่แจ่มเป็นไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะตั้งแต่มีการสร้างทางรถไฟขึ้นมาถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2464 คนภายนอกที่อพยพเข้ามาอยู่ในแม่แจ่มเหล่านี้จึงสามารถตั้งร้านค้าได้เพราะคนเหล่านี้ได้เคยเห็น หรือมีทัศนคติ หรือมีเครือข่ายกับภายนอกในการค้าขายมาแล้ว ในขณะที่คงจะไม่มีทักษะหรือความตั้งใจที่จะมาสร้างความมั่นคงด้วยการทำการเกษตรดังเช่นชาวแม่แจ่มทั่วไป ส่วนผู้ที่มีฐานะในแม่แจ่ม ก็ไม่มีประสบการณ์หรือทักษะด้านค้าขาย และอาจไม่มีเครือข่าย หรือมีพื้นฐานการติดต่อกับโลกภายนอก แม่แจ่มเท่าคนนอกที่อพยพเข้ามาที่หลังเหล่านั้น นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าลักษณะการสะสมทรัพย์สิน หรือสะสมทุนในช่วงนี้ได้เริ่มเปลี่ยนไปจากการเกษตรแบบยังชีพมาสู่การค้าขาย ซึ่งต้องเชื่อมต่อการขยายตัวของระบบตลาดภายนอกแม่แจ่มมากยิ่งขึ้น นั่นคือการขยายตัวของระบบทุนนิยมได้เริ่ม

⁷⁵ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ (67)

⁷⁶ สัมภาษณ์ นางคำ สมหมาย(16)

⁷⁷ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รบชนะ(117)

⁷⁸ อาจถูกเนรเทศเพราะกระทำความผิดมาจากที่อื่นหรือพเนจรมาอยู่ที่แม่แจ่ม จึงมีคำว่า “เน” ต่อท้ายชื่อ

เข้ามามีบทบาทในแม่แจ่มมากยิ่งขึ้นด้วย และการที่มีสินค้าเข้ามาในแม่แจ่มมากขึ้นคงจะเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านต้องหาทางหาเงิน หรือหาผลผลิต หรือของป่าเพิ่มขึ้นเพื่อซื้อหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้า

กล่าวโดยสรุปได้ว่าตั้งแต่เริ่มมีการปกครองแม่แจ่มโดยระบบเทศบาล ชุมชนต่าง ๆ ในแม่แจ่มก็ถูกกดดันจากการปกครองมากขึ้น การต้องหาเงินเพื่อเสียภาษี ประกอบกับช่วงปลายของยุคยังชีพเริ่มมีแนวทางหาเงินได้มากขึ้นจากการเป็นลูกจ้างในการทำไม้สัมปทานที่ดี จึงพบว่าชาวบ้านได้พยายามหาเงินมากขึ้น ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ด้านอื่นภายในแม่แจ่มก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น ผู้นำชุมชนบางแห่งเริ่มหาประโยชน์จากการเป็นตัวแทนอำนาจรัฐ และเริ่มมีการติดต่อเชิงว่าจ้างด้วยเงินตรามากขึ้น เช่น การรับจ้างตัดไม้ให้บริษัทสัมปทาน การเริ่มมีทักษะการแปรรูปไม้ด้วยเลื่อยมือ ซึ่งต่อมาชาวบ้านได้ใช้ทักษะนี้ในการรับจ้างแปรรูปไม้ ดังนั้นในช่วงปลายของยุคยังชีพ แม้วิถีชีวิตของชาวบ้านจะยังคงยึดอยู่กับการทำไร่หรือทำนา และการแลกเปลี่ยนตามระบบเดิม แต่ก็เริ่มปรากฏให้เห็นถึง การปรับตัวที่จะหาแนวทางสร้างรายได้เพื่อสะสม หรือรายได้ในรูปของเงินตรายิ่งกว่าเดิม อันมีสาเหตุสำคัญมาจากการที่รัฐ เข้าไปกดดันต่อแม่แจ่ม พร้อมทั้งที่แม่แจ่มได้เชื่อมต่อกับตลาดใหญ่ยิ่งขึ้น และจากการที่เริ่มมีสินค้าจากภายนอกเข้าสู่แม่แจ่มมากขึ้น โดยบทบาทของรัฐก็สัมพันธ์และอำนาจให้ระบบตลาดหรือระบบทุนนิยมขยายตัวเข้ามาในแม่แจ่มอย่างแยกไม่ออก ส่งผลให้การผลิตและการดำรงชีวิตของชาวแม่แจ่มเปลี่ยนไป ต่อมาเมื่อมีการนำฝิ่นเข้ามาปลูกในแม่แจ่ม คนแม่แจ่มจึงปลูกฝิ่นกันมาก และฝิ่นได้มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในแม่แจ่มซึ่งจะกล่าวถึงในยุคต่อมา

ยุคที่ 2 ยุคฝืน(ประมาณ พ.ศ. 2481-2523)

ลักษณะสำคัญของยุคฝืนคือ รัฐและทุนภายนอกได้ขยายตัวเข้าสู่แม่แจ่มยิ่งขึ้น ทำให้ยุคนี้วิถีชีวิตของคนในแม่แจ่มก้าวออกมาจากวิถีชีวิตแบบยังชีพมากขึ้นโดยมีการปลูกฝืน ซึ่งถือได้ว่าเป็นพืชเงินสดที่ผูกพันกับระบบตลาดอย่างแน่นแฟ้นที่เริ่มปลูกกันในช่วง พ.ศ. 2480 เป็นต้นมาเป็นสิ่งที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลง ในช่วงนี้ถ้าเปรียบเทียบกันแล้วจะสังเกตเห็นว่าในยุคยังชีพนั้นวิถีชีวิตของคนในแม่แจ่มจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสำคัญ แม้ว่าแต่ละชุมชนจะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกันบ้าง แต่ส่วนใหญ่แล้วแต่ละชุมชนจะพยายามทำมาหากินอยู่ในชุมชนของตนเองเป็นหลัก จนกระทั่งถึงช่วงปลายในยุคยังชีพที่บทบาทของรัฐเข้ามาควบคุมและเปิดโอกาสให้กระแสนทุนภายนอกเข้ามาหาประโยชน์จากแม่แจ่มมากขึ้น จึงเป็นการบีบบังคับให้ผู้คนพยายามแสวงหาทางออก ซึ่งฝืนได้เข้ามาเป็นทางเลือกของคนแม่แจ่มได้อย่างดี ดังนั้นในยุคฝืน วิถีชีวิตของผู้คนในแม่แจ่มก็ได้เปลี่ยนไปจากเดิมมาเป็นความพยายามหาเงินมากขึ้นจากการปลูกฝืน นอกจากนี้การปลูกฝืนยังทำให้ชุมชนต่าง ๆ ติดต่อกันใกล้ชิดขึ้นกว่าเดิม ในการติดต่อสัมพันธ์ดังกล่าว คนพื้นราบยังเป็นฝ่ายที่ได้เปรียบคนบนที่สูง ขณะเดียวกันภายในชุมชนเดียวกันก็มีความแตกต่างทางฐานะของคนมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ยุคฝืนเป็นต้นมา ลักษณะวิถีชีวิตของคนในแม่แจ่มจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะการขยายอำนาจการปกครองของรัฐส่วนกลาง ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่การปกครองตามระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมา และระบบความสัมพันธ์บนฐานของเศรษฐกิจแบบตลาดอันมีฝืนได้เข้ามามีบทบาทต่อการปรับตัวและปรับความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆในแม่แจ่ม

1. การปลูกฝืนในระดับที่กว้างกว่าแม่แจ่ม

ฝืนเป็นพืชที่สามารถเติบโตได้ในหลายภูมิประเทศและหลายภูมิอากาศ ตั้งแต่ตอนใต้ของประเทศสวีเดนลงมาถึงเส้นศูนย์สูตร มนุษย์รู้จักใช้ฝืนเป็นยารักษาโรคมาอย่างน้อยร่วม 4,000 ปีแล้ว ราชนิเสสแห่งกรุงทROY ในมหากาพย์โฮดิสซึสได้ทรงใช้ฝืนบรรเทาความเจ็บปวด ในวรสาร (gospel) ของแมทธิวกัก็ได้กล่าวว่าพระเยซูได้ทรงรับน้ำส้มที่มีฝืนปนเพื่อบรรเทาความเจ็บปวดจากการถูกตะปูตรึงเช่นกัน⁷⁹ พื้นที่ปลูกฝืนมากที่สุดจะเป็นบริเวณแถบยาวของภูเขาที่แผ่จากตุรกีผ่านอิหร่าน

⁷⁹ สุทัศน์ ยกส้าน “ฝืน : พืชเทพและพืชมาร” ในนิตยสารอาทิตย์ (ปีที่ 20 ฉบับ 1022 10-6 มค. 2540),

อาฟกานิสถาน ปากีสถาน ภาคเหนือของอินเดีย พม่า ภาคเหนือของไทย ลาว โดยอินเดียเป็นแหล่งผลิตฝิ่นอย่างถูกกฎหมายที่ใหญ่ที่สุดในโลก⁸⁰ ส่วนในประเทศไทยพบว่าได้มีกฎหมายห้ามสูบฝิ่นมาตั้งแต่ พ.ศ. 1903 ในสมัยพระเจ้าอู่ทองแล้ว⁸¹

ในด้านการเมือง ฝิ่นได้เป็นเครื่องมือหนึ่งของการล่าอาณานิคมในศตวรรษที่ 17 จนทำให้เกิดสงครามฝิ่นในจีน⁸² สำหรับในประเทศไทยนั้น ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์คนจีนได้อพยพเข้ามามากขึ้นทำให้การเสฟฝิ่นแพร่หลาย รัชกาลที่ 2 จึงทรงเริ่มออกกฎหมายมาควบคุม อย่างไรก็ตามฝิ่นก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ แม้แต่ในล้านนา ดังเมื่อ ปีแอร์ โอรีต เดินทางเข้ามาในล้านนาในช่วง พ.ศ. 2440-2441 เขาพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวล้านนาได้เก็บภาษีฝิ่น โดยให้มีเจ้าภาษีฝิ่นเมืองละคน โดยประมูลจัดเก็บคนละ 3 ปี⁸³

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 องค์การสหประชาชาติได้ปราบปรามยาเสพติดในตุรกี อิรัก อิหร่าน และอาฟกานิสถาน ทำให้การปลูกฝิ่นขยายมาที่ชายแดนไทย พม่า ลาว หรือสามเหลี่ยมทองคำมากขึ้น⁸⁴

บทบาทของการค้าฝิ่นในประเทศไทยสัมพันธ์กับการเมืองไทยอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2490 ที่มีข่าวอำนาจทางการเมือง 2 ขั้ว คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ประกอบกับการหนุนหลังของสหรัฐอเมริกาซึ่งกำลังพยายามหยุดยั้งการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ การแย่งชิงอำนาจกันทั้ง 2 กลุ่มข่าวอำนาจ ทำให้ต่างต้องพยายามใช้การค้าฝิ่นเป็นแหล่งผลประโยชน์ของกลุ่ม การปลูกฝิ่นในพื้นที่ภาคเหนือของไทย และการค้าฝิ่นจึงคึกคัก

หน้า 44.

⁸⁰ วิทย์ เทียงบุญธรรม ฝิ่นสู่เสรีอื่น (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แพรวพินยา , 2521), หน้า 70-72.

⁸¹ เพิ่งอ้าง , หน้า 85-86.

⁸² สุชาติ สวัสดิ์ศรี “ความเป็นมาของขบวนการค้าฝิ่นในประเทศไทย” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับครบรอบ 30 ปี (สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2529), หน้า 187.

⁸³ ปีแอร์ โอรีต (2440) ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง พิษณุ จันทรวีทัน (แปล) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การ์รันต์ , 2539) , หน้า 69-72.

⁸⁴ สุชาติ สวัสดิ์ศรี “ความเป็นมาของขบวนการค้าฝิ่นในประเทศไทย” , หน้า 188 นำสังเกตว่าในแม่แจ่มก็เริ่มปลูกฝิ่นมากในช่วงนี้เช่นกัน

2. การปลูกฝิ่นในแม่แจ่ม

การปลูกฝิ่นในแม่แจ่มแบ่งได้เป็น 2 ช่วงคือ ช่วงก่อนและหลัง พ.ศ. 2502 อันเป็นปีที่ประเทศไทยออกกฎหมายให้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมาย

2.1 ช่วงก่อน พ.ศ. 2502

การปลูกและสูบฝิ่นในช่วงนี้ไม่ถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย จากการศึกษาค้นคว้าการปลูกฝิ่นในบริเวณ 2 กลุ่มน้ำ คือกลุ่มน้ำแม่ศึก⁸⁵ และกลุ่มน้ำแม่หล⁸⁶ พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันคือทั้งในสองกลุ่มน้ำเริ่มมีการปลูกครั้งแรกประมาณ พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา โดยมีชาวม้งที่อพยพมาจากที่อื่นเป็นผู้ที่นำฝิ่นเข้ามาปลูกอยู่ใกล้กับชุมชนของชาวปกาเกอะญอ ทำให้ชาวม้งสามารถจะจ้างแรงงานชาวปกาเกอะญอ ชาวปกาเกอะญอบางส่วนจึงไปรับจ้างในไร่ฝิ่นและเริ่มติดฝิ่น ต่อมาจึงเริ่มมีชาวปกาเกอะญอและคนเมืองปลูกฝิ่นด้วย ทำให้การปลูกฝิ่นบนพื้นที่สูงในลุ่มน้ำย่อยต่าง ๆ ของแม่แจ่มเป็นไปอย่างกว้างขวาง แต่เนื่องจากในแต่ละลุ่มน้ำมีความเหมาะสมในการปลูกฝิ่นไม่เท่ากัน เช่น ระดับความสูง ลักษณะดิน ขนาดของพื้นที่ เป็นต้น จึงทำให้แต่ละลุ่มน้ำมีการพื้นที่ปลูกฝิ่นไม่เท่ากันไปด้วย

แม้ว่าปกาเกอะญอและลัวะจะมีใช้ชนเผ่าที่ปลูกฝิ่นแต่ส่วนใหญ่พื้นที่ปลูกฝิ่นของคนภายนอกจะอยู่ใกล้ ๆ กับชุมชนของชาวปกาเกอะญอเพื่อให้สามารถจ้างแรงงานชาวปกาเกอะญอในการปลูกฝิ่นได้ง่าย ส่วนการปลูกฝิ่นของชาวม้งก็มักจะเคลื่อนย้ายไปหาพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกฝิ่น ถ้าที่ใดอุดมสมบูรณ์ชาวม้งก็จะตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ที่นั่น เช่น บริเวณลุ่มน้ำแม่ศึก บ้านขุนยะ บ้านขุนกลาง เป็นต้น ส่วนบางพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการปลูกฝิ่นน้อยกว่าที่อื่นชาวม้งก็จะตั้งถิ่นฐานอยู่ชั่วคราว แล้วย้ายไปที่อื่นต่อไป เช่น บริเวณใกล้กับบ้านแม่หลซึ่งชาวม้งเข้าไปปลูกฝิ่นเพียง 5-6 ปี ในประมาณช่วงทศวรรษ 2480 แล้วก็อพยพออกไป หลังจากนั้นก็ไม่มีชาวม้งเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านแม่หลอีกเลย

ดังนั้นผู้ปลูกฝิ่น นอกจากชาวม้ง ซึ่งเป็นผู้ที่เริ่มอพยพและนำฝิ่นเข้ามาปลูกเป็นพวกแรกแล้ว ต่อมาก็มีคนเมืองและชาวปกาเกอะญอเริ่มปลูกด้วย ในระยะแรกการปลูกฝิ่นไม่ต้องเสียภาษีให้รัฐ ต่อมาเมื่อมีคนปลูกมากขึ้น ทางราชการจึงกำหนดให้ผู้ปลูกต้องไปขออนุญาตจากทางการก่อน ใบอนุญาต

⁸⁵ DDRC *Information and Considerations on Opium Poppy Cultivation* (Bangkok : Chulalongkorn University 1986)

⁸⁶ ข้อมูลภาคสนาม

1 ใบ จะอนุญาตให้ปลูกได้ 3 คน เมื่อได้ผลผลิตแล้ว ทั้ง 3 คน⁸⁷ จะต้องขายฝิ่นให้ทางการ 1 ห่อ⁸⁸ โดยทางการจะซื้อในราคาครึ่งหนึ่งของราคาจริง การขอใบอนุญาตนั้น ทางการจะมอบให้ผู้ที่ใหญ่บ้านเป็นผู้พิจารณาออกใบอนุญาตให้⁸⁹ ส่วนการขายฝิ่น นั้น ก่อน พ.ศ. 2502 ที่ตัวอำเภอจอมทองมีโรงยาฝิ่น 1 แห่ง ดังนั้นเมื่อผลผลิตฝิ่นออกก็จะมีตลาดที่แน่นอน คือขายให้โรงยาฝิ่นในตัวอำเภอจอมทองเป็นหลัก โดยมีผู้ควบคุมโรงยาฝิ่นซึ่งเป็นตำรวจเข้ามารับซื้อถึงที่ปลูก⁹⁰

ถ้าเปรียบเทียบกับ การปลูกฝิ่นในช่วงหลัง พ.ศ. 2502 แล้ว การปลูกฝิ่นก่อน พ.ศ. 2502 มีไม่มากนัก คนเมืองก็ไม่ขึ้นไปปลูกมาก และมักปลูกเพียงเท่าที่ทำได้โดยแรงงานภายในครอบครัว และยังไม่มีการใช้ทุนเพื่อขยายพื้นที่ปลูกมากอย่างช่วงหลัง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่วงนี้ฝิ่นยังราคาไม่สูงนัก คือประมาณห่อละ 500 บาท ในขณะที่ช่วงหลังราคาสูงถึงห่อละไม่ต่ำกว่า 2,000 บาท⁹¹ นอกจากนั้นพื้นที่ปลูกฝิ่นนอกแม่แจ่มก็สามารถปลูกฝิ่นได้เต็มที่อยู่แล้ว

2.2 ช่วงหลัง พ.ศ. 2502

เมื่อมีการออกกฎหมายกำหนดให้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายใน พ.ศ. 2502 การปลูกฝิ่นในแม่แจ่มก็หยุดไปชั่วระยะหนึ่ง จนเมื่อสิ้นสุดสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็เริ่มปลูกกันอีก การปลูกฝิ่นในช่วงนี้เป็นการผิดกฎหมาย แต่เนื่องจากฝิ่นมีราคาสูงจึงมีการลักลอบปลูกกันมากกว่าเดิม โดยต้องเสียภาษีเดือนให้กับข้าราชการที่คอร์รัปชั่นและต้องใช้ต้นทุนในการปลูกฝิ่นมากขึ้น เพื่อให้ได้ผลผลิตฝิ่นจำนวนมาก อันเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่มีทุนหรือมีเครือข่ายธุรกิจมากกว่าสามารถเข้าประโยชน์จากการปลูกฝิ่นได้มากกว่าผู้ที่มีทุนหรือเครือข่ายน้อยกว่า

3. ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของคนแม่แจ่มในยุคฝิ่น

ในช่วงเวลาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2480 จนถึงประมาณ พ.ศ. 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่การปลูกฝิ่นเข้ามามีบทบาทในแม่แจ่ม ได้ทำให้อิทธิพลและระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในแม่แจ่มเปลี่ยน

⁸⁷ หรือใบอนุญาต 1 ใบ

⁸⁸ ประมาณ 1.6 กิโลกรัม

⁸⁹ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

⁹⁰ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

⁹¹ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

แปลงไปจากเดิม ที่อยู่บนพื้นฐานแบบเศรษฐกิจยังชีพ มาสู่การพยายามหาเงินตรามากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจพิจารณาได้จาก ความสัมพันธ์ของคนต่างกลุ่มกัน และความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน

ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนต่างกลุ่มกันอาจพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ของรัฐกับแม่แจ่ม ความสัมพันธ์ของคนที่ราบกับที่สูงในแม่แจ่ม ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในการปลูกฝิ่น และลักษณะการสะสมทุน

3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับแม่แจ่ม

ตั้งแต่ช่วงที่อำนาจรัฐส่วนกลางที่กรุงเทพฯ พยายามผนึกดินแดนล้านนาให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยผ่านระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมา รัฐก็มีการจัดการในระดับนโยบายเพื่อดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และควบคุมแม่แจ่มอย่างต่อเนื่อง เช่น การเกณฑ์ทหาร การตั้งโรงเรียน เป็นต้น แต่เมื่อด่านนาได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของสยามอย่างสมบูรณ์ ตั้งแต่เมื่อเปลี่ยนมณฑลเป็นจังหวัดต่าง ๆ ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วง พ.ศ. 2475 และโดยเฉพาะช่วงประมาณหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งอำนาจรัฐยิ่งเข้ามามีบทบาทในแม่แจ่มมากยิ่งขึ้นแล้ว แม้รัฐจะยังคงควบคุมระดับนโยบายอยู่ แต่ระดับปฏิบัติในพื้นที่รัฐกลับไม่ให้ความสนใจอย่างจริงจังในการคัดเลือกข้าราชการที่มีฝีมือ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของการปกครองมาประจำอยู่ รัฐกลับปฏิบัติต่อแม่แจ่มอย่างเห็นได้ชัดว่าแม่แจ่มเป็นส่วนหนึ่งของสยามอย่างสมบูรณ์แล้ว ต่างไปจากในช่วงที่กำลังพยายามดึงแม่แจ่มให้เป็นส่วนหนึ่งของสยาม ดังนั้นแม้ว่าระดับนโยบายจะยังคงวางแผนดึงอำนาจและควบคุมแม่แจ่ม (และชนบทส่วนอื่นๆของประเทศ) อยู่ เช่น การสำรวจสำมะโนครัวในทศวรรษ 2490 การออก พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติใน พ.ศ. 2507 การให้สัมปทานตัดไม้ในบริเวณแม่แจ่ม เป็นต้น แต่ข้าราชการที่ถูกส่งมายังแม่แจ่มก็มักจะหาประโยชน์ใส่ตัว และข่มเหงชาวบ้าน จนทำให้ชาวบ้านเห็นว่าข้าราชการเหล่านั้นเป็นผู้ที่กระทำผิดจากที่อื่นแล้วถูกส่งมาลงโทษที่แม่แจ่มเนื่องจากแม่แจ่มเป็นถิ่นกันดาร⁹² ดังเช่น ในราวทศวรรษ 2490 โบราณวัตถุตามวัดต่างๆ ในแม่แจ่มได้ถูกข้าราชการขนออกไปจำนวนมาก⁹³

นอกจากนี้หลังจากที่การปลูกฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ในพ.ศ. 2502 เป็นต้นมา การปลูกฝิ่นได้กลายเป็นแหล่งรายได้ให้กับข้าราชการที่คอรัปชันด้วยการคุ้มครองและเก็บภาษีเถื่อนจากผู้ปลูก บางครั้งยังเข้าไปข่มเหงชาวบ้านโดยไม่ระมัดระวังหรือสนใจต่อความรู้สึกของชาวบ้าน เช่น ถูกลีลา

⁹² สัมภาษณ์ นายบุญทอง ropsych (117), นายวิโรจน์ พิฑาคำ (120)

⁹³ สัมภาษณ์ นายบุญทอง ropsych (117)

กินเปิด ไก่ ชาวบ้าน หรือข่มขู่ต่าง ๆ รัฐส่วนกลางจึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวซึ่งเกิดจากการกระทำของข้าราชการอันเป็นกลไกของรัฐได้เลย แม้แต่ระดับนายอำเภอก็ยังคอร์รัปชันจนถูกชาวบ้านร้องเรียนและถูกไล่ออกจากตำแหน่งในช่วงต้นทศวรรษ 2500 การกดขี่ชาวบ้านของข้าราชการเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คอมมิวนิสต์ขยายตัวในเขตแม่แจ่มได้อย่างรวดเร็วช่วงหลัง พ.ศ. 2516⁹⁴ ทำให้ในระดับนโยบายและการปฏิบัติของรัฐในช่วงนี้จึงแสดงให้เห็นว่ารัฐปฏิบัติต่อแม่แจ่มเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์แล้วจึงไม่ต้องประนีประนอมหรือระมัดระวังเหมือนช่วงก่อนนี้

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนที่สูงกับคนที่ราบ

เนื่องจากผืนเป็นพืชที่ต้องปลูกในที่สูง ซึ่งมักเป็นพื้นที่ที่ใกล้กับที่ตั้งถิ่นฐานของชาวปกาเกอะญอ ดังนั้นเมื่อคนพื้นราบขึ้นไปหาพื้นที่ปลูกผืนจึงทำให้คนพื้นราบสัมผัสกับคนบนที่สูงมากขึ้นในรูปแบบที่ต่างออกไปจากยุคยังชีพ

ส่วนใหญ่พื้นที่ที่สามารถปลูกผืนได้มักไม่เป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวไร่ได้ แต่บางแห่งก็มีพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่า⁹⁵ ของปกาเกอะญอก็สามารถปลูกผืนได้ดี⁹⁶ ดังนั้นคนเมืองที่ขึ้นไปบุกเบิกที่ทำไร่ผืนบางครั้งก็ต้องเช่าหรือซื้อไร่เหล่าจากชาวปกาเกอะญอ⁹⁷ แต่ส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ที่เป็นไร่ผืนจะเป็นพื้นที่สูงและมักจะเป็นบริเวณขุนน้ำ ในระยะแรกที่คนพื้นราบเข้าไปจับจองพื้นที่บางครั้งจึงเกิดความขัดแย้งกับชาวปกาเกอะญอเพราะพื้นที่ที่คนเมืองขึ้นไปบุกเบิกนั้นเป็นพื้นที่ที่ชาวปกาเกอะญออนุรักษ์ไว้ในรูปแบบของความเชื่อโดยห้ามคนเข้าไปตัดไม้ เพราะเป็นพื้นที่ที่จะรักษาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไว้ ซึ่งจำเป็นสำหรับวิถีชีวิตแบบยังชีพ ชาวปกาเกอะญอบางพื้นที่จึงห้ามคนเมืองขึ้นไปปลูกผืน แต่คนพื้นราบก็ไปแจ้งตำรวจและนำตำรวจมาชี้แจงให้ชาวปกาเกอะญออนุญาตให้คนพื้นราบขึ้นไปบุกเบิกที่เพื่อปลูกผืนได้ ชาวปกาเกอะญอจึงต้องยอมและเริ่มปลูกผืนเองด้วยต่อมา⁹⁸

คนพื้นราบที่ขึ้นไปจับจองที่ปลูกผืนบนที่สูงนั้นเป็นคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณที่ราบของกลุ่มน้อยต่าง ๆ โดยอาจขึ้นไปบุกเบิกในบริเวณที่สูงที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันหรือต่างลุ่มน้ำกันก็ได้ขึ้นอยู่กับความสะดวกในการเดินทางและความสนิทสนมกับชาวปกาเกอะญอที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่จะขึ้นไปบุก

⁹⁴ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120) , นายวีรพล ประสพสุข(125)

⁹⁵ ไร่ที่ปล่อยให้พื้นตัวเพื่อการใช้ต่อไปในอนาคต

⁹⁶ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

⁹⁷ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

⁹⁸ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

เบิก อย่างไรก็ตามช่วงก่อน พ.ศ. 2502 คนเมืองที่ขึ้นไปทำไร่ผืนยังมีจำนวนไม่มากเท่าช่วงหลัง พ.ศ. 2502 พื้นที่การปลูกผืนของแต่ละคนทั้งของคนเมืองและชาวปกากะญอก็มักปลูกกันเท่าที่แรงงานในครัวเรือนสามารถทำได้ การปลูกผืนในช่วงนี้ส่วนใหญ่จึงยังปลูกกันเพื่อรองรับวิถีการผลิตแบบยังชีพ โดยมีได้มีการปลูกมากอย่างช่วงหลัง พ.ศ. 2502 ซึ่งผืนมีราคาสูงขึ้นกว่าเดิมมาก

นอกจากนี้ช่วงปลายของยุคยังชีพเริ่มมีสินค้าเข้ามาขายในแม่แจ่มมากขึ้น ช่วงประมาณก่อน พ.ศ. 2500 ผู้ที่ตั้งร้านค้ามีอยู่ประมาณ 5 ร้าน เจ้าของร้านมักเป็นคนนอกที่ย้ายเข้ามาอยู่แม่แจ่ม โดยมีเพียง 1-2 รายเท่านั้นที่เป็นคนแม่แจ่มมาแต่เดิม⁹⁹ วิธีการค้าขายของเจ้าของร้านช่วงนี้มักจะใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นหลักดังที่กล่าวมาแล้ว จึงมักมีลูกค้าขาประจำร้านใครร้านมัน และเจ้าของร้านค้ามักให้เจ้าของร้านค้าย่อยในหมู่บ้านบางแห่งซื้อเชื่อไปก่อนเป็นการผูกใจร้านค้าย่อยในหมู่บ้าน¹⁰⁰ การค้าจึงถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และการหากำไรของเจ้าของร้านค้าก็ได้จากการค้าขายเพียงทางเดียว ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2500 ได้มีชาวจีนผู้หนึ่งพร้อมครอบครัวได้โยกย้ายเข้ามาจากบ้านกาด อ.สันป่าตอง เข้ามาเช่าห้องแถวขายของเล็กๆ น้อยๆ โดยการสนับสนุนจากครอบครัวเครือญาติ และญาติฝ่ายภรรยาจนสามารถขายทุนได้อย่างรวดเร็ว ทั้งจากร้านค้า การรับจ้างนอ การออกเงินกู้¹⁰¹ ในขณะที่เจ้าของร้านค้าเดิมบางร้านเลิกกิจการไปเพราะขาดทุน บางร้านก็ยังขยายกิจการสืบต่อมา แต่ก็ขายทุนได้น้อยกว่าคนจีนที่เพิ่งเข้ามาใหม่ ทั้งนี้สังเกตได้ว่าลักษณะของร้านค้ากลุ่มเดิมนั้นมีลักษณะการบริการที่รองรับระบบการแลกเปลี่ยนแบบยังชีพของชาวบ้าน จึงไม่สามารถทำกำไรได้นัก และมักจะเลิกไปเพราะชาวบ้านยังไม่มีเงินจึงมักมีปัญหาเรื่องการซื้อเชื่อ อันแสดงให้เห็นว่าในระยะแรกที่มีการตั้งร้านค้าชาวบ้านยังไม่มีเงินในการจับจ่ายมากนัก บางครั้งจึงอาศัยการแลกเปลี่ยนสินค้ากับของป่าจากชาวบ้าน¹⁰² ในขณะที่ร้านค้าของคนจีนที่เข้ามาใหม่ขายทุนด้วยการรับจ้างนอที่เดิน หรือออกเงินกู้ให้กับชาวบ้าน ซึ่งสามารถทำกำไรให้กับผู้ลงทุนมากกว่าการค้าขายของร้านค้าแบบเก่า และยังแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีแบบยังชีพมาสู่ความต้องการเงินตรามากขึ้นเพื่อนำไปลงทุนปลูกผืนหรือใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน จนทำให้ต่อมาที่ดินในบริเวณที่ราบแม่แจ่มเป็นจำนวนมากเปลี่ยนมือไปเป็นของคนจีนคนดังกล่าว¹⁰³

⁹⁹ โปรดดูหน้า 54

¹⁰⁰ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ(117)

¹⁰¹ และกล่าวกันว่าส่วนสำคัญมาจากการลงทุนปลูกและค้าผืนด้วย

¹⁰² สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิหาคำ(120)

¹⁰³ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รมชนะ (117) ,นายวิโรจน์ พิหาคำ(120) , นายวีระพล ประสพสุข(125)

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิถีคิดของชาวบ้านจากการให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การพยายามหากำไรจากการลงทุน และให้ความสำคัญกับเงินตรามากขึ้นนั้น ในระยะแรกอาจเป็นเพราะแรงกดดันของรัฐที่เก็บภาษีเป็นเงิน ต่อมาเมื่อมีสินค้าจากภายนอกเข้าสู่แม่แจ่มมากขึ้นตั้งแต่มีการสร้างทางรถไฟขึ้นมาถึงเชียงใหม่โดยเฉพาะช่วงหลัง พ.ศ. 2502 หลังจากที่ยอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สามารถกุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว โดยสามารถกำจัดพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ออกไปได้ซึ่งช่วงนั้นฝิ่นมีราคาสูงขึ้น และมีการตัดถนนสายแม่แจ่ม-ฮอดในช่วงเวลาเดียวกัน ทำให้การขนส่งสินค้าสู่แม่แจ่มสะดวกขึ้นก็ยิ่งทำให้ผู้คนต้องการเงินมากขึ้น การปลูกฝิ่นจึงตอบสนองความต้องการดังกล่าวได้

3.3 ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในระบบการปลูกฝิ่น

การที่คนพื้นราบ คนที่สูง และรัฐสัมพันธ์กันมากขึ้นจากการปลูกฝิ่นดังกล่าวได้ทำให้รูปแบบของความสัมพันธ์เปลี่ยนไปจากเดิม และมีแนวโน้มว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวคนบนที่สูงจะเสียเปรียบคนบนพื้นราบและรัฐ โดยเฉพาะช่วงหลัง พ.ศ. 2502 ซึ่งผลประโยชน์จากฝิ่นมีสูงขึ้น

อาจจะแบ่งผู้ที่ปลูกฝิ่นได้เป็น 4 กลุ่มคือ 1. กลุ่มที่รับจ้างในไร่ฝิ่นอย่างเดียว กลุ่มนี้มักเป็นชาวกะเหรี่ยงที่ติดฝิ่น มีที่ไร่น้อยจึงไม่มีทุนที่จะปลูกฝิ่น 2. กลุ่มที่ปลูกเท่าที่จะทำได้โดยแรงงานในครอบครัว โดยอาจจะรับจ้างคนอื่นบ้างหรืออาจจะจ้างคนอื่นบ้างในบางช่วง กลุ่มนี้มีทั้งชาวปกาเกอะญอและคนเมือง เป็นกลุ่มที่น่าจะมีจำนวนมากที่สุด 3. กลุ่มที่มีทุนอยู่มากพอสมควรจึงสามารถจ้างคนอื่นขยายที่ไร่ฝิ่นได้ประมาณ 3-4 ไร่ กลุ่มนี้คือผู้ที่มีฐานะปานกลางทั้งคนเมืองและชาวปกาเกอะญอ แต่ชาวปกาเกอะญอน่าจะมีจำนวนน้อยกว่า 4. กลุ่มที่มีทุนมาก กลุ่มนี้อาจจ้างคนปลูกฝิ่นเป็นพื้นที่กว้างหรืออาจค้าขายฝิ่นไปด้วย กลุ่มนี้น่าจะมีเฉพาะคนเมืองที่มีฐานะดีที่อยู่ในที่ราบแม่แจ่ม

การปลูกฝิ่นจะปลูกในช่วงประมาณเดือนสิงหาคม-ธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างจากการทำนาทำไร่ ดังนั้นทั้งคนเมืองและชาวปกาเกอะญอที่ปลูกฝิ่นจึงมักทำไร่หรือทำนาอยู่ที่หมู่บ้านของตนก่อนเสร็จแล้วจึงเริ่มปลูกฝิ่นในพื้นที่สูง ลักษณะดังกล่าวทำให้ชาวปกาเกอะญอเสียเปรียบ เพราะพื้นที่ที่ปลูกฝิ่นเป็นบริเวณใกล้กับชุมชนของชาวปกาเกอะญอ การบุกเบิกป่าเพื่อปลูกฝิ่นจึงส่งผลกระทบโดยตรงต่อชาวปกาเกอะญอ เช่น ให้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติลดลง ทำให้ประเพณีที่เคยยึดถือต้องเปลี่ยนแปลงไป ดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้การปลูกฝิ่นบนที่สูงยังทำให้คนทั่วไปในสังคมมองว่าชาวเขาเป็นผู้ปลูกฝิ่นและเป็นผู้ทำลายต้นน้ำลำธาร อันเป็นเหตุให้รัฐพยายามเข้าไปควบคุมอย่างใกล้ชิดภายหลัง

การขึ้นมาปลูกฝิ่นบนที่สูงของคนเมือง ทำให้การแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นไปได้ง่ายขึ้น สินค้ามักจะเปลี่ยนเป็นสินค้าภายนอกที่ถูกนำเข้าไปในแม่แจ่มและถูกนำขึ้นไปขายบนพื้นที่สูง เช่น ปลาหู กะลือ เมี่ยง ไชวาลดิน เป็นต้น การค้าในที่ปลูกฝิ่นทำกำไรให้กับผู้ขายซึ่งมักเป็นคนเมืองที่มีฐานะพอสมควรได้มาก และเป็นการค้าที่ครบวงจรเพราะเมื่อขายสินค้าแล้วก็จะซื้อฝิ่นกลับไป¹⁰⁴ หรืออาจซื้อขายกันด้วยฝิ่นโดยตรง หรือซื้อเชื่อ ซึ่งการค้าด้วยฝิ่นเช่นนี้จะทำกำไรให้กับผู้ค้ามาก การศึกษาของ DDRC ในลุ่มน้ำแม่ศึกพบว่าสินค้าที่นำไปขายมักจะได้อะไรตั้งแต่ประมาณ 125-1,100 เปอร์เซ็นต์¹⁰⁵

สำหรับผู้ที่มีทุนมากก็จะจ้างแรงงานซึ่งมักเป็นชาวปกากะญอเพื่อขยายพื้นที่ปลูกฝิ่น โดยชาวปกากะญอที่มารับจ้างปลูกฝิ่นมักเป็นผู้ที่ทำอะไรได้ช้าไม่พอกิน จึงต้องหากินทางอื่นในช่วงหลังจากทำอะไร เช่น หาของป่าเพื่อกินหรือขาย ไปหาแลกข้าวจากชุมชนอื่น หรือไปรับจ้างเพื่อหาข้าวกิน เป็นต้น ชาวปกากะญอเหล่านี้อาจจะเป็นคนเพิ่งแต่งงานใหม่ และได้รับมรดกจากพ่อแม่ไม่มากนัก หรือเป็นผู้ที่เพิ่งย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่¹⁰⁶ ดังนั้นจึงต้องหาเข้ากินค่า ไม่สามารถปลูกฝิ่นเองและรอคอยผลผลิตฝิ่นระยะยาวได้ จึงต้องรับจ้างในไร่ฝิ่นผู้อื่น ขณะเดียวกันก็อาจหากินทางอื่นไปด้วย เช่น หาของป่า หรือรับจ้างที่อื่น หรือพยายามปลูกฝิ่นเองบ้างเล็กน้อย ทำให้คนกลุ่มนี้ต้องทำงานหนัก คนกลุ่มนี้จึงมักติดฝิ่นเพราะการสูบฝิ่นในระยะแรกของการเสพจะทำให้ทำงานได้มาก¹⁰⁷ แต่หลังจากติดฝิ่นแล้วจะทำให้คนกลุ่มนี้เสียเปรียบยิ่งขึ้นโดยต้องทำงานรับจ้างเพื่อสูบฝิ่นต่อไป ชาวปกากะญอที่ติดฝิ่นเหล่านี้จึงเป็นแรงงานสำคัญของคนที่ขึ้นมาปลูกฝิ่นบนที่สูง¹⁰⁸

ดังนั้นในขณะที่ทุกคนที่ปลูกฝิ่นจะมีฐานหลักอยู่ที่การทำไร่ทำนา¹⁰⁹ และใช้การปลูกฝิ่นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้เพิ่มขึ้น กลุ่มคนพื้นราบจึงเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากระบบการผลิตแบบใหม่นี้มากกว่า ในขณะที่ชาวปกากะญอได้รับประโยชน์น้อยกว่า และยังได้รับผลกระทบด้านลบอีกด้วย จึงจะพบว่าในช่วงการปลูกฝิ่นนี้คนพื้นราบส่วนมากได้เริ่มสร้างบ้านด้วยไม้เนื้อแข็งกันมาก ยิ่งคนที่มีความมั่งคั่งสะสมทรัพย์สินได้มาก เช่น คนที่มีฐานะที่อยู่ในตัวอำเภอแม่แจ่ม เป็นต้น¹¹⁰

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ นายวีรพล ประสพสุข(125)

¹⁰⁵ DDRC *Information and Considerations on Opium Poppy Cultivation* (Bangkok : Chulalongkorn University 1986),p. 20.

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ นายชิน คำมาวัน(85)

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

¹⁰⁹ นอกจากผู้ที่มีทุนมากในที่ราบแม่แจ่มบางคน

¹¹⁰ สัมภาษณ์ นายวีรพล ประสพสุข (125)

ส่วนชาวปากกะญอมักจะเป็นเพียงแรงงานรับจ้าง หรือปลูกผืนเพียงเท่าที่แรงงานในครอบครัวจะสามารถทำได้ มีชาวปากกะญอจำนวนน้อยมากที่สามารถปลูกได้มากกว่าผู้อื่นจนต้องจ้างคนเพิ่ม พวกนี้มักเป็นผู้ที่มีฐานะดีมาก่อน เช่น มีที่นามาก มีวัวมาก เป็นต้น¹¹¹ การปลูกผืนจึงก่อให้เกิดความแตกต่างขึ้นภายในชุมชนเดียวกันทั้งชุมชนของคนเมืองและชุมชนปากกะญอ ดังจะพบว่าคนที่สามารถทำกำไรจากการปลูกผืนได้มากในชุมชนชาวปากกะญอจะสามารถซื้อที่นาจากผู้อื่น และจ้างเบิกที่นาเพิ่มได้มากขึ้น ส่วนในชุมชนพื้นราบก็จะพบว่ามีความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจมากขึ้น ที่ดินของคนพื้นราบแม่แจ่มจำนวนมากถูกเปลี่ยนมือไปอยู่ในมือของคนรวย¹¹² และการปลูกผืนยังทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนบนที่ราบกับคนบนที่สูงดังกล่าว¹¹³

3.4 ลักษณะการสะสมทุน

ดังที่กล่าวแล้วว่าความสำคัญของยุคผืนคือ การที่ชาวแม่แจ่มเริ่มหลุดออกจากวิถีแบบยังชีพมากขึ้นเนื่องจากการเคลื่อนตัวของระบบเศรษฐกิจและการเมืองภายนอกได้ส่งผลกระทบเช่น การสร้างทางรถไฟถึงเชียงใหม่ การขยายบทบาทของทุน เป็นต้น ในยุคนั้นคนที่มีโอกาสสะสมทุนได้ก็จะเริ่มปรับตัวเพื่อเข้าหาประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง นั่นคือเริ่มเปลี่ยนจากการสะสมทรัพย์สินหรือผลผลิตทางการเกษตรตามแบบของยุคยังชีพมาเป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา แล้วต่อเชื่อมกับระบบตลาดภายนอก คนที่มีโอกาสสะสมทุนได้มากเหล่านี้จะเริ่มหันมาสะสมทุนด้วยการเปิดร้านค้า โดยเริ่มมาตั้งแต่ปลายยุคยังชีพแล้ว ซึ่งแบ่งคนที่เปิดร้านค้าได้เป็น 2 กลุ่มคือ

1) เป็นคนในแม่แจ่มที่ร่ำรวยมาก่อนในยุคยังชีพ เป็นคนที่มีที่นามากจึงมีทุนในการเปิดร้านค้าคือ นายศรีวิชัย สรรพดา นายอุ้นใจ มุทุมมล คนกลุ่มนี้ไม่สามารถขยายทุนได้รวดเร็วนัก ร้านของนายศรีวิชัยต้องเลิกกิจการไป ส่วนร้านของนายอุ้นใจก็เพิ่งมาขยายกิจการได้มากในรุ่นลูกแล้ว คือในราวทศวรรษ 2530 นี้เอง ซึ่งอาจเป็นเพราะคนกลุ่มนี้ไม่มีทักษะในการค้าหรือมีเครือข่ายภายนอกไม่มากนัก บางครั้งก็ยังไม่มีความตั้งใจที่จะสะสมเชิงธุรกิจมากเกินไป บางครั้งก็มีลักษณะช่วยเหลือกันกับผู้ซื้อด้วย¹¹⁴ ดังจะพบว่านายอุ้นใจซึ่งปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ได้ใช้ชีวิตบั้นปลายด้วยการบวชเป็นพระที่วัดดอยสะกานจนขณะนี้ นอกจากนี้ยังมีคนในแม่แจ่มที่แม้จะร่ำรวยแต่เคยมีประสบการณ์นอกแม่แจ่ม

¹¹¹ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

¹¹² สัมภาษณ์ นายบุญทอง ราชนะ (117)

¹¹³ รายละเอียดความแตกต่างของคนในชุมชนเดียวกันจะกล่าวถึงในบทที่ 4

¹¹⁴ สัมภาษณ์ นายบุญทอง ราชนะ(117)

เช่น นายวิโรจน์ พิตาคำที่เคยเป็นทหารอยู่ที่เชียงใหม่และกลับมาจับบพทในชุมชนแม่แจ่ม¹¹⁵ นายบุญทอง ropsych ที่เรียนหนังสือจากข้างนอกและกลับมาเป็นครูในแม่แจ่ม¹¹⁶ ร้านค้าของคนเหล่านี้ไม่สามารถสะสมทุนได้มากและมักต้องปิดตัวเองไปในที่สุด เช่นกัน คนกลุ่มนี้อาจถือได้ว่าเติบโตมาจากรู้นของวัฒนธรรมแบบยังชีพที่พยายามปรับมาสะสมทุนในระบบเศรษฐกิจเงินตราซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ หรือบางคนก็ประสบความสำเร็จในรุ่นลูก

2) เป็นคนภายนอกที่มาอยู่ในแม่แจ่ม อาจถือได้ว่าคนกลุ่มนี้มีวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์มากกว่าคนกลุ่มที่ 1 คนพวกนี้จะเป็นผู้ที่มีประสบการณ์กับโลกภายนอกแม่แจ่มมาก่อน เช่นเป็นคนพเนจรหรือถูกเนรเทศมาดังกรณีของนายคำ หรือหนีภัยการเมืองมาจากจีนเช่น แจ็กซือซง¹¹⁷ คนกลุ่มนี้บางครั้งก็ได้ตั้งใจที่จะอยู่แม่แจ่มอย่างถาวร ดังนั้นแม่ร้านค้าของคนกลุ่มนี้จะดำเนินไปด้วยดีแต่ไม่นานก็มักย้ายออกไป หรือบางคนก็มีปัญหาส่วนตัว เช่น มีเมียหลายคนทำให้การสะสมไม่ประสบความสำเร็จนัก คนที่ประสบความสำเร็จมีเพียงคนเดียวคือแจ็กไล่ซึ่งเป็นคนเชื้อสายจีนที่อพยพพร้อมครอบครัวมาจาก อ.สันป่าตองในราวพ.ศ. 2502 โดยได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวเดิมโดยเฉพาะทางฝ่ายภรรยา แจ็กไล่เข้ามาตั้งร้านขายของชำเล็กๆ การสะสมทุนของแจ็กไล่ต่างไปจากการประกอบกิจการของเจ้าของร้านอื่นๆ คือ แจ็กไล่ออกเงินกู้แก่ชาวบ้านจนยึดที่ดินของคนในแม่แจ่มมาเป็นของตนเป็นจำนวนมาก และขยายทุนในยุคผันจนร่ำรวยในเวลาไม่นานนัก หลังจากชาวแม่แจ่มถูกแจ็กไล่ยึดที่ดินเป็นจำนวนมากแล้วทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนและเริ่มระมัดระวัง เริ่มรับรู้ถึงวิธีการสะสมทุนของแจ็กไล่ ต่อมาก็ขยายกิจการจนเป็นผู้ที่ร่ำรวยที่สุดในแม่แจ่มมาจนปัจจุบัน นอกจากนี้แจ็กไล่ยังรับบุตรบุญธรรมและส่งเสริมจนบุตรบุญธรรมขยายกิจการได้เช่นกัน ความสำเร็จของแจ็กไล่จึงมีทั้งจากการมีเครือข่ายคอยให้การช่วยเหลือและการมีระบบคิดเชิงพาณิชย์ทำให้สะสมทุนด้วยระบบที่รุนแรงและรวดเร็วก่อนคนอื่น ทำให้ได้เปรียบในการสะสมทุนในช่วงเวลาต่อมาด้วยเพราะผู้อื่นย่อมมีโอกาสมาแข่งสะสมทุนได้น้อยลง การสะสมทุนของแจ็กไล่ในยุคนี้ถือเป็นการดึงประโยชน์บริเวณแม่แจ่มมาเป็นของตน ยังไม่ได้ขยายออกไปภายนอก หรือเชื่อมต่อกับภายนอกเพื่อร่วมกันหาประโยชน์อย่างในยุคหลัง¹¹⁸

¹¹⁵ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิตาคำ(120)

¹¹⁶ สัมภาษณ์ นายบุญทอง ropsych (117)

¹¹⁷ โปรดดูหน้า 54

¹¹⁸ แม้บางคนจะกล่าวว่า คนมีฐานะในแม่แจ่มมักจะสะสมทุนจากฝิ่นซึ่งคงจะมีเครือข่ายในด้านนั้นอยู่ก็ตาม

4. การเปลี่ยนผ่านของแม่แจ่มจากยุคฝิ่นสู่ยุคพัฒนา

ยุคพัฒนาซึ่งเป็นยุคถัดจากยุคฝิ่น เป็นยุคที่รัฐได้พยายามอำนวยความสะดวกให้ระบบทุนนิยมขยายตัวมากกว่าเดิมโดยพยายามเปลี่ยนการสะสมทุนจากการปลูกฝิ่นซึ่งเป็นสิ่งผิดกฎหมายและอยู่นอกระบบมาเป็นการสะสมทุนในระบบอย่างถูกกฎหมาย ประกอบกับเป็นช่วงที่รัฐได้พยายามหยุดยั้งการขยายตัวของกลุ่มคอมมิวนิสต์ กิจกรรมการพัฒนาของรัฐคือการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวการผลิต และการกระจายผลผลิตให้สอดคล้องกับการเคลื่อนตัวของระบบทุนนิยม รวมทั้งการแย่งชิงทรัพยากรจากภาคเกษตรกรรมไปตอบสนองภาคธุรกิจและภาคอุตสาหกรรม ดังปรากฏอยู่ในนโยบายและการปฏิบัติระดับต่างๆ เช่น การบีบบังคับและแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

ผลกระทบที่สำคัญของการปลูกฝิ่นคือ ทำให้วิถีชีวิตแบบยังชีพแต่เดิมของชาวบ้านเปลี่ยนไป แม้ว่าการทำไร่ทำนาจะยังเป็นฐานหลักของชาวบ้านอยู่ แต่ระบบการแลกเปลี่ยนได้เปลี่ยนไปจากเดิม โดยมีฝิ่นและเงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยน ดังจะเห็นว่าแม่แจ่มแต่เดิมแม่จะมีร้านค้าขายของ แต่ร้านค้าก็ไม่ทำกำไรให้เจ้าของนัก เพราะชาวบ้านมีเงินจับจ่ายน้อย จนถึงยุคฝิ่นกิจการร้านค้าจึงคล่องตัวขึ้น นอกจากนี้แม่แจ่มก็ไม่มี “กาด” มาก่อน จนถึงประมาณ พ.ศ. 2519 จึงเริ่มมีการตั้งกาดขึ้น แม้ว่าในระยะแรกกาดจะเกิดจากการผลักดันของกรรมการสุขาภิบาล และกว่าจะเก็บค่าเช่าแผงได้ต้องใช้เวลา 6-7 ปีก็ตาม¹¹⁹

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2502 เป็นต้นมาการปลูกฝิ่นถือเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ในระยะแรกหลังจากประกาศกฎหมายฉบับนี้ได้มีการควบคุมการปลูกอย่างเข้มงวด ทำให้การปลูกฝิ่นในแม่แจ่มซบเซาไประยะหนึ่ง¹²⁰ แต่พอถึงสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร(พ.ศ. 2506) เป็นต้นมา พื้นที่การปลูกฝิ่นในแม่แจ่มก็ขยายตัวอย่างกว้างขวาง ดังใน พ.ศ. 2522 พบว่า จ.เชียงใหม่ เป็นจังหวัดที่มีการปลูกฝิ่นมากที่สุด และ อ.แม่แจ่มเป็นอำเภอที่มีการปลูกฝิ่นมากที่สุด¹²¹ การปลูกฝิ่นอย่างผิดกฎหมายดังกล่าวได้รับการคุ้มครองจากเจ้าหน้าที่บางคน ตำรวจบางคนจะขึ้นไปเก็บภาษีเถื่อนตามแปลงปลูกฝิ่นของ

¹¹⁹ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120)

¹²⁰ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

¹²¹ DDRC Information and Considerations on Opium Poppy Cultivation (Bangkok : Chulalongkorn University 1986),p.5.

ชาวบ้าน บางครั้งยังข่มขู่ชาวปากกะญอ หรือถือสิทธิ์ฆ่าเปิดไก่ของชาวบ้านกิน ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าหน้าที่เหล่านี้¹²²

ในราว พ.ศ. 2516 ได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มคอมมิวนิสต์ในเขตแม่แจ่มโดยเริ่มจากเขตปากเหนือของแม่แจ่ม การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มคอมมิวนิสต์ของชาวแม่แจ่มนั้นมีลักษณะดังรับมากกว่ารุก¹²³ ดังจะพบว่ามี การปะทะกับเจ้าหน้าที่เพียง 2 ครั้งเท่านั้น การเป็นคอมมิวนิสต์ของคนแม่แจ่มจึงเกิดจากเงื่อนไขของการถูกกดขี่จากเจ้าหน้าที่เป็นสำคัญ¹²⁴ และเงื่อนไขที่สำคัญในการเข้าไปกดขี่ของเจ้าหน้าที่คือการปลุกผีของชาวบ้านซึ่งถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย¹²⁵ ต่อมาคอมมิวนิสต์เริ่มขยายตัวไปยังแม่แจ่มปากใต้ในราว พ.ศ. 2520 และยุติการเคลื่อนไหวในช่วงประมาณ พ.ศ. 2524-2525

ดังนั้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2516-2520 รัฐจึงให้ความสนใจแม่แจ่มมากขึ้นอันเนื่องมาจากเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีการปลุกผีและมีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2516-2519 ได้เกิดเหตุการณ์ชาวบ้านประท้วงการเข้าไปยึดที่ดินของชาวบ้านเพื่อนำไปปลูกสวนป่าขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้(ออป.) ที่บริเวณแหล่งปงจนทำให้รัฐบาลต้องเจรจาประนีประนอมกับชาวบ้านยิ่งทำให้แม่แจ่มถูกเพ่งเล็งจากรัฐมากขึ้น รัฐจึงพยายามเข้ามาควบคุมแม่แจ่มมากยิ่งขึ้น เช่น เข้าไปตั้งหน่วยป้องกันและรักษาป่าไม้ที่ 26 ใน พ.ศ. 2517 ตั้งหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 ที่แม่เม็ง สร้างถนนสายแม่แจ่ม-ดอยอินทนนท์ใน พ.ศ. 2519¹²⁶ เข้ามาทำการศึกษาเพื่อที่จะกำหนดบทบาทของรัฐต่อแม่แจ่มต่อไป อันนำไปสู่การพยายามเข้าไป “พัฒนา” แม่แจ่มในช่วงต่อมา ดังต่อมารัฐได้จัดทำแผนปลูกพืชทดแทนและพัฒนาชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่แจ่ม ดำเนินการในช่วง พ.ศ. 2522 - 2527 ซึ่งเป็นแผนแรกของรัฐที่มุ่งเพื่อลดการปลุกผีโดยเฉพาะ หากสำเร็จก็จะขยายผลไปดำเนินการที่อื่นต่อไป จึงได้ดำเนินการตามแผนอย่างเข้มข้นและตั้งงบประมาณไว้สูงถึง 453,856,845 บาท เพื่อดำเนินการใน 5 เรื่อง คือ ด้านการเกษตรและตลาด ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และด้านการปรับปรุงแผนงาน¹²⁷ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาไปเป็นโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญต่อแม่แจ่มอีกครั้งหนึ่ง นั่นคือ ยุคพัฒนา ซึ่งจะกล่าวถึงในยุคถัดไป

¹²² สัมภาษณ์ นายสมบัติ เรื่องกิจคดี(94)

¹²³ สัมภาษณ์ นายวีรพล ประสพสุข(125)

¹²⁴ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ พิฑาคำ(120)

¹²⁵ สัมภาษณ์ นายสมบัติ เรื่องกิจคดี(94)

¹²⁶ โดยการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา

¹²⁷ พล.ต.ต. เภา สารสิน ปัญหาการควบคุมยาเสพติดในประเทศไทย การศึกษาเฉพาะกรณีถึงมาตรา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะอยู่ในยุคพัฒนาแล้ว แต่การปลูกฝิ่นก็ยังคงมีอยู่ในแม่แจ่มอย่างกว้างขวาง ดังจะพบว่าใน พ.ศ. 2529 ในแม่แจ่มมีผู้ปลูกฝิ่น 1,148 ราย คิดเป็นพื้นที่ 3,690 ไร่ พ.ศ. 2530 มีผู้ปลูกฝิ่น 1,191 ราย คิดเป็นพื้นที่ 3,453 ไร่¹²⁸ การปลูกฝิ่นในแม่แจ่มได้ลดลงแทบหมดสิ้นในประมาณ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเนื่องจากโครงการ“พัฒนา” ต่างๆ ในช่วงทศวรรษ 2520 เริ่มถูกวางฐานสำหรับการเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านเพื่อให้เป็นไปในแนวทางที่รัฐต้องการได้อย่างมั่นคงแล้ว รัฐจึงเริ่มควบคุมและปราบปรามการปลูกฝิ่นอย่างเข้มงวดด้วยกำลัง เช่น การทำลายไร่ฝิ่นโดยกองกำลังทหารพราน ดังนั้นในช่วงทศวรรษ 2520 จึงเป็นช่วงที่คาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากยุคฝิ่นสู่ยุคพัฒนา

การและยุทธศาสตร์เพื่อความมั่นคงของชาติ (กรุงเทพฯ:วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2521-2522), หน้า 219-229.

¹²⁸ เอกสารของสำนักงานเกษตรอำเภอแม่แจ่ม 2535 : 49

ยุคที่ 3 ยุคพัฒนา(ประมาณ พ.ศ. 2524-2539)

ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2520 เป็นต้นมารัฐได้จัดทำโครงการพัฒนาขึ้นเพื่อเข้ามา“พัฒนา” แม่แจ่ม ในระยะแรกงานพัฒนามีเป้าหมายเพื่อลดพื้นที่การปลูกฝิ่นและสกัดกั้นการเคลื่อนไหวของ คอมมิวนิสต์ ต่อมาผลต่อเนื่องที่เกิดจากงานพัฒนาได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อแม่แจ่มในหลาย ด้าน คือ ได้ทำให้รูปแบบการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และระดับที่กว้าง กว่าชุมชนของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิมเนื่องจากรัฐห้ามปลูกฝิ่นและสนับสนุนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น แทน พร้อมกับสร้างระบบตลาดมารับซื้อ ทำให้ผู้มีทุนมากได้ประโยชน์จากระบบนี้ ขณะเดียวกัน หน่วยงานของรัฐก็เข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านยิ่งขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่อยู่บนที่สูง ประกอบกับแนวทางการส่งเสริมการเกษตรกรรมแบบใหม่ของโครงการพัฒนาได้ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรไปเป็นแบบใหม่ซึ่งแม้จะเป็นรูปแบบที่ทำให้เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านแต่ก็ได้ ทำลายความสมดุลย์ของธรรมชาติลงมาก นอกจากนี้รัฐยังได้เข้ามาตักตวงทรัพยากรธรรมชาติจาก แม่แจ่มออกไปมากขึ้น เช่น การสัมปทานป่า การทำเหมืองแร่ การยึดที่ทำกินของชาวบ้านไปปลูก สวนป่า

ดังนั้นโดยเนื้อหาแล้วการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจึงถือได้ว่าเป็นการแย่งชิงทรัพยากรจากชาว บ้านไปสู่กลุ่มผู้ที่มีอำนาจมากกว่า อันได้แก่กลุ่มนายทุนทั้งที่เป็นคนภายนอกและภายในแม่แจ่ม โดยมีนโยบายของรัฐคอยเอื้ออำนวย ในยุคนี้รัฐจึงเข้ามาควบคุมแม่แจ่มอย่างใกล้ชิดและเปิดโอกาสให้ ทุนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา อีกด้านหนึ่งของการพัฒนาจึงทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันต่อต้านและพยายามหาทางออกให้กับปัญหาดังกล่าวในรูปแบบต่างๆ รูปแบบการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านในระดับต่างๆ จึงเปลี่ยนไปจากเดิม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้อีก อย่างหนึ่งว่ายุคพัฒนานี้ก็คือยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น การหาวัตถุดิบในการ ผลิตด้วยกิจกรรมที่กล่าวไปแล้ว คือ การสัมปทานป่า เหมืองแร่ การปลูกป่า เป็นต้น รวมทั้งการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของชาวบ้านก็ล้วนเอื้อประโยชน์ต่อการเข้ามามีบทบาทของนาย ทุน การปลูกพืชเศรษฐกิจก็เพื่อส่งโรงงานของนายทุน ชาวบ้านจึงเป็นเหมือนแหล่งแรงงานและที่ดิน ของนายทุน เมื่อชาวบ้านต้องเปลี่ยนวิธีผลิตก็ต้องลงทุนมากขึ้น นายทุนก็เป็นผู้ขายวัสดุอุปกรณ์ให้ ชาวบ้านเมื่อชาวบ้านมีรายได้มากขึ้นนายทุนก็ขยายตัวสินค้าเป็นการขายเครื่องอำนวยความสะดวก ดังนั้นคนที่มั่งคั่งมากทั้งจากภายนอกและภายในแม่แจ่มจึงสามารถขยายกิจการได้รวดเร็ว ในขณะที่ ชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถสะสมทุนหรือได้ประโยชน์จากงานพัฒนาต่างๆเท่า เพราะส่วนใหญ่คนใน แม่แจ่มยังคงมีการผลิตแบบยังชีพอยู่มาก เมื่อการผลิตเริ่มสัมพันธ์กับการตลาดที่กว้างขึ้นของระบบ ทุนนิยมคนเหล่านี้จึงไม่มีทุนมากพอ

การพัฒนาที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2520 เป็นต้นมามีเหตุปัจจัยสำคัญ 3 ประการคือ ประการแรก รัฐเห็นว่าในเขตแม่แจ่มมีการปลูกฝิ่นมาก ประการที่ 2 รัฐเห็นว่าในเขตแม่แจ่มมีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ และประการที่ 3 คือรัฐขยายตัวเข้าไปของหน่วยงานราชการ เช่น หน่วยป้องกันและรักษาป่า หน่วยพัฒนาต้นน้ำ รวมทั้งโครงการหลวง เป็นต้น ปัจจัยทั้ง 3 ประการทำให้รัฐเข้าไปใกล้ชิดและมีบทบาทในแม่แจ่มมากขึ้น¹²⁷

1. ลักษณะของงานพัฒนาใน 2 ช่วง

บทบาทของหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาพัฒนาแม่แจ่มอาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงประมาณ พ.ศ. 2524-2530 อันเป็นช่วงที่รัฐไม่ใช่วิธีการบังคับต่อชุมชน และช่วง พ.ศ. 2530-2539 อันเป็นช่วงที่รัฐใช้กำลังบังคับต่อชุมชนมากขึ้น

1.1 ช่วงประมาณ พ.ศ. 2524-2530

ช่วงนี้รัฐจะไม่ใช้กำลังบังคับ แต่จะเน้นการดำเนินกิจกรรมพัฒนา การสร้างอาชีพใหม่ให้ชาวบ้านเพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น การให้การศึกษา การสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับวิถีชีวิตใหม่ที่จะเกิดขึ้น เช่น ถนน ไฟฟ้า อ่างเก็บน้ำ ฝาย แหล่งทุน สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น กิจกรรมพัฒนาเหล่านี้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับรากฐานของชีวิต คือการทำมาหากินของชาวบ้าน ผู้ปฏิบัติงานของรัฐจะเน้นการให้หลักจิตวิทยาแทนการใช้กำลังบังคับ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะเป็นช่วงที่รัฐกำลังแย่งชิงมวลชนกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ และเป็นช่วงที่รัฐเริ่มวางรากฐานการหาอาชีพใหม่แทนการปลูกฝิ่นให้ชาวบ้าน หน่วยงานที่เริ่มเข้ามาตั้งและมีบทบาทสำคัญในช่วงนี้คือ

1.1.1 หน่วยจัดการต้นน้ำ และหน่วยป้องกันรักษาป่า

หน่วยจัดการต้นน้ำถูกจัดตั้งขึ้นในพื้นที่อำเภอแม่แจ่มหลายหน่วยครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำต่างๆ ดังนั้นพื้นที่แจ่มซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่สูงจึงถูกควบคุมอย่างหนาแน่น เช่น ต้นน้ำแม่แรก แม่หยวก แม่แจ่ม แม่ศึก แม่ววม แม่เม้ง กิจกรรมของหน่วยฯ ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างมาก ดังเช่นหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2519 ที่แม่เม้งซึ่งเป็นบริเวณขุนน้ำของลำน้ำหลายสาย เป็นที่ที่มีการปลูกฝิ่นมาก กิจกรรมหลักของหน่วยฯ คือการปลูกป่า¹²⁸ และยังมีกิจกรรมอื่น เช่น งานตัดและบำรุงถนน งานพัฒนาการเกษตรป่าไม้ที่สูง เป็นต้น

¹²⁷ สังเกตได้ว่าประการที่ 3 คือมาตรการของรัฐที่เข้าไปจัดการกับประการที่ 1 และ 2

¹²⁸ chart หน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 2536

หน่วยฯจะจ้างชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงโดยเฉพาะชาวปกากะญอเป็นคนงาน ชาวปกากะญอซึ่งไปเป็นลูกจ้างของหน่วยส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าผู้อื่นในหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้เดิมอาจจะทำไร่แต่ไม่พอกินต้องรับจ้างในไร่ผืนผู้อื่นและเป็นผู้ติดฝิ่นจำนวนมาก จนหน่วยต้องจัดการบำบัดการเสพยาฝิ่นให้ลูกจ้างเหล่านี้¹²⁹ หน่วยฯจะจ้างคนเหล่านี้เป็นลูกจ้างรายวันทำให้คนเหล่านี้เห็นว่าเป็นรายได้ที่มั่นคงกว่าการรับจ้างในไร่ผืนและการทำไร่ข้าวเอง จึงพากันไปสมัครเป็นลูกจ้างเป็นจำนวนมาก หมู่บ้านปกากะญอบางแห่ง เช่น บ้านห้วยปูเอก ชาวบ้านไปสมัครกันทุกคนจนต้องร้างหมู่บ้านไปก็มี¹³⁰ คนกลุ่มนี้บางคนต่อมาสามารถเก็บเงินจากการเป็นลูกจ้างหน่วยฯ และกลับไปซื้อที่นาที่หมู่บ้านเดิมก็มี¹³¹ แต่ส่วนใหญ่จะไม่สามารถสะสมเงินได้มากนัก เพราะเมื่อได้เงินมากก็ต้องซื้อกินแทบทุกอย่างหรือต้องรักษาผู้ที่เจ็บป่วยในครอบครัว¹³²

การขยายพื้นที่ปลูกปาล์มออกไปทุกปีทำให้ค่อยๆ ทั้พื้นที่ปลูกฝิ่นของชาวบ้าน ชาวบ้านที่ปลูกฝิ่นต้องไปหาพื้นที่ปลูกที่อื่น แต่การปลูกปาล์มที่ไร่ฝิ่นก็ไม่ได้มีการต่อต้านมากเพราะยังสามารถหาที่ปลูกที่อื่นได้อยู่ ขณะเดียวกันหน่วยฯก็ยังตัดถนนซึ่งชาวบ้านเห็นว่าได้ใช้ประโยชน์ ประกอบกับผู้ปลูกฝิ่นไม่กล้าทำลายไม้ซึ่งเป็นทรัพย์สินของราชการ และลูกจ้างผู้ที่เป็นชาวบ้านด้วยกัน ดังนั้นแม้บางครั้งจะขัดแย้งกันแต่ก็ไม่รุนแรงนัก¹³³

นอกจากนี้ในช่วงเดียวกันนี้รัฐยังได้เข้าไปตั้งหน่วยป้องกันรักษาป่าในเขตอำเภอแม่แจ่มถึง 7 หน่วยคือ หน่วยฯที่ 7 บ้านทับ หน่วยฯที่ 16 แม่่นาฮ่อง หน่วยฯที่ 17 บ้านจันทร์ หน่วยฯ 18 นางแล หน่วยฯ26 ท่าผา หน่วยฯที่ 28 สบวาก และหน่วยฯที่ 34 แม่ตะละ¹³⁴ หน่วยงานเหล่านี้จึงเข้าควบคุมชาวบ้านอย่างใกล้ชิด

1.1.2 โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม

หรือที่เรียกกันว่า โครงการลุ่มน้ำ ดำเนินการในช่วง พ.ศ. 2523-2532 โดยมีพื้นที่ดำเนินงานครอบคลุมทั่วทั้งอำเภอแม่แจ่ม โครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก USAID การดำเนินงานพัฒนาจะมี

¹²⁹ สัมภาษณ์ นายเจละ อาภาศิริวินิตา(66)

¹³⁰ สัมภาษณ์ นายสะเปอ พรสมบุญศรี (106)

¹³¹ สัมภาษณ์ นายขึ้น คำมาวัน(85)

¹³² สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81)

¹³³ สัมภาษณ์ นายเทกวา เจนจิตสันติ(86)

¹³⁴ สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ 100 ปีกรมป่าไม้ (เชียงใหม่:สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่, 2539), หน้า 100,113-115.

เจ้าหน้าที่ประสานสัมพันธ์(จปส.)ทำงานในหมู่บ้านโดยร่วมมือกับส่วนราชการอย่างใกล้ชิด บางโครงการก็สนับสนุนผ่านส่วนราชการโดยตรง กิจกรรมหลักของโครงการแบ่งเป็น 5 ประเภทคือ¹³⁵

-การพัฒนาทรัพยากรดินและน้ำ โดยร่วมมือกับกรมพัฒนาที่ดินมีกิจกรรมที่สำคัญคือ การส่งเสริมให้ชาวบ้านทำไร่ขั้นบันได การปรับปรุงการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ

-การวิจัยทางการเกษตร โดยร่วมมือกับกรมวิชาการเกษตร มีกิจกรรมที่สำคัญคือ การพัฒนาการปลูกข้าว พืชไร่ พืชสวน พัฒนาระบบการเกษตร

-การส่งเสริมการเกษตร โดยร่วมมือกับกรมส่งเสริมการเกษตร มีเป้าหมายเพื่อปรับปรุงภาวะโภชนาการของชาวบ้าน

-การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยร่วมมือกับกรมป่าไม้ มีกิจกรรมที่สำคัญคือ การป้องกันไฟป่า การปลูกป่า การรณรงค์เพื่อออกเอกสารสิทธิในที่ดินให้ชาวบ้าน

-สินเชื่อทางการเกษตร โดยร่วมมือกับกรมส่งเสริมสหกรณ์และ ธกส. มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านด้านเงินทุนและตลาด

กิจกรรมการพัฒนาของโครงการลุ่มน้ำจึงมุ่งเปลี่ยนแปลงการทำมาหากินจากเดิมแทบทุกด้าน จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ชาวบ้านแม่แจ่มอย่างมาก เริ่มตั้งแต่การพยายามให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นแล้วหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจที่ทางโครงการส่งเสริม ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้ชาวบ้านเลิกทำไร่หมุนเวียนมาทำไร่ในพื้นที่เดี่ยวยตลอดไป ส่งเสริมให้ชาวบ้านบนที่สูงทำบ้านด้วยไม้ที่แข็งแรงถาวร เพื่อไม่ให้ย้ายหมู่บ้านอีกต่อไป¹³⁶ พร้อมทั้งส่งเสริมให้เปลี่ยนพันธุ์พืชที่ใช้ปลูกจากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ปรับปรุงซึ่งต้องการการบำรุงรักษาและใช้ทุนมากกว่าเดิม โดยมีแหล่งทุนที่ตั้งขึ้นมาให้ชาวบ้านกู้ยืมสำหรับลงทุนในการเกษตรแผนใหม่ เมื่อผลิตได้ก็จะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาซื้อผลผลิต

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานซึ่งเริ่มงานพัฒนาช่วงแรกในช่วง พ.ศ. 2525-2537 โดยได้รับทุนสนับสนุนส่วนหนึ่งมาจาก USAID เป็นองค์กรเอกชนที่ทำงานคล้ายโครงการลุ่มน้ำ คือองค์การแคร้ประเทศไทย แนวการทำงานจะร่วมมือกับราชการและโครงการลุ่มน้ำ กิจกรรมที่สำคัญคือการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชทดแทนฝิ่น การพยายามหารูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่สูง การทำงานของโครงการแคร้จึงเป็นการทำงานตามกรอบนโยบายของรัฐเป็นสำคัญ โดยมีได้มุ่งเน้นการตั้งคำถามต่อความเหมาะสมของนโยบายรัฐ

1.1.3 โครงการหลวง

¹³⁵ David Delgado "The Mae Cheam Watershed Development Project " in G. Lamar Robert and Ronald D. Renard (ed.) Data Requirements for Highland Farming System Development (Chiangmai: PRC , Payap University , 1986), pp.219-222 .

¹³⁶ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพจรสกุล(75)

ในอำเภอแม่แจ่มมีพื้นที่ของโครงการหลวง 3 พื้นที่ คือที่บ้านปางอู๋ บ้านจันทร์ และบ้านแม่แฮ โครงการหลวงมีเป้าหมายคือการกำจัดฝิ่น การช่วยเหลือชาวเขา การลดการทำลายป่าไม้ การรักษาดินและใช้ดินให้ถูกต้อง กิจกรรมหลักของโครงการหลวงคือ การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเพื่อขาย พร้อมทั้งสร้างตลาดรองรับ¹³⁷

นอกจากนี้โครงการหลวงบางแห่งยังมีกิจกรรมอย่างอื่นด้วย เช่น ที่บ้านจันทร์ คณะกรรมการบริหารโครงการหลวงบ้านจันทร์ได้ตั้งหน่วยงานต่างๆ 12 หน่วยงานมาเป็นกรรมการโดยมีโครงการที่สำคัญโครงการหนึ่งคือโครงการพัฒนาป่าสนอันมี ออป. เป็นผู้ดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2526 ให้ “คณะกรรมการบริหารโครงการมีอำนาจกำหนดและสามารถกระทำตามโครงการและแผนงานของโครงการหลวงบ้านจันทร์ได้”¹³⁸ นั่นคือการตัดไม้สนเพื่อแปรรูปขาย จนทำให้ชาวบ้านต่อต้านโครงการดังกล่าวอย่างกว้างขวาง

1.1.4 โครงการปลูกสวนป่าของ ออป.

โดยมีพื้นที่อยู่ที่ห้วยปางและบริเวณใกล้เคียง การปลูกป่าของ ออป. เป็นการปลูกเพื่อขายไม้ ซึ่งใช้เวลาปลูกประมาณ 25-30 ปี ไม้ที่ปลูกคือไม้สักเป็นหลัก และปลูกยูคาลิปตัสกับสนสามใบบ้างเล็กน้อย พื้นที่ที่ห้วยปางเดิมเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนอยู่ ต่อมา พ.ศ. 2516 ออป.ได้เข้าไปสำรวจและเห็นว่าบริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ใน พ.ศ. 2517 ออป.จึงรับสมัครคนงานจำนวน 100 ครอบครัว ให้คนงานเหล่านี้ไปตั้งบ้านอยู่ที่เดียวกัน โดย ออป.แบ่งพื้นที่ให้ตั้งบ้านเรือนครอบครัวละ 1 ไร่ จนเป็นชุมชนเรียกว่า บ้านห้วยดอย ออป.จะให้ชาวบ้านเหล่านี้ปลูกป่า ใน 3 ปีแรกที่เริ่มปลูกชาวบ้านสามารถปลูกข้าวไร่ในแปลงเดียวกันได้ พร้อมกับได้รับเงินจาก ออป.ที่จ่ายเป็นค่าบำรุงรักษาต้นไม้แก่ชาวบ้านไร่ละ 100 บาทต่อปี โดยแบ่งความรับผิดชอบให้ครอบครัวละ 10 ไร่

โครงการฯเริ่มปลูกป่าใน พ.ศ. 2517 โดยปลูกทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่ทำไร่มาแต่ก่อนชาวบ้านจึงประท้วง จน พ.ศ. 2520 จึงสามารถเจรจากันได้ โดยตกลงว่าให้ผู้ที่ทำไร่มาแต่เดิมกันพื้นที่ที่แน่นอนแล้วจัดสรรแบ่งที่ดินภายในเขตที่กันได้ จากนั้นก็ให้จัดตั้งเป็นนิคมสหกรณ์การเกษตรห้วยปางส่วนพื้นที่นอกเหนือจากนั้นเป็นพื้นที่ของ ออป.ที่จะสามารถปลูกสวนป่าได้¹³⁹ พื้นที่ของนิคมฯ

¹³⁷ คณะกรรมการฝ่ายจัดทำเอกสารและสื่อเพื่อเผยแพร่ โครงการหลวง (งานดอยคำโครงการหลวง, 2534)

¹³⁸ สันติพงษ์ ช้างเผือก บทบาทขององค์กรประชาชนกับการพิทักษ์ทรัพยากร กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แจ่ม เอกสารประกอบการสัมมนาสิ่งแวดล้อม ‘36 ภาคเหนือ (เชียงใหม่ : คณะกรรมการจัดงานสิ่งแวดล้อม ‘36 ภาคเหนือ, 2536) , หน้า 50.

¹³⁹ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี(50)

หลังปงจึงเป็นแหล่งที่ปลูกพืชเศรษฐกิจขนาดใหญ่เพราะอยู่ใกล้ถนนสายแม่แจ่ม-ฮอด และได้รับการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่จากส่วนราชการ

ส่วนชาวบ้านที่เป็นลูกจ้างของ ออป.ซึ่งตั้งเป็นชุมชนใหม่ที่บ้านหัวดอยนั้น ใน พ.ศ. 2518 บ้านหัวดอยได้ขึ้นอยู่กับบ้านอมชูด¹⁴⁰ ใน พ.ศ. 2522 ออป.ได้สร้างโรงเรียนให้ และต่อมาได้โอนให้เป็นของการประถมศึกษาใน พ.ศ. 2529 การรับจ้างปลูกป่าให้ ออป.พร้อมกับปลูกข้าวไปด้วยทำให้ชาวบ้านเหล่านี้ไม่เดือดร้อน จน พ.ศ. 2528 พื้นที่ที่จะปลูกป่าหมดลง ออป.จึงเลิกปลูกป่าไป 4 ปี ในระหว่างนั้นชาวบ้านก็ได้ขยายไปทำไร่ในที่อื่น ดังนั้นใน พ.ศ. 2532 ออป.จึงได้มีพื้นที่ปลูกป่าเพิ่มเติมจากพื้นที่ที่ชาวบ้านได้บุกเบิกที่ไร่เพิ่มเติมนั่นเอง จน พ.ศ. 2535 ออป.จึงเลิกปลูกป่าเพื่อมาบำรุงรักษาป่าที่ปลูกไว้แล้วและรอการตัดขาย ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2534 ชาวบ้านหัวดอยซึ่งเคยเป็นลูกจ้างของ ออป.มาก่อนจึงต้องไปบุกเบิกป่าทำไร่ใหม่ในพื้นที่ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านถึง 5-6 กิโลเมตรเพราะพื้นที่ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านล้วนเป็นพื้นที่ป่าของ ออป.ทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวบ้านหัวดอยยังต้องไปรับจ้างในนิคมฯหลังปงเพื่อหารายได้ด้วย¹⁴¹

ลักษณะกิจกรรมทั้ง 4 โครงการที่กล่าวมาจะเน้นการเข้าหาชาวบ้านและหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงเป็นสำคัญ โดยเฉพาะก่อน พ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นช่วงที่ยังคงมีคอมมิวนิสต์เคลื่อนไหวอยู่ จึงไม่มีการใช้อำนาจบังคับประกอบด้วยเหมือนในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ชาวบ้านจึงอาจร่วมมืออย่างดีในบางกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน เช่น ชาวบ้านในที่ราบที่เคยปลูกฝิ่นไม่มากนักก็จะเลิกปลูกฝิ่นหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจที่โครงการส่งเสริมแทน เพราะคนกลุ่มนี้เดิมก็ไม่ได้มีรายได้จากการปลูกฝิ่นมากนักอยู่แล้ว ประกอบกับยังมีพื้นที่ใกล้บ้านที่สามารถจะบุกเบิกมาปลูกพืชเศรษฐกิจได้ง่ายหรือโครงการทำไร่ขั้นบันไดของชาวพื้นราบเพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขการขอรับใบรับรองสิทธิทำกิน ชาวเขาก็ให้ความร่วมมือในการสร้างบ้านตนเองด้วยไม้แข็งแรงเพราะมีการรับรองว่าถ้าตัดไม้มาสร้างบ้านในช่วงดังกล่าวจะไม่ถูกจับกุมและต่อไปจะตัดไม้มาสร้างบ้านยากขึ้น เป็นต้น

แต่ก็มีหลายกิจกรรมที่ชาวบ้านบางกลุ่มยังไม่ยอมให้ความร่วมมือ เพราะกิจกรรมเหล่านั้นขัดผลประโยชน์ที่เคยมี หรือเป็นกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น คนที่ปลูกฝิ่นมากก็จะยังไม่เลิกปลูกฝิ่น ชาวเขาก็กังวลปลูกฝิ่นเพราะพื้นที่สูงไม่เหมาะที่จะปลูกพืชเศรษฐกิจ และบนที่สูงไม่เหมาะที่จะจับจองที่ไร่แปลงเดี่ยวแล้วทำไร่อยู่แปลงเดิมตลอดไปชาวบ้านจึงไม่จับจองที่ไร่กันนัก เป็นต้น แต่ในช่วงนี้การที่ยังคงมีชาวบ้านปลูกฝิ่น หรือยังคงทำไร่หมุนเวียนอยู่ก็ไม่ได้ถูกห้ามปรามอย่างเด็ดขาดจากรัฐ

¹⁴⁰ ต่อมา พ.ศ. 2534 ก็แยกออกมาตั้งเป็นหมู่บ้านต่างหาก

¹⁴¹ สัมภาษณ์ นางอุ๋นใจ ธรรมกุล(131)

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีหน่วยงานที่ทำงานด้านพัฒนาที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่ควรกล่าวถึง คือ โครงการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งมีทั้งศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกและนิกายโปรเตสแตนต์ และโครงการพระธรรมจาริกของศาสนาพุทธ โครงการเหล่านี้เข้าไปดำเนินกิจกรรมในหมู่บ้านชาวเขาเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนศาสนาของชาวเขา การเข้ามาเผยแพร่ของศาสนาคริสต์นั้น พบว่ามีมาตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2500 มาแล้ว เช่น ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกได้เข้าไปตั้งโรงเรียนที่บ้านป่าตึง พร้อมกับรับเด็กเข้าเรียนหนังสือและสนับสนุนให้เด็กศึกษาต่อ ต่อมาในราว พ.ศ. 2520 ก็เริ่มมีโครงการพระธรรมจาริกของศาสนาพุทธเข้าไปดำเนินการ โดยมีกิจกรรมคล้ายกับของศาสนาคริสต์ พบว่า ใน พ.ศ. 2538 มีอาศรมพระธรรมจาริกอยู่ในแม่แจ่มถึง 18 แห่ง มีโบสถ์คริสต์ถึง 32 แห่ง¹⁴² วัตถุประสงค์ของโครงการพระธรรมจาริกคือเผยแพร่ศาสนาพุทธ สร้างความรู้สึกเป็นคนไทย แก่ชาวเขา รักษาความสงบทางชายแดน สงเคราะห์ช่วยเหลือ รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความจงรักภักดีแก่สถาบันหลักของชาติในหมู่บ้านชาวเขา¹⁴³ โดยมีกิจกรรมที่สำคัญ เช่น การสนับสนุนให้ชาวเขาบวชเรียน การช่วยเหลือด้านวัตถุต่างๆ การจัดศาสนพิธีของพุทธศาสนา การตัดฝิ่นให้ชาวเขา เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ ของโครงการเผยแพร่ศาสนาจะเอื้อประโยชน์ให้ชาวบ้านสามารถใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนในยุคพัฒนาซึ่งเกิดจากผลกระทบของกิจกรรมของหน่วยงานที่กล่าวมาแล้วข้างต้นได้ดี

1.2 ช่วงประมาณ พ.ศ. 2531-2539

ในช่วงนี้แม้กิจกรรมด้านการส่งเสริมอาชีพชาวบ้านดังที่เคยทำมาในช่วงก่อนจะยังคงดำเนินอยู่ต่อไป แต่สังเกตได้ว่ารัฐได้เริ่มใช้อำนาจบังคับชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะกลุ่มคอมมิวนิสต์ได้ยุติการเคลื่อนไหวตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2525 แล้ว และการวางรากฐานเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงดำเนินไปอย่างได้ผล เช่น ระบบการเกษตรแบบใหม่ ระบบตลาด จึงทำให้รัฐเริ่มใช้อำนาจบังคับ เช่น การเริ่มทำลายไร่ฝิ่นโดยกองกำลังทหารพรานตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา จนการปลูกฝิ่นในเขตแม่แจ่มแทบจะหมดไปโดยสิ้นเชิง การทำไม้สนที่บ้านจันทร์จนเป็นเหตุให้ชาวบ้านต่อต้านในช่วง พ.ศ. 2532-2537 การตัดไม้สัมปทานและจับกุมชาวบ้านนาฮ่องในช่วง 2535-2536 การให้สัมปทานเหมืองซึ่งก่อความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านในช่วง พ.ศ. 2535-2536 การพยายามอพยพ

¹⁴² เอกสารของพัฒนาการอำเภอแม่แจ่ม, 2538.

¹⁴³ คณะพระธรรมจาริก คณะพระธรรมจาริกระยะ 5 ปี(2536-2540) แผนงานเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ชนถิ่นกันดาร (กรุงเทพฯ : พิมพ์ในโอกาสที่พระกรรมการพระธรรมจาริกหลายรูปได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อนสมณศักดิ์, 2535)

ชาวบ้านออกจากเขตคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A ใน พ.ศ.2538-2539 การเริ่มบังคับชาวบ้านไม่ให้ทำไร่หมุนเวียนโดยให้จับจองทำไร่เพียงที่ใดที่หนึ่งตลอดไปตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา เป็นต้น

2. ลักษณะการกดขี่และแย่งชิงทรัพยากรในยุคพัฒนา

แม้ว่าสาเหตุของการพัฒนาจะเริ่มต้นจากความต้องการยุติการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์และยุติการปลุกผีก็ตาม แต่ผลพวงของการพัฒนาได้ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรจากกลุ่มที่มีอำนาจน้อยสู่มือของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า ความไม่เท่าเทียมกันอันเป็นสาเหตุให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรดังกล่าวอาจพิจารณาได้ใน 3 มิติคือ

2.1 มิติพื้นที่การตั้งถิ่นฐานในแม่แจ่ม

ความเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านในยุคพัฒนาอันเกิดจากแรงบีบคั้นของรัฐและระบบตลาดที่เข้ามา ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่มาปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้น อันต้องอาศัยพื้นที่กว้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่เข้มข้นกว่าเดิม คนบนที่สูงก็ต้องถูกบังคับให้เลิกทำไร่หมุนเวียน¹⁴⁴ ในยุคพัฒนานี้จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรทั้งในกลุ่มคนพื้นราบและที่อยู่บนที่สูง อย่างไรก็ตาม คนบนที่สูงมีแนวโน้มจะมีอำนาจน้อยกว่าคนบนที่ราบสังเกตได้ว่ากิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ได้ถูกกำหนดขึ้นจากทัศนะของคนบนพื้นราบ เช่น การพยายามให้คนบนที่สูงปลูกพืชอยู่ในที่แปลงเดียวโดยไม่ให้หมุนเวียน คนบนที่สูงยังเป็นกลุ่มที่ได้รับข่าวสารน้อยกว่า เป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าเป็นผู้ปลุกผี เป็นกลุ่มที่มีทุนน้อยกว่า บางคนยังมีปัญหาเรื่องสัญชาติ เป็นต้น ดังนั้นกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงก่อประโยชน์ให้กับคนบนพื้นราบมากกว่าคนบนที่สูง นอกจากนี้คนบนที่สูงยังอาจได้รับผลกระทบด้านลบจากงานพัฒนาอีกด้วย เช่น การห้ามปลูกผี การห้ามทำไร่หมุนเวียน แต่ไม่มีทางเลือกอื่นมาทดแทนเหมือนกันคนบนพื้นราบ ทำให้คนบนที่สูงต้องผืนทำไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นการผิดกฎหมาย หรือต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิม เช่น การไปทำงานรับจ้างในเมือง เป็นต้น

2.2 มิติปริมาณของทุนและเครือข่ายความสัมพันธ์

ทั้งระดับของผู้ที่อยู่ในชุมชนเดียวกันและในระดับแม่แจ่มโดยรวม ผู้ที่มีทุนและเครือข่ายความสัมพันธ์มากกว่าก็มีอำนาจมากกว่า กิจกรรมการพัฒนาจะให้ประโยชน์ต่อคนกลุ่มนี้มากกว่า เช่น ผู้ที่มีฐานะในที่ราบแม่แจ่มสามารถหาทำไร่ได้จากการตั้งตัวเป็นพ่อค้าคนกลางการค้าสินค้าเกษตร

¹⁴⁴ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในกรณีของพื้นที่ศึกษาต่อไป

หรือในระดับชุมชนเดียวกันผู้ที่มีทุนมากก็จะมีทุนในการปลูกพืชเพื่อขายได้มาก ในขณะที่ผู้ที่มีทุนน้อย อาจต้องไปปรับจ้าง เป็นต้น

2.3 มิติความสัมพันธ์ระหว่างแม่แจ่มกับภายนอก

แม่แจ่มมีแนวโน้มว่าจะเสียเปรียบต่อภายนอก ซึ่งประกอบไปด้วยรัฐและนายทุนจากภายนอก ที่เข้าไปหาประโยชน์ ดังจะพบว่ายุคนี้รัฐได้เข้ามาควบคุมและดึงทรัพยากรจากแม่แจ่มออกไปมากขึ้น และในระบบการผลิตแบบใหม่ซึ่งได้ทำให้ระบบการตลาดของแม่แจ่มเชื่อมกับตลาดภายนอก ทำให้ นายทุนจากภายนอกเข้ามามากขึ้น เช่น บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ได้เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรใน นิคมหลังปลูกพืชแบบเกษตรพันธสัญญา การที่ธุรกิจเครื่องจักรกลในเชียงใหม่ได้เข้ามาลงทุนส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงพันธสัญญา การขยายกิจการเข้ามาของบริษัทสหพาณิชย์ นิคมพาณิชย์ ซึ่งมีบริษัทแม่อยู่ในเชียงใหม่ทำการค้ารถยนต์ รถจักรยานยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้าและอื่นๆ การเข้ามาตั้งธนาคาร เป็นต้น ขณะเดียวกันการสะสมทุนของนายทุนในแม่แจ่มก็ขยายออกไปกว้างขึ้นโดย เชื่อมต่อกับทุนของภายนอกเหล่านั้น เช่น การที่นายทุนในแม่แจ่มเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าของบริษัท ภายนอก การนำโควตาของการปลูกพืชเชิงพันธสัญญามาขายพื้นที่ปลูกตามที่ตนเองมีเครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่อยู่ นายทุนระดับอำเภอเหล่านี้ยังเชื่อมกับนายทุนหรือผู้มีฐานะในหมู่บ้าน และช่วยให้ นายทุนในหมู่บ้านสะสมทุนได้ เช่น รับโควตาพืชเชิงพันธสัญญาต่อจากนายทุนในตัวอำเภอ รับสินค้า จากร้านในตัวอำเภอไปขายในหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นกิจกรรมของยุคพัฒนาได้ทำให้แม่แจ่มเกิดระบบ ตลาดที่ต่อเนื่องตั้งแต่ชุมชน ระดับอำเภอ กับตลาดภายนอก ทรัพยากรในแม่แจ่มจึงถูกดูดซับออกไป มากขึ้น

3. ลักษณะการสะสมทุน

ดังที่กล่าวแล้วว่าในยุคนี้ผู้ที่มีสะสมทุนได้มากของแม่แจ่มมี 2 กลุ่มคือ คนแม่แจ่มที่ร่ำรวยมาก่อนและคนภายนอกที่โยกย้ายเข้ามา โดยคนภายนอกที่โยกย้ายเข้ามามีประสพผลสำเร็จมากกว่า โดยเฉพาะเจ๊กไฉ้นั้น ในยุคพัฒนานี้ถือได้ว่าเป็นรุ่นต่อมาจากรุ่นก่อน กลุ่มทั้งสองได้ขยายทุนออกไปมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากแต่ละกลุ่มก็ได้สะสมทุนไว้มากพอ และคนรุ่นหลังได้มีโอกาสติดต่อกับภายนอก มีเครือข่ายกับภายนอก บางคนก็จบการศึกษา รวมทั้งเป็นข้าราชการ กลุ่มของเจ๊กไฉ้นสามารถขยายทุนได้มากกว่าเพราะสะสมทุนในยุคที่ผ่านมาได้มากกว่า มีกิจการที่สำคัญเช่น ปั่นน้ำมัน โรงแรม ห้องเช่า ค้าขายเครื่องมือทางการเกษตร เป็นตัวแทนของกลุ่มทุนภายนอกเข้ามาส่งเสริมการเกษตรเชิงพันธสัญญา ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งก็สามารถเป็นตัวแทนของกลุ่มธุรกิจภายนอกดังที่กล่าวแล้ว

ทั้ง 2 กลุ่มนี้ถือว่าเป็นผู้ที่เริ่มสะสมทุนในแม่แจ่มมานานแล้ว ส่วนคนแม่แจ่มอื่นๆนอกจากนี้ ก็ไม่สามารถทำกิจการร้านค้าได้เท่า 2 กลุ่มนี้ เช่น ร้านขายอาหาร เป็นต้น ต่อมาสังเกตได้ว่าเริ่มมีผู้ เปิดกิจการรับเหมาก่อสร้างมากขึ้นโดยเฉพาะในบริเวณรอบนอกแม่แจ่ม¹⁴⁵ นอกจากนี้แล้วในยุค พัฒนาโดยเฉพาะราวทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาซึ่งการคมนาคมสะดวกขึ้น ได้มีคนอื่นจากภายนอก เข้ามาดำเนินกิจการ เช่น ร้านดุมิชัยซึ่งมาตั้งร้านขายส่งสินค้า หรือพ่อค้าเร่ที่เข้าไปซื้อผลิตผลการ เกษตรของชาวบ้านเพื่อส่งขายโรงงานภายนอกแม่แจ่ม เป็นต้น แต่ก็ไม่สามารถสะสมทุนได้มากเท่า 2 กลุ่มแรก กิจการขนาดใหญ่ที่เพิ่งเข้ามาตั้งในแม่แจ่มคือ ธนาคารกสิกรไทย ซึ่งเริ่มดำเนินการใน เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2537

การสะสมทุนของกลุ่มทุนภายในแม่แจ่มในยุคนี้จึงขยายตัวมาเป็นการเชื่อมต่อกับระบบตลาด และเศรษฐกิจภายนอกเพื่อขยายทุนออกไปจากเดิม ขณะเดียวกันกลุ่มทุนขนาดใหญ่จากภายนอกก็ เข้ามาดึงประโยชน์จากแม่แจ่มโดยตรงก็มี สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ชาวแม่แจ่มเชื่อมต่อกับตลาดและ เศรษฐกิจการเมืองภายนอกตามไปด้วย อันส่งผลต่อการผลิตและวิถีชีวิตของชาวแม่แจ่มมาก

4. การเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรในยุคพัฒนา

ผลจากการพัฒนาและการแย่งชิงทรัพยากรในยุคนี้ได้ทำให้แม่แจ่มเปลี่ยนแปลงการใช้ ทรัพยากรแตกต่างไปจากยุคฝิ่นอย่างมาก การปลูกฝิ่นนั้นใช้พื้นที่การปลูกไม่มากนักแต่การปลูกพืช เศรษฐกิจต้องใช้พื้นที่กว้าง ทำให้เกิดการบุกรุกป่า โดยเฉพาะจากคนพื้นราบอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะช่วงหลัง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาซึ่งรัฐได้ใช้กำลังปราบปรามการปลูกฝิ่นอย่างเด็ดขาด การปลูก พืชเศรษฐกิจยังต้องการน้ำมาก รวมถึงทุนและการดูแลรักษา ทำให้ชาวบ้านต้องทำงานหนักกว่าเดิม นอกจากนี้พืชเศรษฐกิจที่ปลูกโดยทั่วไปก็มักไม่เหมาะสมที่จะปลูกบนพื้นที่สูง ดังนั้นคนที่อยู่บนที่สูง จึงไม่ได้ประโยชน์จากการปลูกพืชเศรษฐกิจนัก การปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางยังทำให้การ เลี้ยงวัวควายแบบปล่อยตามธรรมชาติซึ่งเคยทำมาแต่เดิมต้องเลิกไปแทบหมดสิ้น เพราะวัวควายที่ ปล่อยจะเข้าไปทำลายพืชที่ปลูกได้¹⁴⁶

นอกจากนี้การปลูกพืชเศรษฐกิจก็ไม่ได้เป็นสิ่งผิดกฎหมายเหมือนการปลูกฝิ่น ดังนั้นผู้ที่ได้รับ ประโยชน์จากพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะนายทุนจึงเหมือนกับได้รับการฟอกเงินให้เป็นเงินที่ถูกกฎหมาย ดังจะเห็นว่านายทุนที่ดำเนินธุรกิจสินค้าการเกษตรในแม่แจ่มส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่สะสมทุนมาจากการปลูก

¹⁴⁵ สรรพากรอำเภอแม่แจ่ม 2538

¹⁴⁶ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู(79)

หรือค้าฝิ่นด้วย ส่วนผู้ที่เสียประโยชน์ก็คือผู้ที่มีทุนน้อย และคนที่อยู่บนที่สูงที่ถูกห้ามปลูกฝิ่นโดยไม่มีอะไรมาทดแทน คนเหล่านี้จึงยังคงทำไร่ข้าวและทำนาอยู่เช่นเดิม พร้อมกับพยายามปลูกพืชเศรษฐกิจหรือหาทางออกทางอื่นไปด้วย เช่น รับจ้าง เป็นต้น

แต่การทำไร่ก็ถูกรัฐบีบมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่สูง โดยรัฐพยายามบังคับให้ชาวบ้านทำไร่อยู่บนที่ดินแปลงเดียวตลอดไป ซึ่งจะต้องได้รับการการบำรุงรักษาและใช้ทุนสูง ชาวบ้านต้องหาเงินมาบำรุงดิน และในระยะยาวแล้วจะไม่สามารถอยู่รอดได้ จึงเท่ากับบีบให้คนบนที่สูงต้องหลุดจากวิถีชีวิตเดิมไปเป็นลูกจ้าง ส่วนคนบนพื้นราบก็ต้องปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นเพื่อนำเงินมาปรับปรุงดิน และซื้อสินค้าที่มีเข้ามามากขึ้น บางหมู่บ้านจึงเลิกทำไร่ข้าวเพื่อนำพื้นที่และให้เวลาสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหาเงินเป็นหลัก และเงินที่ได้มาก็ไหลไปสู่นายทุนในรูปแบบต่างๆ เช่น จากการซื้อมอเตอร์ไซด์ หรือ เครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ¹⁴⁷ รวมทั้งการนำไปลงทุนในการปรับปรุงดินหรือลงทุนปลูกพืชเศรษฐกิจจนตลอดไป ดังนั้นคนพื้นราบจึงยิ่งปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นและขยายพื้นที่ปลูกออกไปเรื่อยๆ

5. การต่อรองของชาวแม่แจ่ม : ปัญหาทำหายและการสร้างเครือข่ายในยุคใหม่

ในยุคนี้ โดยเฉพาะช่วงปลายๆยุคทำให้เห็นถึงความสำคัญมากขึ้นของการเกิดการรวมตัวต่อรองกับรัฐโดยชาวบ้านทั่วไปซึ่งถูกแย่งชิงทรัพยากรและถูกคุกคามมากขึ้น จากที่กล่าวมาจะเห็นว่ายุคนี้ผู้ที่เสียเปรียบและได้รับผลกระทบด้านลบมากที่สุดคือคนบนที่สูงและผู้ที่อยู่ในบริเวณที่รัฐจะเข้าไปเอาทรัพยากร รวมทั้งผู้ที่ได้รับผลกระทบ เช่น การตัดไม้ การทำเหมืองแร่ การอพยพคนออกจากเขตจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A จึงได้มีการรวมตัวกันคัดค้านในรูปแบบต่างๆเกิดขึ้น เช่น รัฐได้ให้สัมปทานทำไม้กระยาเลยแก่บริษัท เชียงใหม่ทำไม้ จำกัด ในบริเวณลุ่มน้ำแม่หยอด พื้นที่ประมาณ 776.16 ตารางกิโลเมตร ระยะเวลาตั้งแต่ 1 ต.ค. 2516 ถึง 30 ก.ย. 2546 โดยบริษัทเริ่มเข้าไปทำไม้ใน พ.ศ. 2529¹⁴⁸ การทำไม้ของบริษัททำให้ชาวบ้านนาฮ่องซึ่งอยู่ในพื้นที่ทำไม้ได้รับผลกระทบจาก

¹⁴⁷ น่าสังเกตว่าสินค้าใหม่ๆเหล่านี้หลายอย่างเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการผลิตแบบใหม่ของชาวบ้านด้วย เช่น มอเตอร์ไซด์เพราะต้องปลูกพืชหลายแปลง ต้องติดต่อสัมพันธ์มากขึ้น เสื้อผ้าเพราะทำให้ไม่ต้องเสียเวลากับการปลูกฝ้ายทอเอง เป็นต้น จึงอาจถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุนในการผลิตได้เช่นกัน

¹⁴⁸ สันติพงษ์ ช้างเผือก บทบาทขององค์กรประชาชนกับการพิทักษ์ทรัพยากร กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แจ่ม เอกสารประกอบการสัมมนาสิ่งแวดล้อม '36 ภาคเหนือ (เชียงใหม่ : คณะกรรมการจัดงานสิ่งแวดล้อม '36 ภาคเหนือ, 2536) , หน้า 45.

ตะกอนดิน การชักลากไม้ ฝายและสะพานชำรุด ปริมาณน้ำในลำน้ำลดลง และใน พ.ศ. 2531 เจ้าหน้าที่ได้จับกุมชาวบ้านที่ไปตัดไม้เพื่อนำมาซ่อมแซมวัด ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันคัดค้านการสัมปทาน หรือกรณีของการที่รัฐให้ประทานบัตรทำเหมืองแร่ในบริเวณบ้านบนนา ต.ช่วงเคิง ใน พ.ศ. 2532¹⁴⁹ พื้นที่ที่ได้รับประทานบัตรได้ทับที่ทำกินของชาวบ้านกว่า 800 ไร่ และชาวบ้านยังได้รับผลกระทบจากการขุดและชนแร่ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันคัดค้านการให้ประทานบัตรเหมืองแร่ และกรณีที่ต้องมีการอุตสาหกรรมป่าไม้เข้าไปจัดทำโครงการพัฒนาป่าสนที่บ้านวัดจันทร์ซึ่งก็คือการแปรรูปไม้สน ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันคัดค้านในช่วง พ.ศ. 2532-2536¹⁵⁰ เป็นต้น

การแย่งชิงทรัพยากรเหล่านี้ นอกจากจะส่งผลโดยตรงต่อชาวบ้านในพื้นที่แล้ว ยังส่งผลกระทบต่อชุมชนอื่นในหลายๆ ด้านด้วย โดยเฉพาะในเรื่องปริมาณน้ำที่ลดลง ดังนั้นจะพบว่า การรวมตัวกันคัดค้านการแย่งชิงทรัพยากรมักจะขยายเครือข่ายกว้างออกไปจากชุมชนในพื้นที่ เช่น การคัดค้านการสัมปทานไม้ของชาวบ้านนาฮ่องใน พ.ศ. 2531 นั้นก็มีกลุ่มเหมืองฝายบ้านทัพ-บ้านไร่ซึ่งได้รับผลกระทบจากปริมาณน้ำที่ลดลง¹⁵¹ หรือการคัดค้านเหมืองแร่ใน พ.ศ. 2532-2535 ก็ได้รับความร่วมมือจากหลายชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบร่วมกันจากปัญหาเขตสัมปทานทับที่ทำกิน ปัญหาปริมาณน้ำในลำน้ำลดลง ปัญหามลพิษ ปัญหาความปลอดภัยของชาวบ้านที่อยู่บนเส้นทางขนส่งแร่ เป็นต้น¹⁵² หรือกรณีการคัดค้านการทำไม้สนที่บ้านจันทร์ซึ่งอยู่ในบริเวณต้นน้ำแม่แจ่มเช่นกัน การคัดค้านขยายตัวจากกลุ่มเครือข่ายชุมชนปกากะญอใน ต.บ้านจันทร์สู่กลุ่มเหมืองฝายบ้านทัพ-บ้านไร่ซึ่งเป็นชุมชนบนพื้นที่ใช้น้ำทำนาจากน้ำแม่แจ่มเป็นหลัก จากนั้นก็ขยายออกสู่ประชาชนกลุ่มอื่นๆ ในเขตอำเภอแม่แจ่ม รวมไปถึงกลุ่มเหมืองฝาย อ. ฮอด อ.จอมทอง ที่น้ำแม่แจ่มไหลผ่าน¹⁵³ เป็นต้น การรวมตัวเพื่อคัดค้านดังที่ปรากฏข้างต้นอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเชิงรับหรือคอยตามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ปัจจุบันจึงเริ่มมีการก่อตั้งองค์กรเพื่อแก้ปัญหาแบบเชิงรุกมากขึ้น เช่น การรวมตัวกันเป็นองค์กรเครือข่ายกะเหรี่ยงรักษาป่าลุ่มน้ำแม่แจ่มตอนกลางเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2539¹⁵⁴ องค์กรดังกล่าวมีสมาชิก 20 หมู่บ้านที่อยู่ในเขต ต. แม่ศึก และ ต.แม่นาจว องค์กรดังกล่าวตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤติของทรัพยากรป่าไม้ อันเนื่องมาจากการรุกของพืชเศรษฐกิจที่ขยายตัวมากขึ้นในเขตต้นน้ำแม่แจ่ม รวมทั้งปัญหาจากนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการปลูกป่า และขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ซึ่งซ้อนทับที่ทำกินที่อยู่อาศัย

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-48.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

¹⁵⁴ นิตยสารอาทิตย์ (ฉบับ 993, 21-27 มิ.ย. 2539), หน้า 27.

และพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้าน องค์การดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความร่วมมือกับทุกฝ่าย ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมีกิจกรรมที่สำคัญของกลุ่มคือ การส่งเสริมการจัดการป่าโดยชาวบ้านในรูปแบบของป่าชุมชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่ายุคพัฒนาของแม่แจ่มก็คือยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรอย่างซับซ้อนหลายมิติ เป็นยุคที่แม่แจ่มถูกดึงเข้าไปใกล้ชิดกับรัฐและทุนภายนอกมากขึ้น กิจกรรมการพัฒนาก็ให้ประโยชน์ต่อคนบางกลุ่ม ขณะที่คนบางกลุ่มได้ประโยชน์น้อยหรือได้รับผลกระทบด้านลบมากกว่า แม้แต่ปัจจุบันการแย่งชิงทรัพยากรในแม่แจ่มก็ยังคงดำเนินอยู่ พร้อมกับการลุกขึ้นต่อต้านของผู้ที่ได้รับผลกระทบ ถือได้ว่ายุคนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของคนในแม่แจ่มมากที่สุด อันเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญคือการเข้ามาแทรกแซงบังคับของอำนาจรัฐ และพลังของระบบตลาดอันเกิดมาจาก “การพัฒนา” และการผลักดันของนายทุน

สรุป

การกล่าวถึงภาพรวมของ “แม่แจ่ม” ในบทนี้จะเห็นได้ว่าได้นัยกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ในระดับกว้างเป็นสำคัญเพื่อแยกมากล่าวให้ง่ายต่อการอธิบายยิ่งขึ้นเพื่อที่จะได้เป็นฐานในการทำความเข้าใจชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลูซึ่งจะเน้นการกล่าวถึงชุมชนระดับย่อยของ “แม่แจ่ม” ต่อไป อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึง “แม่แจ่ม” ในบทนี้ก็ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของความสัมพันธ์ในรูปแบบและระดับต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มระหว่างระบบความสัมพันธ์ย่อย เช่น ในแต่ละชุมชน ในแต่ละลุ่มน้ำ และระบบความสัมพันธ์โดยรวมของแม่แจ่มหรือระบบที่ใหญ่กว่า ความสัมพันธ์ทั้งในระดับย่อยและระดับใหญ่ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มนั้นมีทั้งในมิติทางนิเวศวิทยา และในมิติทางสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ การจัดระบบความสัมพันธ์ทั้ง 2 มิติจะมีฐานอยู่ในแต่ละชุมชน ซึ่งอาจเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานและเป็นชาติพันธุ์ที่ต่างกัน การจัดความสัมพันธ์ในระดับแต่ละชุมชนเดิมจะอยู่ในรูปของประเพณีวัฒนธรรม ต่อมาก็เริ่มสร้างกฎระเบียบใหม่ๆ มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้จัดระบบให้มนุษย์สัมพันธ์กับมนุษย์และธรรมชาติรอบข้างอย่างสอดคล้องและเกิดประโยชน์สูงสุด การจัดระบบความสัมพันธ์ยังขยายกว้างออกไปสู่ชุมชนใกล้เคียง สูลุ่มน้ำเดียวกันหรือใกล้เคียง และสู่ระบบความสัมพันธ์โดยรวมของแม่แจ่ม

ระบบความสัมพันธ์โดยรวมของแม่แจ่มก็อาจแบ่งเป็น ๒ มิติเช่นกันคือมิตินิเวศวิทยา ดังจะพบว่าแม้ว่าชาวบ้านจะอาศัยอยู่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง แต่ความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรที่แท้จริงก็กว้างกว่าในบริเวณที่อาศัยอยู่ ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องต้องการพื้นที่ที่กว้างกว่าชุมชน จำเป็นต้องมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติโดยรวม ส่วนในมิติทางสังคมของแม่แจ่มโดยรวมอาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ ๑) ในแง่ของการแลกเปลี่ยน ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การพยายามจัดการทรัพยากรหรือการกระจาย

ทรัพยากรระหว่างชุมชน ต่อมาก็เปลี่ยนไปสู่รูปแบบการซื้อขายมากขึ้น การแลกเปลี่ยนยังเป็นการยืนยันว่าถ้าพิจารณาในมิติทางนิเวศวิทยาแล้วชุมชนย่อยแต่ละแห่งยังจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรอื่นนอกเหนือจากที่มีอยู่ จึงจำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นหรือติดต่อกับระบบความสัมพันธ์ที่ใหญ่กว่าชุมชนตนเอง 2) ในแง่ของการเป็นตัวแทนรัฐและทุน ซึ่งมีความเข้มข้นมากขึ้นตั้งแต่ปลายยุคยังชีพเป็นต้นมา และทำให้ชุมชนย่อยของแม่แจ่มต้องปรับตัวเพื่อมาสัมพันธ์กับแม่แจ่มที่เป็นระบบความสัมพันธ์ใหญ่ในแง่ของการเป็นตัวแทนรัฐและทุน

ชุมชนต่างๆในแม่แจ่มจึงจัดระบบความสัมพันธ์ใน 2 ระดับคือ การจัดในระดับความสัมพันธ์ย่อยแต่ละชุมชนหรือลุ่มน้ำ และการจัดในระดับที่กว้างกว่าซึ่งเรียกว่า “แม่แจ่ม” โดยทั้ง 2 ระดับนี้จะสอดคล้องกัน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มจึงจะเห็นว่ามี ความซับซ้อนหลายระดับและหลายแง่มุมดังกล่าว ทั้งนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งผลบวก เช่น ทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรในรูปของการแลกเปลี่ยน และผลลบ เช่น การที่รัฐเข้ามาเก็บภาษีและเข้ามามีทรัพยากรออกไป เป็นต้น ความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดผลทั้งบวกและลบซึ่งเสมือนขัดแย้งกันอยู่ในตัวเองเช่นนี้ได้เป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแม่แจ่ม ซึ่งในการศึกษานี้มุ่งพิจารณาด้านที่ทำให้รูปแบบการจัดการทรัพยากรและทัศนคติของชาวบ้านต่อการใช้ทรัพยากรเปลี่ยนไปในเวลาต่างๆ

ภาพรวมของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแม่แจ่มที่ปรากฏอยู่ในบทนี้จึงทำให้เห็นระบบความสัมพันธ์ย่อยที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์ใหญ่ของแม่แจ่ม โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์ใหญ่ในระดับแม่แจ่ม โดยบทนี้ได้เน้นการกล่าวถึงภาพโดยรวมของแม่แจ่ม การเข้ามาของอำนาจรัฐ การเข้ามาของผี การเข้ามาของทุน ระบบตลาด และ “การพัฒนา” ส่วนเนื้อหาในบทถัดไปจากนี้จะเจาะจงกล่าวถึงชุมชนย่อยของแม่แจ่มซึ่งเป็นกรณีศึกษาโดยตรงคือชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลู เนื้อหาในส่วนถัดไปจะครอบคลุมถึงการจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชนและการขยายวงความสัมพันธ์ออกสู่ “แม่แจ่ม” ซึ่งก็หมายถึงการขยายความสัมพันธ์สู่ส่วนที่กว้างกว่าแม่แจ่มด้วย เพราะแห่งหนึ่งแม่แจ่มก็คือตัวแทนของรัฐและทุน รวมทั้งอิทธิพลภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชน